

pravo čoveka da
slobodno odlučuje o radjanju u
socijalističkoj federativnoj
republici Jugoslaviji

Povodom \
međunarodne]
godine žena —
OUN, 1975. /

Nevenka Petrić

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Urednik:

Zorka Radojković

Povodom Međunarodne godine žena — OUN, 1975.

**PRAVO ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O
RAĐANJU U SOCIJALISTIČKOJ FEDERATIVNOJ
REPUBLICI JUGOSLAVIJI**

Nevenka Petrić

Savezni Savet za planiranje porodice u saradnji sa „Praktičnom ženom“

Beograd, 1976.

•

Recenzent:
Zorka Radojković

Lektor:
Mirjana Pribičević

Tehnička oprema:
Dušica Todosić

Generalni direktor BIGZ-a
Dušan Popović

U izgradnji samoupravnog socijalističkog društva u Jugoslaviji, čija je svrha oslobađanje rada i čoveka i realizacija najhumanijih ljudskih odnosa, nisu zaobidena ni pitanja vezana za društveni položaj porodice i žene, a u tome okviru ni pitanja iz najintimnije oblasti čovekovog života. Stavivši tako i slobodno odlučivanje o rađanju u kontekst celokupnog društveno-ekonomskog razvitka, u Jugoslaviji su učinjeni veliki društveni naponi da se uočeni problemi dublje sagledaju i pronađu takva rešenja koja istovremeno predstavljaju interes i pojedinaca i društva.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, utvrđeno Ustavom SFRJ i ustavima republika i pokrajina u 1974. godini, ukazuje na dužnosti roditelja da svoje roditeljstvo ostvare odgovorno, na bazi samoupravne pozicije čoveka, putem solidarnosti u radnoj organizaciji, mesnoj i interesnoj zajednici i šire, ne zatvarajući se pri tom u individualnu porodicu.

NEKOLIKO OPŠTIH INFORMACIJA

1. Zemlja i stanovništvo

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je savezna država kao državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Srbija), kao i socijalističkih autonomnih pokrajina (Vojvodine i Kosova, koje su u sastavu Socijalističke Republike Srbije), zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti.

Jugoslavija se prostire na 255.804 kvadratna kilometra. Prema posljednjem popisu stanovništva, izvršenom 1971. godine, Jugoslavija ima 20,552.972 stanovnika. Prosečna gustina naseljenosti iznosi 80,5 stanovnika na km².

Različit istorijski razvoj pojedinih regiona i uticaj različitih civilizacija i kultura na jugoslovenske narode i narodnosti znatno je uticao na regionalne razlike s obzirom na nivo društveno-ekonomske razvijenosti.

Pre drugog svetskog rata Jugoslavija je bila izrazito nerazvijena agrarna zemlja u kojoj je 75% ukupno aktivnog stanovništva radilo u poljoprivrednoj proizvodnji, sa niskom produktivnošću rada. Posle narodnooslobodilačkog rata, završenog 1945. godine, u toku socijalističke izgradnje u novoj Jugoslaviji je ostvaren značajan društveno-ekonomski razvoj. Od tada se nacionalni dohodak po glavi stanovnika povećao četiri puta.

NEKI OPŠTI PODACI O RAZLIKAMA MEĐU POJEDINIM REPUBLIKAMA I POKRAJINAMA KOJI UKAZUJU I NA PROBLEME POVEZANE SA PLANIRANJEM PORODICE:

	1970.	1971.	1971.
	Regionalni dohodak po glavi stanovnika zaposlenih	Procenat zaposlenih žena u ukup. broju	Procenat ukupnog poljoprivrednog stanovništva
SFR Jugoslavija	100,0	31,5	38,2
Kosovo	31,2	19,0	51,5
Bosna i Hercegovina	61,3	25,0	40,0
Crna Gora	62,5	26,4	35,0
Makedonija	65,8	25,6	39,9
Srbija	91,6	29,4	44,1
Vojvodina	50,3	31,4	39,0
Hrvatska	127,0	35,0	32,3
Slovenija	191,6	41,4	20,4

Brza idustrijalizacija zemlje u posleratnom periodu radikalno je menjala socijalnu strukturu stanovništva. U 1953. godini u Jugoslaviji je bilo 67,2% poljoprivrednog stanovništva, a u 1971. godini svega 38,2%. Istovremeno je gradsko stanovništvo poraslo sa 21,7 u 1953, na 38,6% u 1971.

Privredno aktivnih stanovnika u 1971. godini bilo je 8,890.000.

Zaposlenost u nepoljoprivrednom sektoru je veoma brzo rasla. U 1953. godini bilo je nešto više od 1,800.000, a u 1972. ima već 4,120.000 zaposlenih. Interesantno je naglasiti da se zapošljavanje žena odvijalo nešto brže od opšteg zapošljavanja.

KRETANJE ZAPOSLENOSTI:

	Ukupno	Zaposleni (godišnji prošek)				
		žene	%	u društvenom sektoru	%	
Procenat zaposlenih u odnosu na ukupno aktivno stanovništvo						
a) (u hiljadama)						
1952.	16 798	1 734	421	24,3	1 684	22,2
1962.	18 819	3 318	959	28,9	250	37,2
1964.	19 222	3 608	1 053	29,2	3 535	42,5
1972.	20 722	4 210	1 372	32,6	4 115	48,2
b) Prosečna godišnja stopa rasta u %						
1953—1972.	1,1	4,5	6,1	—	4,6	—
1953—1962.	1,1	6,7	8,6	—	6,8	—
1963—1967.	1,1	1,4	2,7	—	1,3	—
1968—1972.	0,9	2,0	3,4	—	1,9	—

Izvor: *Materijalni i društveni razvoj SFRJ*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.

SFR Jugoslavija ima mnogonacionalan sastav stanovništva. Prema popisu stanovnika u 1971. godini u njoj živi: Crnogoraca 508.843, Hrvata 4,526.782, Makedonaca 1,194.784, Muslimana 1,729.932, Slovenaca 1,678.032, Srba 8,143.246. Od pripadnika narodnosti ima: Albanaca 1,309.523, Mađara 477.374, Turaka 127.920, Slovaka 86.656, Bugara 58.627, Rumuna 58.570, Rusina 24.640, Čeha 24.620, Italijana 21.791, Ukrajinaca 13.972, Roma 78.484, Nemaca 12.785. itd.

U susjednim državama, izuzimajući Albaniju, žive manjinske grupe Hrvata, Makedonaca, Slovenaca i Srba. Preko 1,500.000 jugoslovenskih iseljenika živi danas na svim kontinentima.

STANOVNIŠTVO JUGOSLAVIJE PREMA NACIONALNOJ PRIPADNOSTI U 1971. GODINI

	Broj stanovništva u hiljadama	u procentima
UKUPNO	20.523	100
Narodi u SFRJ		
Crnogorci	509	2,5
Hrvati	4.527	22,1
Makedonci	1.195	5,8
Muslimani u etničkom smislu	1.730	8,4
Slovenci	1.678	8,2
Srbi	8.143	39,7

Narodnosti u SFRJ		
"Albanci	1.310	6,4
Bugari	50	0,3
Česi	25	0,1
Italijani	22	0,1
Mađari	477	2,3
Rumuni	59	0,3
Rusini	25	0,1
Slovaci	84	0,4
Turci	128	0,6
Ostali narodi, narodnosti i etničke grupe		
Romi	78	0,4
Ukrajinci	14	0,1
Vlasi	22	0,1
Ostali	51	0,2
Nedeklarisane nacionalnosti prema članu 14. Ustava SFRJi	33	0,
Jugoslovena ²	273	2
Regionalna pripadnost ³	15	1,3
Neopredeljenih	47	0,1
		0,4

Izvor: *Materijalni i društveni razvoj SFRJ*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.

- 1) Građani imaju pravo da ne izraze svoju nacionalnu pripadnost.
- 2) Prilikom popisa građani mogu da se deklariraju kao „Jugosloveni“ iako se takva izjava ne smatra kao samoopredeljenje u nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti.
- 3) Građani koji umesto deklarisanja o svojoj nacionalnoj pripadnosti daju izjavu o regionalnoj pripadnosti (na primer: Sremac, Hercegovac, Šumadinac).

Natalitet

Natalitet je u poslednjih dvadesetak godina opao sa 28,8 živorođenih na 100 stanovnika u 1950, na 18 u 1973. Kao i u mnogim drugim zemljama, do snižavanja nataliteta dolazilo je istovremeno sa društveno-ekonomskim razvitkom, industrijalizacijom, urbanizacijom i drugim promenama. Karakteristično je za stanovništvo Jugoslavije što je opadanje nataliteta započelo kasnije nego u drugim zemljama Zapadne i Severne Evrope, zatim što zavisno od područja postoji značajna razlika u broju živorođenih na 1000 stanovnika. Ekonomski razvijena područja imaju danas nizak natalitet (od 13 do 17% Vojvodina, Hrvatska, uže područje Srbije, Slovenija), a ostala područja srednje visok (od 19 do 23% Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija), ili visok natalitet (36% Kosovo).

Na području niskog nataliteta opadanje nataliteta je počelo pred kraj XIX i početkom XX veka u regionima srednjeg nataliteta pred drugi svetski rat, a na Kosovu od 1960. godine.

Danas oko 65% stanovništva živi u regijama sa niskim natalitetom, 29% u regijama sa srednjevisokim, a 6% (na Kosovu) sa visokim natalitetom.

Migracija selo-grad, kao i odlazak građana Jugoslavije na rad u inostranstvo, neposredno utiče na starenje seoskog stanovništva i na stopu nataliteta.

Mortalitet odojčadi. Mortalitet odojčadi poslednjih godina opao je od 75,8% u 1964. godini na 40 % u 1974. godini. Iako je mortalitet odojčadi još uvek relativno visok, posebno u komparaciji sa drugim evropskim zemljama, reprodukcija stanovništva postaje sve humanija i racionalnija, jer se naglo smanjuje umiranje odojčadi i male dece.

I u mortalitetu odojčadi postoje velike razlike između pojedinih regija. Visoki mortalitet odojčadi je na Kosovu (76,8) i u Makedoniji (76,3), tj. u područjima sa relativno visokim natalitetom. Srednje visoki mortalitet je u BiH (46,0) i na užoj teritoriji Srbije (34,5), dok je na svim ostalim područjima niski mortalitet odojčadi, što znači ispod 30 (od 28,5 do 26 u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Vojvodini, a do 19,3 u Sloveniji). Znatno opadanje smrtnosti odojčadi počelo je 1954. godine.

Smrtnost stanovništva. Smrtnost stanovništva je opadala u čitavom posleratnom periodu. Opadanje je bilo najznačajnije na područjima visoke smrtnosti stanovništva, odnosno na ekonomski slabije razvijenim područjima (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija). Na pomenutim područjima smrtnost je danas znatno niža nego na razvijenim područjima, pre svega pod dejstvom izrazito mlade starosne strukture stanovništva. Međutim, neophodno je istaći da se nivo mortaliteta — ako se analizira mortalitet po stanovniku — u Jugoslaviji sve više izjednačuje, što se najbolje vidi iz podataka o prosečnom trajanju života novorođenih, koje je u Jugoslaviji poraslo sa 56,8 godina u periodu 1952—1954. godine na 65,4 godine u periodu 1970—1972.

Regionalne razlike u pogledu srednjeg trajanja života novorođenih u Jugoslaviji u pomenutom periodu bile su veoma izražene i to:

	Slovenija		Kosovo	
	m	ž	m	ž
1952—1954.	63,0	66,1	48,1	45,3
1970—1972.	65,4	72,9	64,6	66,5

Smanjenje pomenutih razlika rezultat je, pre svega, izjednačavanja uslova morb'.d teta. tj. razvoja zdravstvene službe i na razvijenijim i na slabije razvijenim područjima.

Prirodni priraštaj. Različiti prirodni priraštaj u Jugoslaviji po regionima bio je uslovljen nivoom nataliteta. Nisko natalitetna područja imala su nizak prirodni priraštaj — od 3 do 6‰> područja srednjeg nataliteta još uvek visok prirodni priraštaj —■ od 13 do 15‰> a Kosovo vrlo visok prirodni priraštaj —■ 28‰> Naime, nivo prirodnog priraštaja na područjima visokog i vrlo visokog prirodnog priraštaja je pod uticajem još uvek opadajuće smrtnosti stanovništva.

Međutim, treba istaći da Jugoslavija ima sve umereniji prirodni priraštaj (danas oko 9‰> daje tendencija njegovog opadanja još u toku. Stopa prirodnog priraštaja (godišnji prosek) iznosila je u periodu 1950—1954. godine oko 17‰> a u razdoblju 1970—73. oko 9‰>.

Porast stanovništva u Jugoslaviji. Posledice prvog i drugog svetskog rata odražavale su se u poslednjih pet decenija i na porast stanovništva u Jugoslaviji. Samo u drugom svetskom ratu Jugoslavija je imala 1,700.000 žrtava i ukupan broj stanovnika Jugoslavije od 1940. godine dostignut je tek oko 1950. U razdoblju od 1948. do 1971. godine stanovništvo Jugoslavije je poraslo sa 15,900.000 na 20,500.000. Stopa porasta je slična stopi prirodnog priraštaja, i bila je nešto viša u periodu posle rata, a danas se suzila na oko 8‰> (0,8%). Naime, na porast stanovništva delovala je i migraciona komponenta, pošto je Jugoslavija gotovo u čitavom posleratnom razdoblju, kao i ranije, imala više iseljenika nego useljenika (negativan saldo preseljavanja). Računa se da se godišnje više iseljava nego useljava, oko 10 do 20% prirodnog priraštaja koji danas iznosi oko 180.000 godišnje.

PRIRODNI PRIRAŠTAJ STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE 1950—1973. (GODIŠNJE)

Živo rođenih na 1000 stanovnika	SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedon.	Slovenija	Ukupno	Uža Srbija	Vojvodina	Kosovo
	28,8	38,2	32,7	23,2	38,4	22,8	27,4	21,6	23,2	43,5
	24,8	35,4	30,1	20,8	34,0	19,4	22,0	19,6	18,4	42,2
	22,0	31,4	26,7	17,2	29,4	18,0	19,8	16,6	16,2	41,5
	19,5	25,0	22,1	15,7	26,5	17,8	18,3	15,2	14,4	38,3
	18,0	21	19,4	14,6	22,8	16,7	17,7	15,0	13,0	36,4
Umrlih na 1000 stanovnika	11,8	12,0	10,0	11,7	14,5	10,9	12,4	12,4	12,4	18,0
	10,4	11,6	8,5	10,1	11,7	9,7	10,2	9,3	10,3	15,7
	9,4	9,0	7,3	9,7	9,8	9,6	9,5	8,7	9,7	13,0
	8,7	7,0	6,3	9,7	8,2	10,1	8,8	8,5	9,5	9,4
	8,9	6,7	6,1	10,4	7,6	10,4	9,3	9,2	10,3	8,2
Prirodni priraštaj na 1000 stanovnika	17,2	26,2	22,7	11,5	22,9	11,9	15,0	14,7	10,8	22,5
	14,2	23,8	21,6	10,7	22,3	9,7	9,7	10,3	8,1	26,6
	12,0	22,4	19,4	7,9	19,6	8,4	10,3	7,0	6,9	28,5
	10,0	18,0	15,8	6,0	18,3	7,7	9,5	6,7	4,8	28,9
	9,1	14,4	13,3	4,2	15,2	6,3	8,4	5,8	2,7	28,2

Od 1967. do 1973. prethodni podaci su iz Saveznog zavoda za statistiku.

Isto tako, pojedine socijalističke republike, zavisno od stepena njihove ekonomske razvijenosti, imale su pozitivan ili negativan saldo u unutrašnjem preseljavanju. Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo imali su znatno veći broj iseljenika od useljenika u odnosu na ostala područja zemlje.

Prema ovim podacima, kao i mnogim drugim koji ovde nisu izneti, može se videti da je, u poslednjim decenijama, stanovništvo Jugoslavije bilo motivisano opštim i društvenim uslovima da se sve više odlučuje za planiranje svoje porodice. Međutim, taj prelaz od visokog nataliteta ka manjem, od ekstenzivne ka racionalnoj reprodukciji (manja smrtnost odojčadi i dece i manje iscrpljivanje žena — majki) vršio se i pre društvene akcije, stihijno i sa nesavremenim, često za zdravlje štetnim sredstvima. Društvena akcija za širenje znanja o prevenciji neželjenog začeća i slobodnom i odgovornom roditeljstvu nastala je i razvija se kao sastavni deo opštih društvenih kretanja. Pored toga, veličina porodice počela je da se smanjuje i u zavisnosti od stavova supružnika.

Zaštita materinstva i dece. Zakonski je regulisana posebna zaštita žena u generativnom dobu i dece od rođenja do punoletstva. Žene u toku trudnoće imaju obezbeđenu besplatnu lekarsku kontrolu, pravo na bolovanje u vezi trudnoće i porodiljsko bolovanje posle porođaja, od 105 do 210 dana, što je različito rešeno po republikama i pokrajinama. Pored toga, majka ima skraćeno četvoročasovno radno vreme do osam meseci po porođaju, a i do tri godine posle porođaja ako zdravstveno stanje deteta ili majke to zahteva. Skraćeno radno vreme ulazi u penzijski staž kao puno radno vreme. U toku trudnoće i posle, do jedne godine života deteta, žena ne može biti raspoređena da radi noću, niti duže od punog radnog vremena, a zaštićena je i od težih poslova. Porođaj se obavlja besplatno za sve žene.

Pravo na dečji dodatak ostvaruju zaposleni radnici zavisno od visine svojih primanja. Sada u Jugoslaviji ima oko 835.000 korisnika dečjeg dodatka za 1,853.000 dece.

Radnici do 18. godine starosti po zakonu ne mogu biti određeni na teške poslove koji bi ugrozili njihovo zdravlje. Godišnji odmor im se uvećava u odnosu na druge osiguranike. Učenici u privredi imaju pravo na rad i odlazak na školske časove po određenom rasporedu. U 1971. godini bilo je oko 220.000 učenika u privredi koji su uživali te vidove zaštite. U toku školovanja oni imaju naknadu za rad i besplatno školovanje.

Jugoslavija ima sada 274 bolnice sa oko 118.000 postelja, 3.684 ambulante, 565 specijalističkih poliklinika, 2.382 zubne ambulante, 447 antituberkuloznih dispanzera, 1.400 dispanzera i savetovaništa za žene, 1.400 dečjih dispanzera i skoro 600 školskih poliklinika i ambulanti. Sada u Jugoslaviji radi preko 25.000 lekara i preko 3.800 farmaceuta, tako da na jednoga lekara dolazi 840 stanovnika. Treba istaći da u tome postoji značajna razlika između ekonomski razvijenih i slabije razvijenih područja, zatim između grada i sela, jer u brojnim područjima dolazi daleko^ veći broj stanovnika na jednoga lekara.

Školska mreža. Širenje školske mreže veoma je karakteristično za Jugoslaviju u posleratnom periodu. Osmogodišnje školovanje je obavezno za svu decu od 7 do 15 godina. Više od trećine dece po završetku osnovne škole produžava školovanje u srednjim školama, tako daje sa 3.317 srednjih škola u 1971/72. školskoj godini bilo obuhvaćeno 969.866 omladine. Ogromne su razlike u odnosu na predratni period u obuhvatanju dece i omladine na svim nivoima školovanja. Koliki je napredak u tome ostvaren najbolje govori broj omladine obuhvaćen daljim školovanjem po završetku srednje škole. U 1938/39. školskoj godini u Jugoslaviji je bilo svega oko 17.000 studenata, dok je u 1971/72. školskoj godini bilo preko 190.000 omladine obuhvaćene školovanjem na višim i visokim školama i fakultetima.

2. Društveno-politički sistem i neka pitanja društvenog položaja žene

Socijalističko samoupravno društveno uređenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije zasnovano je na vlasti radničke klase i svih radnih ljudi i na slobodnim i samoupravnim odnosima među ljudima kao stvaraocima i proizvođačima.

Sva sredstva za proizvodnju u SFRJ su u društvenoj svojini i kao zajednička osnova društvenog rada služe zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi i razvitku materijalne osnove čele društvene zajednice, kao i socijalističkih društvenih odnosa. Njihov društveni karakter je u tome što njima neposredno i samostalno upravljaju radni ljudi i to u interesu društvene zajednice kao celine i u svome sopstvenom interesu. Čovekov rad je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i osnov za sticanje prava upravljanja društvenim sredstvima. On je i osnov za sticanje lične svojine, odnosno dobra koja služe ličnim potrebama svakog čoveka i njegove porodice.

Samoupravni sistem u novoj Jugoslaviji postaje od 1950. godine osnova organizacije vlasti i upravljanja društvenim poslovima, od radne organizacije pa do najviših predstavničkih tela. Najšira samoupravna prava radnika u upravljanju proizvodnjom, rezultatima svoga rada i društvenom reprodukcijom uopšte ustavno su zagarantovana. Osnova ovih odnosa je društveno-ekonomski položaj radnih ljudi koji im je obezbeđen putem rada na sredstvima u društvenoj svojini i odlučivanjem neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženome radu u svim poslovima društvene reprodukcije. Tako istovremeno ostvaruju svoj lični materijalni i moralni interes, kao i pravo korišćenja rezultatima svog tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg materijalnog i društvenog napretka.

Ustavno je pravo radnih ljudi da uživaju plodove svoga rada i materijalnog napretka društvene zajednice prema načelu: »Svako prema sposobnostima — svakome prema njegovom radu«.

Radnici svoja samoupravna prava ostvaruju u udruženom radu, organizovani u osnovne organizacije udruženog rada. One su osnovni oblik u kome radnici neposredno i ravnopravno uređuju međusobne odnose u radu, upravljanju poslovima i sredstvima društvene reprodukcije i odlučuju o dohotku i o drugim pitanjima svog društveno-ekonomskog položaja. Osnovna organizacija udruženog rada je osnovna ćelija udruživanja rada i na njoj se zasnivaju svi ostali oblici udruživanja rada i sredstava.

Radnici u pojedinim organizacijama udruženog rada (u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, stanovanja i dr.) i korisnici njihovih usluga osnivaju samoupravne interesne zajednice, utvrđujući međusobne odnose samoupravnim sporazumima i dogovorima. U ovim oblastima zadovoljavaju i potrebe od opšteg društvenog značaja.

Dosadašnji društveni naponi izuzetno su značajni po tome što su stvorili posebno povoljnu društvenu klimu da se planiranje porodice, uzeto u celini uključi u sastavni deo određenih društvenih službi — školstva, zdravstva, socijalne zaštite, naučnih istraživanja, odnosno u celokupni društveno-ekonomski razvoj naše zajednice. S tim u vezi sada se upravo nalazimo u fazi samoupravnog organizovanja interesnih zajednica na ustavnom konceptu. Oživotvorenje Ustava SFRJ i odluka Desetog kongresa SKJ u konstituisanju, delovanju i izgrađivanju samoupravnih interesnih zajednica ima za pretpostavku uspostavljanje suštinski novih odnosa u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, bitno menjanje položaja radnog čoveka da odlučuje o sredstvima i ukupnim rezultatima svoga rada i o zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba. Razvijajući neposredno samouprav-

ljanje kroz skupštine samoupravnih interesnih zajednica, nužno je pravovremeno sagledati i kroz ugovorne odnose odgovarajućih društvenih službi, na bazi prethodno utvrđenih programa, obezbediti sredstva i mehanizme za ostvarivanje našeg društvenog koncepta na razvijanju humanih, odgovornih i ravnopravnih odnosa među polovima, za ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. U svemu ovome društveno-političke organizacije, a posebno Socijalistički savez, preko svojih odgovarajućih tela, i Savez socijalističke omladine u svom okviru, mogu i treba značajno da doprinesu pri utvrđivanju odgovarajućih programa interesnih zajednica i sredstava za finansiranje tih programa.

Kao samoupravna zajednica u kojoj se udružuju radni ljudi i građani u okviru naselja, dela naselja ili više naselja, radi odlučivanja o zadovoljavanju zajedničkih potreba (dečje ustanove, zaštita potrošača, uređenje naselja i dr.), mesna zajednica ima veliki značaj za solidarno zadovoljavanje zajedničkih potreba u svakodnevnom životu radnih ljudi i njihovih porodica. One su, u stvari, mesto za ostvarivanje društveno-aktivnog roditeljstva, za samoupravno, demokratsko uređivanje svih onih pitanja koja neposredno uslovljavaju ostvarivanje prava čoveka da slobodno i odgovorno realizuje svoje roditeljstvo kada to želi.

U političkom sistemu Jugoslavije značajno mesto imaju društveno-političke organizacije. Savez komunista Jugoslavije predstavlja klasnu revolucionarnu avangardu, usmerenu, pre svega, na idejnu i političku mobilizaciju radnih ljudi u izgradnji samoupravnog socijalističkog društva. Sa drugim društveno-političkim organizacijama obezbeđuje rukovodeću ulogu radničke klase kao osnovne snage u društvu. Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, kao front organizovanih snaga, predstavlja značajnu osnovu za raznovrsnu i bogatu društveno-političku aktivnost radnih ljudi i građana.

Komuna (opština), kao osnova društveno-političkog sistema u Jugoslaviji, zasnovana je na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi. Ona je osnovna samoupravna društveno-politička zajednica u kojoj radni ljudi stvaraju i obezbeđuju uslove za svoj život i rad, usmeruju društveni razvoj, ostvaruju i usklađuju svoje interese i zadovoljavaju zajedničke potrebe (materijalne, socijalne, kulturne i dr.), obezbeđuju ostvarivanje i zaštitu sloboda, prava i dužnosti i odgovornosti čoveka i građanina. U Jugoslaviji ima 500 komuna.

Promene nastale posle donošenja novog Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina, u 1974. godini, obezbeđuju radnim ljudima u osnovnim organizacijama udruženog rada pravo da odlučuju o raspodeli celog dohotka, a građanima je preko opština povećan uticaj na celokupnu politiku zemlje. Mnoga važna društvena pitanja regulišu se samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, a o onim pitanjima o kojima se po prirodi stvari ne može odlučivati neposredno, putem veoma razvijenog delegatskog sistema, odlučuje se na nivou opštine, međuopštinskih zajednica, pokrajina, republika i federacije.

Društveno-ekonomski i politički sistem i društveni odnosi u Jugoslaviji usmereni su na proširivanje uslova za dalji razvitak samoupravnog socijalističkog društva, za ostvarivanje takvog društvenog napretka koji će, na osnovu daljeg razvoja proizvodnih snaga, visoke produktivnosti rada i svestranog razvitka čoveka kao ličnosti, omogućiti dalje razvijanje društvenih odnosa u kojima će se moći ostvariti načelo komunizma: »Svako prema sposobnostima — svakome prema potrebama«

U okviru razvoja samoupravnog socijalističkog društva i njegovog društveno-ekonomskog razvoja razrešavaju se i aktuelna pitanja društvenog položaja žene. U samome pristupu ovoj problematici polazi se od toga da se politički sistem u Jugoslaviji razvija iz produkcionih i samoupravnih odnosa u društvenoj bazi, te da

je i društveni položaj žene, kao radnika u udruženom radu, u suštini pitanje položaja radnika, nezavisno od polne pripadnosti. Ovakvim pristupom doprinosi se nastojanju da se problematika društvenog položaja žena tretira kao sastavni deo sadašnjih napora socijalističkih samoupravnih snaga da revolucionarno promene društveno--ekonomski položaj radnika, bez obzira na pol, kako bi radni čovek, u punom smislu reci, postao nosilac dohotka i upravljao ličnim i opštedruštvenim stvarima, odnosno dobrima.

Šire društveno angažovanje, u vezi sa menjanjem društvenog položaja žene, nije usmereno na ostvarivanje jednakih, već novih prava i dužnosti koji su isti za sve građane socijalističke zajednice, i koji se mogu ostvariti samo akcijom svih radnih ljudi i progresivnih snaga. Rešavanje savremenih problema društvenog položaja žene je deo opštih napora za društveno-ekonomski razvoj, s punom i odgovornom podrškom svih naprednih snaga u zemlji — za konačan ishod revolucionarne borbe koja je u toku.

Borba za više obrazovanje žena i što ravnopravniju profesionalnu orijentaciju novih generacija mladih žena, zatim borba za osvajanje kvalifikacija koje traži društveno-ekonomski i tehnološki razvoj, proizilazi iz potrebe da se ženama stvarno otvori dugoročna perspektiva uključivanja na sva radna mesta, zavisno od njihove kvalifikacije i sklonosti.

Zapošljavanje žena u društvenom sektoru odvijalo se dosta brzo, što je svoje-vrstan indikator emancipacije jugoslovenske žene. Tako je, na primer, u 1960. godini od ukupno zaposlenih, 2,806.735 bilo 755.520 zaposlenih žena u društvenom sektoru, ili 26,9, a već u 1974. godini zaposlenih žena u društvenom sektoru ima 1,456.205 ili 33,7 ukupno zaposlenih u društvenom sektoru. Naročito visok stepen zaposlenosti žena je u neprivrednim delatnostima i iznosi 56,5%, dok u oblasti kulture i socijalne zaštite iznosi 59,5% (u 1974. godini).

Za proces emancipacije žene u Jugoslaviji veoma ilustrativni su podaci o školovanju na svim nivoima.

PREGLED UČENIKA I STUDENATA 1938/39. I 1972/73 (REDOVNI I VANREDNI)

		Ukupno	ženske omladine	Ženske omladine u procentima
Osnovna škola ¹	1938/39.	1,470.973	626.458	42,6
	1972/73.	2,856.491	1,335.101	46,7
Srednje stručne škole ²	1938/39.	80.607	26.298	32,6
	1972/73.	528.647	216.479	41,0
Učiteljske škole	1938/39.	4.267	1.852	43,4
	1972/73.	10.174	6.553	64,4
Gimnazije	1938/39.	125.100	43.410	34,7
	1972/73.	193.275	105.353	54,5
Druge škole ³	1938/39.	9.753	6.700	68,7
	1972/73.	165.271	62.482	37,8
Visoke škole ⁴	1938/39.	16.719	3.808	22,8
	1972/73.	210.241	83.824	39,9
Više škole	1938/39.	259	148	57,1
	1972/73.	91.517	39.827	43,5

Izvori: *Statistički godišnjak Jugoslavije* 1974, pages 331,332.

¹ Obavezne škole.

² Škole za kvalifikovane radnike, druge srednje stručne škole, tehničke škole.

³ Specijalne škole, škole za obrazovanje odraslih i škole za dopunsko obrazovanje.

⁴ Fakulteti, visoke škole i akademije.

Dosadašnji društveno-ekonomski razvoj nove socijalističke Jugoslavije uneo je velike promene u društvene odnose. Žene su masovno uključene u politički i ekonomski život.

Puno angažovanje u društveno-ekonomskom razvoju zemlje i udruženom radu je njena osnovna potreba, a istovremeno i jedini pravi okvir za rešavanje problema materinstva. Jačanje društvene pozicije žene u udruženom radu i samoupravljanju uticalo je i na slobodno odlučivanje o rađanju dece, na smanjenje broja pobačaja i na veličinu porodice. Tako su postepeno stvarane političke i društvene pretpostavke za planiranje porodice, koje je donošenjem Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina u 1974. izraslo u slobodno odlučivanje o rađanju kao ljudskom pravu.

Za proces emancipacije žene u Jugoslaviji, društveni značaj slobodnog odlučivanja o rađanju dece, shvaćen u širem smislu toliko je veliki da se bez njega, kao integralnog dela, taj proces u današnjim uslovima ne može ni zamisliti.

Borba progresivnih snaga za društvenu emancipaciju žene integralni je deo težnji u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava i dostojanstva čoveka. Kroz tu borbu se, putem društvene emancipacije žene, konkretizuje sadržaj opšteljudske emancipacije od nasleđenih oblika eksploatacije.

Puna emancipacija žene, njeno oslobođenje i razvijanje njene celovite ličnosti ne može se ni zamisliti bez svesnog napora čitavog društva da izmeni svest i muškaraca i žena. Na formiranje svesti utiču i materijalni uslovi života i razni uticaji pod kojima se formiraju pogledi na svet i životni ideali.

Spoznaja čoveka o svesnom odnosu prema svome porodu, planiranom roditeljstvu —■ uciniće ljude srećnijim nego što su danas, a za ženu je to bitan faktor njenog izrastanja u subjekt svog vlastitog oslobođenja.

I. NEKI ELEMENTI TEORIJSKOG PRISTUPA PRAVU ČOVEKA NA SLOBODNO ODLUČIVANJE O RAĐANJU DECE U SFRJ

Čovek i društvo, po Marks, predstavljaju dijalektičko jedinstvo i mogu se objašnjavati samo u uzajamnom odnosu. Ali to ne znači da se društveno i individualno mogu posmatrati u takvom odnosu gde je jedno primarno, a drugo sekundarno, jer su nastojanje čoveka i društva dve strane jedinstvenog procesa. Naglašavajući da je čovek cilj istorijskog kretanja, a ne apstraktno društvo, Marks je izrekao svoj poznati stav: »čovek je najviša vrednost«. Na ovoj ideji o čoveku zasnovan je Program SKJ, njome su inspirisani u svojim osnovnim idejama, ali i praktičnim odredbama, Ustav SFRJ i ustavi republika i pokrajina.

Marksizam—lenjinizam o oslobođenju čoveka i rada

Kao misaona tvorevina koju su u svojim radovima zasnovali Karl Marks i Fridrih Engels, a docnije prihvatili, popularisali i dalje razvijali brojni sledbenici, marksizam je postao teorijski izraz društvenih potreba i interesa radničke klase, pružajući teorijska objašnjenja o stvarnosti iz perspektive radničke klase i ukazujući na rešenja koja odgovaraju ciljevima njenog oslobođenja, prevazilaženjem klasnog društva i ostvarivanjem komunizma. Lenjin je rekao da »... u marksizmu nema ničeg što je nalik na 'sektaštvo' u smislu nekog zatvorenog, skorelog učenja, koje je nastalo po strani od glavnog puta razvitka svetske civilizacije«, pošto on uključuje u sebe do tada postignute najviše rezultate u oblasti intelektualnog stvaranja, povezujući ih ili dodajući im nove elemente za odgovore na nova pitanja koja je savremeni razvitak postavljao.

Veoma je rasprostranjeno mišljenje da je Marks, pre svega, filozof proizvodnje zato što je u svojim delima težište stavio na razvoj proizvodnih snaga i uticaj toga razvoja na društvene promene. Nasuprot nekim shvatanjima, po kojim je u osnovi Marksovih dela tehnološki ili ekonomski determinizam, sa više argumentacija može se braniti teza da je on mislilac razotudjenja prirode, uključiv i čovekovu prirodu.

Otkrivanjem položaja proletarijata u kapitalističkom društvu, posebno teškog položaja pripadnica ženskog pola, marksistička nauka je ukazivala na potrebu vođenja revolucionarne borbe za novo, pravednije društvo u kome će se stvarati mogućnosti za oslobođenje čoveka, za vraćanje svih oblika čovekovog otuđenja, a posebno otuđenosti žena od statusa čoveka, kao i od same ljudske prirode.

U izgradnji svoga materijalističkog shvatanja istorije, došavši do shvatanja da je rešenje problema novog društva komunizam, a proletarijat snaga koja to

treba da izvrši, Marks je istorijsku misiju oslobođenja čoveka otkrio u proletarijatu, gledajući u ostvarivanju rezultata njegove borbe za slobodu istovremeno stvaranje uslova za slobodu svih. On je u svojim delima istakao da u razvitku proizvodnih snaga kapitalističkog društva više vidi sredstva otuđenja čoveka nego njegovo oslobođenje, a razvoj proizvodnih snaga, kao nerazdvojni deo klasne borbe, označio je kao »predistoriju«, samo kao neki uvod u eru potpune ljudske slobode.

K. Marks i F. Engels uvek su u svojim radovima naglašavali zavisnost vladajuće klase od poznatih ekonomskih uticaja, te su u tome kontekstu pisali i o organizaciji braka, porodičnog života i odnosa polova svoga vremena. U *Manifestu komunističke partije*¹ oni postavljaju pitanje: »Na čemu počiva današnja buržoaska porodica? Na kapitalu, na privatnoj zaradi. Nju razvija potpuno sama buržoazija; ali ona nalazi svoju dopunu na prisilnoj lišenosti od porodice na strani proletera i u javnoj prostituciji«. I, već u narednoj rečenici i daju, odgovor: »Razume se da buržoaska porodica otpada s otpadanjem ove njene dve dopune, a obe iščezavaju sa iščezavanjem kapitala«.

Za praćenje oslobođenja čoveka, i u vezi s tim transformacije porodice i porodičnih odnosa u našem savremenom životu, od posebnog je značaja izučavanje klasika marksizma-lenjinizma i, na osnovu toga, praćenje do koje su mere prisutna buržoaska shvatanja o braku i porodici i šire u oblasti odnosa polova. F. Engels u *Poreklu porodice, privatnog vlasništva i države*² razmatranje pravne ravnopravnosti muškarca i žene u braku, razvoja antagonizma između njih i klasnog ugnjetavanja žene kaže: »Njihova pravna nejednakost koju smo nasledili iz prijašnjih društvenih stanja, nije uzrok nego posledica ekonomskog ugnjetavanja žene« . . . »Prva klasna suprotnost koja se pojavljuje u istoriji, podudara se s razvojem antagonizma između muža i žene u pojedinačnom braku, a prvo klasno ugnjetavanje s onim ženskog pola po muškom«. Engels je veoma naglašavao da postoji prividna suprotnost između učešća žene u društvenoj proizvodnji, kao jedinom putu njenog punog oslobođenja i vršenja njene materinske funkcije, što se vidi iz njegovog sledećeg teksta: »... žena je postala prva služavka (kada je) potisnuta iz sudjelovanja u društvenoj proizvodnji. Tek joj je krupna industrija našeg vremena — i to samo proleterski — opet otvorila put u društvenu proizvodnju, ali tako da ostaje isključena iz javne proizvodnje i ne može ništa privređivati, ako ispunjava svoje privatne porodične dužnosti — i da joj je nemoguće ispunjavati porodične dužnosti, ako želi sudjelovati u javnoj industriji i samostalno privređivati. A kao što prolazi u tvornici, tako je ženi u svim poslovnim granama, sve do medicine i advokature«. Ovaj prividni sukob između zaposlenosti žene i materinstva Engels i razrešava u sledećem stavu istog dela: »Prijelazom sredstava proizvodnje u kolektivno vlasništvo prestaje pojedinačna porodica da bude ekonom-ka jedinica društva. Privatno kućanstvo se pretvara u društvenu industriju. Njega i odgoj djece postaju javnim poslom; društvo se brine podjednako za svu djecu, bila ona bračna ili vanbračna. Tim otpada briga radi 'posljedica', koje danas predstavljaju najhitniji društveni, moralni i ekonomski momenat. . . .³, ističući dalje značaj individualne polne ljubavi u braku za ravnopravnost i oslobođenje žene.

Govoreći o proklamovanom ljudskom pravu na brak iz ljubavi, Engels kaže: »Ukratko, brak iz ljubavi proklamiran je ljudskim pravom i to ne samo kao droit

¹ K. Marks — F. Engels: *Manifest komunističke partije*, »Kultura«, 1947, Beograd, str. 20.

² F. Engels: *Poreklo porodice, privatnog vlasništva i države*, »Naprijed«, Zagreb, 1946, str. 25—27.

³ F. Engels: *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, »Naprijed«, Zagreb, 1946, str. 67.

de l'homme (pravo muškarca), nego iznimno i kao droit de la femme (pravo žene)«. I dalje kaže: »No, ovo se ljudsko pravo razlikovalo u jednoj tački od svih ostalih takozvanih ljudskih prava. Dok su se ova u praksi ograničavala na vladajuće klase, buržoaziju, a potlačenoj klasi, proleterijatu, su se direktno ili indirektno sakatila do kržljivosti, opet se ovdje potvrdila ironija historije. Vladajuća klasa ostaje pod vlašću poznatih ekonomskih utjecaja, pa pokazuje stoga samo u izuzetnim slučajevima uistinu slobodno sklapanje brakova, dok su ovi kod potlačene klase, kao što smo vidjeli, pravilo.

Puna sloboda sklapanja braka može se, dakle, općenito provesti tek onda, kad će odstranjenjem kapitalističke proizvodnje i njome stvorenih odnosa vlasništva biti uklonjeni svi sporedni ekonomski obziri koji sada još vrše toliko moćan utjecaj na izbor supruga. Tada, naime, neće preostati više nijedan drugi motiv osim uzajamne naklonosti«.⁴

Postojanje dvojakog morala (posebnog za žene, posebnog za muškarce, kao čovekovog otuđenja), F. Engels je rasvetlio u *Poreklu porodice privatnog vlasništva i države*, a za sređivanje polnih odnosa između muškarca i žene nakon uništenja kapitalističke proizvodnje. F. Engels je u tome svome delu rekao: »Dakle, ono što danas možemo naslućivati o uređenju polnih odnosa nakon pretstojećega uništenja kapitalističke proizvodnje, je pretežno negativne prirode, ograničuje se većinom na ono što će otpasti. Ali šta će novo pridoći? To će se odlučiti kad odraste novo pokoljenje, pokoljenje muškaraca koji nikada u svome životu nisu došli u priliku da kupuju za novac ili drugim socijalnim sredstvima vlasti podavanje neke žene; i pokoljenje žena koje nikada nisu dospjele u priliku da se podaju nekome muškarcu iz ma kojih drugih obzira osim iz istinske ljubavi niti da same sebe uskrate ljubljenome iz straha pred ekonomskim posljedicama. Kad bude tih ljudi, bit će im poslednja briga što se danas misli da bi oni trebali činiti; stvoriti će sami svoju vlastitu praksu i svoje tome odmjereno javno mišljenje o praksi svakog pojedinca — i točka«.⁵

Na kraju glave o porodici Engels je istakao u kojoj mjeri su porodica i porodični odnosi proizvod političkog sistema i stepena društvene svesti određenog društva — citirajući pri tom Luis Henri Morgana (1818—1881. g.), američkog naučnika, etnografa i historičara prvobitnog društva koji kaže: »Ako se prizna činjenica da je porodica prošla jedan za drugim četiri oblika pa se sada nalazi u petom, to se postavlja pitanje da li ovaj oblik može biti trajan u budućnosti. Jedini mogući odgovor jeste da porodica mora napredovati kao što napreduje društvo, da se mora mijenjati u istoj mjeri u kojoj se mijenja društvo, sasvim kao i do sada. Ona je čedo društvenoga sistema i održavat će stanje njegova razvoja. Budući da se monogamna porodica poboljšala od početka civilizacije, a vrlo primetljivo u moderno vrijeme, to se može u najmanju ruku naslućivati da je sposobna za daljno usavršavanje dok ne bude postignuta jednakost ovih spolova. Ako monogamna porodica u dalekoj budućnosti ne bi bila sposobna da ispunjava zahtjeve društva, to je nemoguće pre reci kakve će prirode biti njena nasljednica« (*Poreklo porodice* . . . str. 73).

Teorijskoj misli o oslobođenju čoveka, posebno žene, V.I. Lenjin je dao značajan doprinos. On je oslobođenje ličnosti uvek povezivao sa oslobođenjem žene, ističući da » . . . ne može biti socijalističkog prevrata ako ogroman dio radnih žena ne uzme u njemu značajnog učešća«.⁶ U razgovoru sa Klarom Cetkin, u jesen 1920. godine, on je dosta govorio o pitanjima odnosa između muškarca i žene rekavši,

⁴ Isto, str. 67. s Isto, str. 72. 6 V. I. Lenjin: *Dela*, tom 28, IV. izdanje, str. 160.

između ostalog: »Ne mislim ni najmanje da svojom kritikom namećem neki asketizam. Daleko od toga. Komunistima treba da donese, ne asketizam, već radost življenja i utehu, pružajući takođe potpunu ljubav. Po mome mišljenju, neumerenost koja se danas zapaža u seksualnom životu ne donosi ni radosti življenja ni utehu, već obratno, ona ih umanjuje . . . Oblici braka i odnosi između seksa u buržoaskom smislu više ne zadovoljavaju. I ovoj oblasti se približava revolucija, koja ide ruku pod ruku s proleterskom revolucijom. . . . Shvatanja o odnosima između muškaraca i žena su poremećena, isto kao i osećanje i ideje . . . To je dug proces i često bolan zbog odumiranja i rađanja. Isto je tako u oblasti seksualnih odnosa, braka i porodice. Dekadencija, truljenje i razvitak buržoaskog braka sa svojim teškoćama razvoda, sa slobodom za muža i ropstvom za ženu, sramna laž o seksualnome moralu i seksualnim odnosima, ispunjavaju većinu ljudi osećanjem odvratnosti«.⁷

Lenjin dalje ističe da i Engels u svome *Poreklu porodice*..... ukazuje na važnost toga da se seksualna ljubav razvija i postaje finija. Odnosi između polova nisu jednostavno, isključivi izraz međusobnog uticaja društvene proizvodnje i telesne potrebe. Marksizam ne bi više bio shvatljiv ako bi promene u tim odnosima posmatrao odvojeno od svake ideologije i izvodio ih neposredno iz ekonomskih osnova društva«.

Lenjin je naročito isticao da bi bilo nemarksistički ako bi promene u odnosima polova oslanjali isključivo na ekonomski odnos društva, nezavisno od ideologije. Govoreći o tome, ukazao je na poznatu teoriju »časte vode«, istakavši da je »... najvažnija društvena strana. Gašenje žeđi je lična stvar pojedinca. Ali, u ljubavi ima dvoje zainteresovanih, i dolazi i treći, jedno novo biće. U tome se krije društveni značaj, koji rađa obaveze prema zajednici«. Sa stanovišta naše društveno-političke akcije u vezi sa ostvarivanjem prava čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece, baš ova Lenjinova misao ukazuje na odgovornost u odnosima između polova, a pre svega na odgovornost pri donošenju odluke o rađanju.

U Marksovim delima o pojmu čoveka teorijske pretpostavke su da je čovek relativno jedinstvo različitih karakteristika (uključivši biološke, društvene, kulturne, političke, emocionalne i dr.). Kada je reč o progresivnim težnjama savremenog društva za oslobođenjem čoveka, u novije vreme, međutim, između ostalih, naglašeno je prisutna i erotična karakteristika čoveka kao proizvod današnje civilizacije, sa veoma razvijenom odgovarajućom industrijom. Uz sve to manipuliše se sa seksom. On se komercijalizuje i to ne samo kad je u vezi sa prostitucijom već i potpuno nezavisno od nje. Razvija se sasvim određen stav prema seksu, stoje postalo jedan novi fenomen, svojevrсна eksploatacija seksa, novi fetiš savremenog života. S tim u vezi razvijeni su neki opšti parametri današnje civilizacije koji opredeljuju potrebu da se traže rešenja u kontekstu nastojanja da se čovek oslobodi, s obzirom na ovaj fenomen koji je doneo savremeni život.

Dosledno sprovodeći osnovne postavke marksizma i u ovoj oblasti, Svetozar Marković u svome poznatom članku *Oslobođenje ženskinja*⁸ ukazuje da je potrebno vaspitavati svakog člana društva i, između ostalog, ističe »... uviđa se sve više od kakve je važnosti po ceo čovečanski napredak odnošaj između čoveka i žene u porodici i u društvu«... I dalje: »Pitanje o ženskom oslobođenju nerazdvojno je svezano sa celim društvenim preobražajem, sa oslobođenjem čovečanstva od sviju

⁷ K. Cetkin: *Zapisi iz moje beležnice — Lenjin onakav kakav je bio*; dr Jovan Đorđević: *Žensko pitanje*, str. 171—184. »Radnička štampa«, Beograd, 1975.

⁸ Svetozar Mirković: *Sabrani spisi*, knjiga II, »Kultura«, Beograd, 1960., str. 399—402

zala, poroka, tiranije i robovanja •— »žensko pitanje« nije za nas prerano već je ono prvo koje treba staviti na dnevni red«.

Sa razvojem civilizacije i nastankom klasnog društva i privatne svojine, a pod uticajem religija, običaja i, pre svega, društvene ideologije vladajućih klasa u klasnim društvenim uređenjima — došlo je do raznih vidova otuđenja u odnosima između muškarca i žene, nastao je veoma jak proces dehumanizacije njihovih međusobnih odnosa. Tragovi toga procesa su i danas tako snažno prisutni u svetu, i to ne samo u zemljama sa klasnim društvenim uređenjem, ili sa izrazito zaostalim privrednim i društvenim razvojem, već i u zemljama koje izgrađuju socijalističko društveno uređenje. Moglo bi se reći da danas ne postoji nijedna zemlja koja ne bi imala razloga da u ostvarivanju svojih proklamovanih ciljeva u vezi sa ravnoprav-nošću muškarca i žene ne preispita svoju društveno-političku praksu. O tome je toliko puta bilo reči na regionalnim i međunarodnim skupovima koje su organizovale Ujedinjene nacije, njihove specijalizovane agencije, organizacije žena i dr. Zato se u našem društvu, koje izgrađuje samoupravni socijalizam, i sada, tridesetak godina posle pobeđe naše oružane revolucije, osećaju i u društvenim, i u porodičnim, i u ličnim odnosima tragovi dehumanizacije odnosa polova i, konačno, ne samo tragovi. Protiv toga mračnog »duga« prošlosti, protiv tradicionalnih stavova prema životu u oblasti odnosa polova, protiv brojnih diskriminirajućih običaja, posebno kada je u pitanju ženski pol — mi se danas moramo boriti polazeći od revolucionarnog beskompromisnog marksističkog pristupa, i to ne samo zauzimanjem društvenih stavova o potrebi humanizacije odnosa polova, pošto je ta faza zaista prevaziđena, već u akciji.

Od naših utvrđenih polaznih osnova do konkretne razrade zadataka ima još mnogo da se radi, jer se, u stvari, tek počinje sa ovim aktivnostima.

U svojoj revolucionarnoj praksi naša Partija već odavno vodi bitku za humane i ravnopravne odnose između muškarca i žene. Ona je uvek imala aktivan odnos prema ravnopravnosti polova, prema negovanju iskrenih, drugarskih, humanih odnosa između muškarca i žene. Možda je u tome najveći ostvareni domet, na najširem planu, bio u jednoj određenoj fazi našeg razvoja — u našoj oružanoj borbi. U našim savremenim umetničkim ostvarenjima ni do danas nije verno dato koliko su bili drugarski, moglo bi se čak reći komunistički, uzajamni odnosi između boraca--muškaraca i boraca--žena za vreme našeg partizanskog rata u narodnooslobodilačkoj borbi.

Razradom postavki klasika marksizma-lenjinizma u oblasti odnosa polova u novije vreme kod nas se bavio dr Jože Potrč. U svome delu *O socijalističkoj etici i moralu* isticao je da društveno i moralno treba da bude ispred seksualnoga. Zalagao se za potrebu negovanja osećanja dužnosti i odgovornosti u bračnom i porodičnom životu i uopšte u odnosima između muškarca i žene, ističući da ljudska seksualnost uvek mora da ima i svoju društvenu, humanu i etičku komponentu.

Gledano u kontekstu napred iznetog, ostvarivanje prava čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece i dalja humanizacija odnosa polova u svetlu oslobođenja rada i čoveka istovremeno je i društvena i lična sfera oslobođenja ličnosti i društva. Po Marksu, ljudsku slobodu, u najširem smislu te reči, treba shvatiti kao »čovekovu mogućnost da ostvaruje kako svoje materijalne i duhovne potrebe, tako i sve svoje ljudske kvalitete«. Svest o sebi i svojoj društvenoj prirodi, uklapanje svojih sposobnosti u složeni život kolektiva, sposobnost prevazilaženja delovanja bioloških zakonitosti, koje mogu često biti i izvor pesimizma, razvijanje svesti o punom smislu svoga života i rada samo u okviru društvene zajednice — uslov je u ličnoj i društvenoj slobodi kao čvrstoj osnovi humanih odnosa među ljudima i u tome okviru humanih

odnosa među polovima. Razvijenost društva i njegov materijalno-ekonomski potencijal značajan su uslov za afirmaciju čovekovih sloboda i ostvarivanje humanijih međuljudskih odnosa.

Osvrt na Maltusovu populacionu teoriju sa stanovišta prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece

U našoj praktično-političkoj akciji u stvaranju uslova za ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece i danas se susreću ideje maltuzijanstva, odnosno nsomaltuzijanstva. Često i najdobronamerniji ljudi istupaju sa pozicija te reakcionarne teorije, identifikujući je sa željenim roditeljstvom, umesto da ukazu na zloupotrebu ideje o željenom detetu, koja se koristi radi širenja reakcionarne teorije po kojoj se beda velikog dela čovečanstva može resiti kontrolom rađanja.

Izgrađivanje društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji razmatrano je na savetovanju koje je organizovao Savezni savet za planiranje porodice, zajedno sa još nekoliko organizatora, u septembru 1973. godine. U okviru posebnog tematskog rada *Razvitak marksističkog pristupa teoriji i politici populacije*⁹, i u nekoliko zapaženih referata dat je značajan doprinos u ovoj oblasti. Prema stavovima do kojih se tada došlo niko građaninu ne određuje da rađa manje ili više dece. Društvena akcija usmerena je na humanizovanje odnosa među ljudima, na slobodno, odgovorno i društveno-aktivno roditeljstvo, kako bi svako dete bilo rođeno željeno. U regionima gde su aktivnosti u ovoj oblasti najrazvijenije teži se da se humanizovanjem odnosa polova postigne racionalna reprodukcija stanovništva, na osnovu populacionog i seksualnog vaspitanja, da bi se rađala željena deca, očuvalo njihovo zdravlje i zaštitilo ženino zdravlje.

Društvena akcija u našoj zemlji ne polazi od idealnog broja veličine porodice. Kao neposredan cilj i vrednosni ideal prihvaćeni su određeni odnosi u društvu, porodici, posebno odnosi muškarca i žene, odnos prema deci, kako u užoj tako i u široj društvenoj zajednici, a to sve zasnoyano na samoupravnoj poziciji radnog čoveka u udruženom radu. U samom konceptu slobodnog, odgovornog i društveno aktivnog roditeljstva razrešava se konflikt koji je u stvari prividan, između ostvarivanja ljudskog prava na slobodno odlučivanje o rađanju i mogućnosti društvenog uticaja na stopu nataliteta kao jedne od komponenata demografskog kretanja.

Ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece u samoupravnom jugoslovenskom društvu ne može se identifikovati sa populacionom politikom. Ono se samo na osoben način povezuje s njom, uzetom u širem društvenom smislu. Socijalističko društvo, odnosno pojedine društveno-političke zajednice, u skladu sa potrebama svoga društveno-ekonomskog razvoja, mogu da uvode, i u praksi to čine, takve društveno-ekonomske mere koje na posredan način utiču na slobodno odlučivanje o rađanju dece, a koje bi se u okvirnim planovima društvenog razvoja mogle i izričito definisati kao populaciona politika. Ali sve te mere respektuju i u punoj meri uvažavaju pravo čoveka da odlučuje o rađanju dece.

Nesporazumi do kojih ponegde dolazi u našoj praktično-političkoj akciji u vezi sa teorijskim pristupom pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece

⁹ Dr Dušan Breznik: *Razvitak marksističkog pristupa teoriji i politici populacije*, »Stanovništvo«, br. 1—2, 1973., Beograd, str. 237—242.

ne bi se mogli označiti kao značajnija smetnja u sprovođenju osnovnog marksističkog pristupa i na osnovu njega utvrđenih naših društvenih stavova o tome, jer do tih nesporednosti dolazi sporadično. Dosledan marksistički pristup pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece manifestuje se i u našoj zemlji i na međunarodnom planu već nekoliko decenija. Kada je pokrenuta inicijativa, na primer, za učlanjenje odgovarajuće organizacije iz naše zemlje u Međunarodnu federaciju za planiranje roditeljstva, do učlanjenja nije došlo sve dok u statutu te organizacije nisu promenjeni članovi isključivo neomaltuzijanskog karaktera. I danas dolazi do oštrog konfrontiranja sa neomaltuzijanskim tendencijama koje se susreću u određenim vidovima na međunarodnim skupovima, u glasilima pojedinih međunarodnih organizacija i si.¹⁰

Želimo samo da podsetimo da je u delima K. Marksa, F. Engelsa i V.I. Le-njina data osnova koja je danas veoma značajna za naš savremeni pristup pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Bilo putem teza, bilo izlaganjem stavova, bilo polemikom ili pojedinim ilustracijama, kroz zaokružen pogled na svet i život i materijalističko-dijalektičko shvatanje društva i prirode ili odnosa između čoveka i prirode, oni su dali i odnose između reprodukcije ljudi i reprodukcije materijalnih dobara i izričito su naglasili uzajamnu vezu između porasta stanovništva i proizvodnje. Marks i Engels populaciona pitanja razrađuju prvenstveno sa ekonomskog stanovišta, ukazujući na uticaj reprodukcije robe na reprodukciju stanovništva, i obrnuto (na primer, u I tomu *Kapitala*¹¹). »Protivurečnost da prirodni porast radničkog stanovništva ne zasićuje potrebe akumulacije kapitala, a da ih u isto vreme ipak prekoračava, jeste protivurečnost samog kretanja kapitala. Njemu su potrebne veće mase radnika, mlađe dobi, a manje već zrele« (*Kapital*, str. 536). Takozvanu prenaseljenost stanovništva Marks i Engels su smatrali relativnom, koja je uslovljena kretanjem akumulacije kapitala u kapitalističkom društvu, a u apsolutnom smislu (prirodnih resursa, tehničkih mogućnosti i dr.) mislili su da je naša planeta nedovoljno naseljena. Verovali su da je problem apsolutne prenaseljenosti problem veoma daleke budućnosti, te su u vezi s tim isticali da će samo socijalističko društvo, s obzirom na odsustvo kapitalističkog sistema i na viši stepen svesti i kulture kod stanovništva, biti u stanju da organizuje svesno ograničavanje stanovništva.

Za života Marksa i Engelsa, rastuća buržoazija, pogotovo sa dolaskom imperijalizma i ratova, pronatalistički je gledala na rast stanovništva kako bi imala što više »hrane« za topove. Međutim, porastom standarda i svesti smanjivao se broj dece, a istovremeno je rastao broj abortusa. U to vreme socijaldemokratski pokreti imali su aktivan odnos prema kontroli rađanja.

S obzirom na značaj proizvodnje u društvenom životu i otkriće viška vrednosti, te ključne kategorije za objašnjenje procesa proizvodnje kapitala i karaktera eksploatacije najamnih radnika od strane kapitalista, koja je u kapitalističkom sistemu produkcionih odnosa vršena, Marks i Engels, a docnije i Lenjin, su razobličili ne-naucnu Maltusovu teoriju o stanovništvu.

Maltuzijanstvo kao nenaučno shvatanje o problemima razvoja stanovništva — nazvano po Tomasu Robertu Maltusu, 1766—1834, koji je svoja shvatanja izneo u poznatom delu *Esej o načelima stanovništva*, u kome piše da vlada večiti »prirodni zakon« prema kome se ljudi razmnožavaju po geometrijskoj progresiji (1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128 . . .), a sredstva za život po aritmetičkoj progresiji (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 . . .) — Marks i Engels su ocenili kao reakcionarno, osvrćući se na njega više

¹⁰ V. Tomšić: *Planiranje roditeljstva s aspekta ljudskih prava i socijalne politike*, Brajton, 1973.
li K. Marks: *Kapital*, tom I, str., 525—536, »Kultura«, Beograd, 1947.

puta (samo u *Kapitalu* Marks ga spominje 62 puta). Po Maltusu raskorak do koga dolazi na osnovu delovanja ovoga zakona je u tome što je jedan deo stanovništva suvišan, a uzrok bede kod širokih slojeva naroda nije u kapitalističkoj neravnomernoj raspodeli bogatstva, kako su napredni mislioci toga vremena tvrdili, već u delovanju pomenutog prirodnog zakona i ljudskih strasti. Maltus je svoje tvrdnje obrazlagao i takozvanim zakonima o opadajućim principima, prema kojima se sa sve većim porastom stanovništva uključuju i sve lošije obradive parcele zemlje, te tako svaki novi utrošak rada i kapitala na ovim parcelama postaje sve manje produktivan. Ratove, bolesti, »moralno obuzdavanje«, odlaganje sklapanja braka ili uzdržavanje sirotinje od ulaska u brak, kako se ne bi radali novi siromasi, itd. — Maltus je smatrao korisnim »kočnicama« za otklanjanje nesklada između broja stanovništva i raspoloživih sredstava za život.

Naglasivši da je Maltusov *Esej o načelima stanovništva* koji je anonimno objavljen, potpuno nenaučan i »... sraman plagijat...« (*Kapital*, prvi tom, str. 414), Marks kaže da je to »... đački površan i popovski izdeklamovan plagijat iz De Foa, Ser Djema Stjuarda Taunzenda, Franklina, Falesa i dr. i da u njemu nema ni jedne jedine originalne misli« (*Kapital*, str. 512), Kako je Maltus bio engleski pop i ekonomista, njegovu pravu zaslugu Marks vidi »s jedne strane da bi bedu radničke klase prikazao kao potrebnu, a s druge da bi kapitalistima pokazao da je neizbežno imati ugojeni crkveni i državni kler«. »Maltusovi zaključci o naučnim pitanjima« — pisao je Marks — »isfabrikovani su s obazrivošću prema vladajućim klasama uopšte i prema reakcionarnim elementima tih vladajućih klasa posebno, a to znači: Maltus falsifikuje nauku u interesu tih klasa«.

U pismu J. B. Švajceru o Prudonu¹², Marks kaže: »... uzmimo na primer Maltusov tekst o stanovništvu. U prvom izdanju bio je to samo 'senzacionalni pamflet' a osim toga plagijat od početka do kraja. Pa ipak, koliko je podsticaja dala ta paskvila na ljudski rod«. Ili, na drugom mestu, Marks za Maltusovu teoriju populacije kaže: »A ako je ta teorija tačna, onda je zakoni ne mogu ukinuti... Baš oslanjajući se na tu teoriju ekonomisti, ima već 50 i više godina, dokazuju da socijalizam ne može odstraniti bedu koja ima osnove u samoj prirodi, nego je može samo učiniti opštom, ravnopravno raspodeliti na površinu čitavoga društva.«¹³

U *Dijalektici prirode*¹⁴, u delu o borbi za opstanak, Engels pojam maltuzijanstvo uzima sasvim određeno: »Ako tu preživljavaju individuumi koji se prilagođavaju, te se pomoću sve boljeg prilagođavanja preobražavaju u novu vrstu, dok drugi stabilniji individuumi umiru i konačno izumiru, a s njima nepotpuno razvijeni oblici, tada se ovo može dešavati, a dešava se bez bilo kakvog maltuzijanstva; ako bi se tu i pojavio maltuzijanizam, to on ne bi ništa izmenio u samome procesu osim najviše da ga ubrza«.

I Marks i Engels vide stihijnost u reprodukciji radničkog stanovništva, koja je bila posledica krajnje eksploatacije u kapitalističkom sistemu, jer je postojala sve veća potražnja na tržištu radne snage za mlađom radnom snagom. Izlaz iz te situacije Engels je video, pre svega, u društveno-ekonomskom preobražaju u okviru koga bi vaspitanje i obrazovanje bilofaktor od neposrednog značaja i za reprodukciju stanovništva. Poznata je Engelsova misao u vezi sa porastom stanovništva iz pisma K. Kauckom, od 1. februara 1881. godine, u kome kaže: »Apstraktna mo-

¹² K. Marks: *Pisma*, »Kultura«, Beograd, 1967.

¹³ K. Marks — F. Engels: *Izabrana dela*, knjiga II, »Kultura«, 1949., Beograd, str. 19.

¹⁴ F. Engels: *Dijalektika prirode*, »Kultura«, 1951., Beograd, str. 319.

gucnost takvog brojčanog porasta stanovništva, koji iziskuje da mu se postave granice, stvarno postoji. Ali, ako bi kadgod komunističko društvo bilo prisiljeno da reguliše proizvodnju ljudi, ono će to moći da izvrši bez teškoća i to onako kao što će se u to doba već regulisati proizvodnja stvari. Planski postignuti stihijno, bez plana, u Francuskoj i Donjoj Austriji, čini mi se da nije naročito težak posao. U svakom slučaju u komunističkom društvu će ljudi sami resiti treba li za tu svrhu primeniti mere, kako i kakve. Ne smatram se pozvanim da im u tom pogledu ma šta predložim ili da im dajem savete.»¹⁵

Maltusova shvatanja vremenom su dobila svoje sledbenike kao i protivnike. Neki građanski teoretičari su prvobitne, dosta surove i nepopularne Maltusove postavke ublažavali, ali i dalje razvijali. Tako neomaltuzijanci, pokušavaju, između ostalog, da nepopularno »moralno uzdržavanje« zamene modernim sredstvima i metodama. Bespoštedna kritika Maltusove teorije i njegovih sledbenika, kojom je dokazivana naučna neosnovanost i proizvoljnost njegovih tvrdnji, došla je iz redova više teoretičara socijalistički orijentisanih, koji su smatrali da je osnovni cilj Maltusove teorije bio skretanje pažnje sa neravnomerne raspodele dobara i dohotka i stvarnih uzroka takvom stanju, te skidanja odgovornosti za bedan položaj siromašnih slojeva stanovništva sa kapitalističkog ekonomskog sistema i njegovih protivurečnosti. Obračunavajući se sa maltuzijanstvom, Karl Kaucki, a docnije i njegov sin dr Karl Kaucki, mlađi¹⁶, baveći se natalitetom u socijalističkom društvu, dao je ovome značajan doprinos. Veoma se angažovao oko ovih pitanja i Oto Bauer¹⁷, koji je istakao da se pitanje nataliteta neće moći rešavati zakonom. Nasuprot Maltusovom izmišljenom »zakonu«, u razvijenim kapitalističkim i nekim socijalističkim zemljama došlo je do bržeg rasta potrošnih dobara od rasta stanovništva. U ovim zemljama čak je prisutna tendencija depopulacije, nasuprot takozvanim demografskim eksplozijama u zemljama u razvoju, do kojih je došlo usled preventivne akcije za smanjivanje smrtnosti stanovništva, posebno dece — u uslovima veoma niške razvijenosti proizvodnih snaga zbog vekovne dominacije kapitalističkih zemalja.¹⁸

U daljem razvijanju marksističke misli, koja je do najpotpunijeg izražaja došla u delima V. I. Lenjina, koji je revalorizovao niz Marksovih i Engelsovih stavova, objašnjena je nova faza razvoja kapitalizma i na osnovu toga razrađena osnova o daljim putevima, oblicima i metodama borbe za socijalizam. Razmatrajući ekonomske sadržine narodnjaštva, on kaže: »Greška narodnjačkih rasuđivanja o 'malozemalja' i Maltusovih 'zakona' o proporcionalnosti razmnožavanja i sredstava za opstanak leži upravo u njihovoj apstraktnoj 'jednostavnosti' koja ignoriše određene, konkretne, društveno-ekonomske odnose.«¹⁹

U članku *Radnička klasa i neomaltuzijanstvo*²⁰ pisanom povodom kongresa lekara održanog u Pirogovu, Lenjin kaže da je prevladalo mišljenje u vezi sa abortusom da »... ne bi trebalo da povlači sudsko gonjenje za majku, i da lekar ne bi trebalo da bude sudski proganjan, izuzev u slučaju ako je intervenciju izvršio iz koristoljublja«, naglašavajući da mu je poznato da su se mnogi lekari osvrnuli na

¹⁵ F. Engels: *Prilozi kritici političke ekonomije*, K. Marks i F. Engels, *Dela*, tom II, Partizdat CK VKP Lb. Moskva, 1929, str. 315.

¹⁶ Dr Stane Krašovec: *Razvitak marksističkog pristupa teoriji i politici populacije*, savetovanje »Izgrađivanje društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji«, Bgd. 1973.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Dr Stane Krašovec: *Stihijnost ili kontrola kretanja stanovništva, problem savremene napredne populac. politike*, »Stanovništvo«, br. 1—2, 1970. str. 1—51.

¹⁹ V. I. Lenjin: *Izabrana dela*, tom I, glava IV, str. 440.

²⁰ V. I. Lenjin: *Radnička klasa i neomaltuzijanstvo*, *Dela*, tom XVI, str. 497—499, na ruskom.

takozvano neomaltuzijanstvo. Obrazloživši zašto je protiv neomaltuzijanstva, na kraju zaključuje »...eto zbog čega smo odlučni neprijatelji neomaltuzijanizma, one težnje svojstvene uskom i egoističnom sitnoburžoaskom bračnom paru koji prestravljeno mrmlja: gospode, daj nam da se održimo, pa bilo na koji način. A što se tiče dece, bolje da ih nema'«...»Sloboda medicinske propagande i zaštita osnovnih građanskih prava građana i građanki je jedna stvar. A društvena teorija neomaltuzijanizma je nešto sasvim drugo. Svesni radnici će uvek voditi nepoštednu borbu protiv nastojanja da se ova reakcionarna i podla teorija ubacuje u najnapredniju klasu današnjeg društva, onu koja je najjača i najbolje pripremljena za velike pro-mene«.

I u novije vreme ima pokušaja da se neomaltuzijanska shvatanja ubace kad je reč o problemu razvoja nedovoljno razvijenih zemalja zato što je tu vrlo oštar nesklad između raspoloživih sredstava za život i broja stanovništva, koje ima ten-denciju sve većeg porasta, usled zaostalosti zbog vekovne kolonijalne eksploatacije.

Stav religija o regulisanju rađanja

Crkva je uvek imala aktivan stav kad je reč o pitanjima u vezi sa rađanjem. U prvim pisanim tragovima religija nalaze se stavovi o rađanju, braku, vanbračnom životu (»...I reče im Bog: rađajte se i množite se, i napunite zemlju, i vladajte njom...« I, Majs, 1,27, 28). Sa religiozne tačke gledišta, a to se posebno ističe u *Starom zavetu*, nije dozvoljeno ometanje, sprečavanje ni izbegavanje začeca i izražava se pronatalistički stav tako što se »...za nenormalan život kažnjavaju krivci: bez dece da budu, da pomru bez dece« (III, Mojs, 20, 21).

Religija kao forma društvene svesti, deo ideološke nadgradnje, kroz koju se u ljudskoj svesti izražava čovekova zavisnost od prirodnih i društvenih sila, netačno i iskrivljeno odražava stvarnost. Klasici marksizma, K. Marks i F. Engels, u svojim delima oslanjaju se na francuske materijaliste, zatim na Fojerbaha, Hegela i dr. koji su izučavali religiju kao oblik čovekovog otuđenja. Po Marksu, religija je izraz stvarne čovekove bede, a jednim delom i vid protesta protiv bede. Engels kaže da su koreni religiozne svesti »...samo fantastičan odraz u ljudskim glavama, onih vanjskih sila koje vladaju nad njihovim svakodnevnim životom, odraz u kome zemaljske sile dobivaju oblik nadzemaljskih sila ...« (*Anti-Diring*).

V. I. Lenjin kaže: »Religija je opijum naroda« (V. I. Lenjin, *Socijalizam i religija*), ističući da borba protiv religije zahteva, pre svega, materijalističko objašnjenje njenih izvora, a u praktičnoj politici potpuno odvajanje crkve od države, pošto je religija za državu privatna stvar, ali, kako on kaže, ona ne može biti privatna stvar za boljševičku partiju.

Poznavaoci novije marksističke literature smatraju da je u njoj malo pažnje posvećeno objašnjenju savremenih pojava religioznosti, uloji i mestu vere u psihološkoj strukturi čoveka, te religioznosti kao obliku političkog reagovanja, kao i teorijskoj analizi crkve, koja okupljajući vernike u stvari predstavlja jak element podržavanja i održavanja religioznosti.

Poznata je Papina *Enciklika* »Ljudski život« i angažovanost katoličke crkve u vezi sa rađanjem dece. Predstavnici crkve zahtevali su od Vlade SFRJ da se svim - zdravstvenim radnicima, pripadnicima katoličke crkve, omogući da sprovedu po-menutu *Encikliku*. Veoma su interesantni stavovi o rađanju i u *Koranu*, kao i u drugim religijama. U novije vreme i u dokumentima pravoslavne crkve sa Trulskog i Ankir •

skog sabora (članovi 91. i 21.) govori se o abortusu i kontracepciji. Žena koja ima abortus u ovim dokumentima smatra se kao ubica.

Iako je relativno veliki religiozni uticaj na ljudsku psihu u domenu rađanja dece, nesrazmerno je mala, skoro beznačajna, ideološka i društveno-politička aktivnost subjektivnih društvenih snaga našeg društva na ovom području.

Ukoliko izostane naš planski uticaj i angažovanje najprogresivnijih snaga u ostvarivanju prava čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju, sve više će se javljati nama tuđe ideologije, drugi vaspitno-obrazovni faktori, često stihijski, nekontrolisani, pa i izrazito negativni, ugrožavajući tako, posebno kada su u pitanju mladi, zdrav i konstruktivan razvoj po line komponente određene ličnosti. Može se primetiti da se crkva, s obzirom na pojavu njenog delovanja van vere, već spretno ubacuje u »slobodni politički prostor«, tamo gde društveno-političke snage nisu dovoljno prisutne, a baš na području društvenog angažovanja u vezi sa humanizacijom odnosa polova, i pitanjima u vezi sa rađanjem, nisu ni blizu dovoljno prisutne. Zato je nužno obezbediti dobru saradnju odgovarajućih društvenih faktora, društveno-političkih organizacija, društvenih organizacija koje okupljaju mlade, stručnih, sportskih i drugih relevantnih faktora.

Stav Ujedinjenih nacija o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece

Konstituisanje stava OUN o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju i razmaku između porođaja značajno je uticalo na razvoj pokreta za planiranje porodice u nizu zemalja, a tome je posebno doprinela sama ideja o ljudskim pravima, koja je prvi put i formalno uobličena u San Francisku 1945. godine. U Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila 10. decembra 1948. godine, član 1. počinje sledećim recima: »Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima«. U ovoj oblasti značajna je Evropska konvencija o ljudskim pravima iz 1960. godine, Konvencija OUN o građanskim i političkim pravima iz 1960. godine i dr. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija U Tant, na bazi tzv. proglašenja svetskog vođa čiji su potpisnici i brojni šefovi država, među kojima je bio i predsednik Josip Broz Tito, 1966. godine proglasio je pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju i razmacima između porođaja kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Na Dvadesetom jubilarnom zasedanju Konferencije o ljudskim pravima u Teheranu 1968. godine, u Teheranskoj proklamaciji u čl. 16 stoji: »Roditelji imaju osnovno pravo da odrede slobodno i po savesti koliko će porodica da bude velika i u kojim razmacima će rađati decu«.

Pravo Čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece u našoj zemlji

U izgradnji samoupravnog socijalističkog društva u Jugoslaviji, koje ima za cilj oslobođenje rada i čoveka i realizaciju najhumanijih ljudskih odnosa, nisu zaobidena ni pitanja vezana za društveni položaj porodice i žene, a u tom okviru ni pitanja iz najintimnije sfere Čovekovog života. Posmatrano u kontekstu celokupnog društveno-ekonomskog razvitka, u Jugoslaviji su učinjeni takvi društveni naponi da se uočeni problemi dublje sagledavaju i pronađu rešenja koja istovremeno pred-

stavljaju interes i pojedinaca i društva. Međutim, u našoj javnosti, čak i posle donošenja Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice, ima nerazumevanja za prava roditelja da slobodno odlučuju o rađanju i razmaku između porođaja. Tako se u jednom udžbeniku za visoke škole kaže: »Treba istaći da u našoj zemlji zbog ozbiljnih disproporcija u fertilitetu, treba voditi dvostruku politiku: a) preduzimati mere da se poboljša fertilitet kod intelektualki i kod većine urbanizovanog stanovništva koje ima povoljnu materijalnu osnovu i b) da se preventivni pedagoški i socijalni rad na suzbijanju fertiliteta naročito orijentiše na siromašne i neobrazovane slojeve«.

Sloboda i prava čoveka su deo socijalističkih demokratskih samoupravnih društvenih odnosa, a njihov izvor je u postojanju i progresivnome menjanju društvenih i ljudskih odnosa u kojima su sloboda i prava ne samo pravni već i društveno-politički i ljudski osnov egzistencije i oslobođanja proizvođača, odnosno ljudske ličnosti u skladu s materijalnim, društvenim, političkim, moralnim i kulturnim razvitkom konkretne zajednice.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, utviđeno Ustavom SFRJ i ustavima republika i pokrajina u 1974. godini, ukazuje na dužnosti roditelja da svoje roditeljstvo ostvare odgovorno, na bazi samoupravne pozicije čoveka, putem solidarnosti u radnoj organizaciji, mesnoj i interesnoj zajednici i šire, ne zatvarajući se pri tom u individualnu porodicu.

Sloboda odlučivanja tamo gde svaki Čovek veruje da je po samoj prirodi stvari slobodan, upozorava da su baš tu veoma prisutni neznanje, raznovrsne predrasude, neodgovornost, a u prvom redu zanemarivanje stvaranja društvenih uslova kako bi ljudi stvarno mogli slobodno donositi svoje odluke o rađanju. Sloboda odlučivanja o bilo kojoj ljudskoj delatnosti ima za pretpostavku visok stepen obaveštenosti o prirodnim i društvenim zakonima, kao osnovi za donošenje odluka, kao i odgovarajuće medicinske usluge, kako bi se moglo slobodno birati i na osnovu toga i prihvatiti lična i društvena odgovornost za svoju odluku. Regulisanje rađanja u kontekstu novog Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina nikako ne znači privatizaciju pitanja koja se odnose na biološku reprodukciju. Stavovi Ustava postaju obavezni osnov za usklađeno delovanje svih društvenih mehanizama u kojima se »... slobode i prava čoveka i građanina . . . ostvaruju u međusobnoj solidarnosti ljudi i ispunjavanjem dužnosti i odgovornosti svakog prema svima i svih prema svakome«. Tako utvrđene slobode, prava i dužnosti u našem Ustavu deo su socijalističkih samoupravnih odnosa našeg društva.

Slobodno odlučivanje o rađanju deteta danas je postala samostalna ustavna kategorija i sastavni deo etike savremenog čoveka, koji kroz svoju aktivnost u društvu obezbeđuje uslove za to. Tako je interes deteta time još više naglašen kao centralni interes i roditelja i društva. U socijalističkom društvu sve manje je važno da li je dete rođeno u braku, ali postaje sve važnije da li mu je već od začeca osigurana individualna briga i ljubav roditelja.

Ustavne odredbe o pravima čoveka, pored njihovog doslovnog značenja sa stanovišta primene, značajno utiču i na proces stvaranja uslova kako bi ljudi u praksi mogli da ostvaruju slobodu i ustavno utvrđena prava. Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, koje je sadržano u Ustavu SFRJ i ustavima republika i pokrajina, pored toga što označava napredak društva i razvitak svesti, istovremeno je i značajan elemenat za dalji napredak društva i dalje razvijanje svesti ljudi u borbi za ostvarivanje ovoga ljudskog prava u praksi.

Naš društveni razvitak nalazi se danas u etapi za koju bi se moglo reći da predstavlja proces sticanja određenih saznanja o posebno osetljivim oblicima društ-

vene svesti. To ilustrativno govori i konstituisanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece u našoj zemlji, koje postavši ustavna kategorija 1974. godine, označava značajan rezultat dosadašnje aktivnosti, ali istovremeno i posebno značajan osnov za buduće aktivnosti kod nas u ovoj značajnoj sferi čovekovog života.

U Programu Saveza komunista Jugoslavije, u odeljku o oslobođenju rada, izričito se naglašava humanistički stav da »... socijalizam ne može ličnu sreću čovekovu podređivati nekakvim 'višim ciljevima' jer je najviši cilj socijalizma lična sreća čoveka«. Samoupravni socijalizam u Jugoslaviji ne smatra lično, individualno manje vrednim. Iz Programa SKJ proizilazi da u razvoju socijalističkih društvenih odnosa, kada sve više slabe antagonističke protivrečnosti, društveni i lični interes kao suprotnost se menjaju, pošto kao protivurečnosti nalaze razrešenje u svom svakodnevnom usklađivanju preko mehanizma socijalističke demokratije u samoupravnom socijalističkom društvu. Baš taj stalni proces njihovog razrešavanja je pokretačka snaga sveukupnog materijalnog i društvenog razvitka. Iz materijalne i društvene povezanosti ličnog i društvenog interesa proizilazi i osnovni stav našeg društva prema čoveku i njegovoj ličnoj sreći, pri čemu se, na osnovu principa marksističkog humanizma, polazi od potrebe bržeg ekonomskog razvitka samog društva, a u tome okviru i potrebe promena određene društvene svesti.

Pretpostavka daljeg razvoja našeg samoupravnog socijalizma je razvijanje takvih socijalističkih društvenih odnosa u kojima će ličnosti sve više postajati nosioci daljeg razvijanja tih međusobnih odnosa. Razvoj slobodnog udruživanja ljudi, kao slobodnih, ravnopravnih, bogatih ličnosti, u svojoj biti znači razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa i raspodelu dohotka prema radu.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, prema Ustavu SFRJ, deo je socijalističkih društvenih odnosa. Ono izražava stepen razvijenosti naših društvenih odnosa, rezultat je borbe radnih ljudi, a proizašlo je iz osnovnog prava čoveka na samoupravljanje, iz njegovog ovladavanja uslovima, sredstvima i rezultatima rada. Slobodno odlučivanje o rađanju dece predstavlja veoma značajan događaj u našem društvenom razvoju, koji omogućava čoveku da u težnji za svojim potpunim oslobođenjem savladava i stihijnost u delovanju bioloških zakona.

II. RAZVOJ POKRETA ZA SLOBODNO, ŽELJENO, ODGOVORNO I DRUŠTVENO AKTIVNO RODITELJSTVO I NJEGOVO IZRASTANJE U ŠIRU DRUŠTVENU AKCIJU

Dugotrajna aktivnost progresivnih društvenih snaga, posebno naprednog ženskog pokreta još pre drugog svetskog rata, bila je prethodnica širenju naprednih shvatanja o planiranju porodice u Jugoslaviji.

Prve organizovane društvene aktivnosti za slobodno odlučivanje o rađanju u Jugoslaviji, kao značajno društveno pitanje, javile su se pre četrdesetak godina. Iako različite po intenzitetu i dužini trajanja, sve te aktivnosti imale su jednu zajedničku nit: borbu za društvenu emancipaciju čoveka. Ta borba razvijala se kao integralni deo borbe najprogresivnijih društvenih snaga za puno oslobađanje čoveka od svih vidova eksploatacije, podrazumevajući i intimnu sferu njegovog života, za rušenje dvojnog morala u seksualnome životu, za širenje znanja o sprečavanju neželjenoga začeća, za uklanjanje diskriminacije žene.

Organizovanija društvena akcija u vezi sa regulisanjem rađanja u Jugoslaviji počinje tridesetih godina ovoga veka, što je iz sasvim razumljivih razloga teško sasvim precizno vremenski omeđiti. U to vreme napredni ženski, radnički i socijalistički pokreti, i uopšte napredne društvene snage, sa porastom zapošljavanja žena, aktivno su se odnosili prema problemima regulisanja rađanja. Te aktivnosti bile su samo mestimične, u najrazvijenijim sredinama, a sa sve većom koncentracijom zaposlenih žena razvijale su se preko predavanja o tada poznatim mogućnostima prevencije neželjenog začeća, o štetnosti pobačaja i si. Taj pionirski rad doprineo je širenju znanja o do tada poznatim metodama i sredstvima prevencije začeća kao i borbi za pravo na pobačaj. Sve te aktivnosti karakteristične su i značajne po tome što su nastale kao rezultat doslednog marksističkog stava o potpunom oslobođenju čoveka —da u okviru svoje društvene emancipacije ovlada i zakonima svoje vlastite reprodukcije. Takav zahtev izražen je i u stavu Komunističke partije Jugoslavije, tada ilegalne, iznetom na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu, oktobra 1940. godine, u kome je, između ostalog, traženo da se pobačaj dozvoli ženi, kada ga ona zatraži, sve dok ne stekne povoljnije uslove da rađa decu.

Pošto se zvanična politika stare Jugoslavije u oblasti regulisanja rađanja oslanjala na religiozne stavove, svaki pokušaj izvesne liberalizacije u ovoj oblasti nailazio je na otpore, proganjanja i zabrane.

Razvoj shvatanja o potrebi slobodnog odlučivanja o rađanju mora se posmatrati u kontekstu sve većeg zapošljavanja žene, kao neodvojivi deo toga procesa. Bez obzira na sredstva i metode kojim je ono ostvarivano i stvarno postizavane efekte, planiranje porodice u našoj zemlji počelo je upravo kao rezultat izvesne

industrijalizacije pa, prema tome, i masovnijeg obrazovanja mladih generacija.

Povod da se reguliše rađanje u staroj Jugoslaviji, pored zapošljavanja žena, uslovljavali su i drugi faktori, kao npr. tadašnji zemljišno-vlasnički odnosi u nekim poljoprivrednim područjima (»sistem« jednog deteta — naslednika), zatim kapitalističko iskorištavanje zaposlenih skoro bez zaštite materinstva, posebno vanbračnog, neravnopravni položaj žene i dr.

Prve aktivnosti naprednog ženskog pokreta Jugoslavije na ovome području bile su, pre svega, usmerene ka društvenoj emancipaciji žene, i u tom sklopu počela je borba za pravo na prevenciju pobačaja, ali i za pravo na pobačaj kao sredstvo regulisanja rađanja, kad već dođe do neželjenog začeća. Kad danas analiziramo njihove programe, vidi se da je pobačaj smatran pretežno kao socijalni problem, kao važan faktor emancipacije svih ljudi. Boreći se za društvenu emancipaciju žene, napredni ženski pokret u stvari se istovremeno borio i za puno oslobođenje čoveka od svih vidova eksploatacije, za human, ravnopravan i odgovoran odnos partnera u intimnom Čovekovom životu, u braku i u porodici, kao preduslovu za punije razumevanje i srećan život kako pojedinca tako i cele zajednice.

Preden je dosta dug put dok se došlo do planiranja porodice, shvaćenog u širem, društvenom smislu. Neposredno posle rata deca su znatno masovnije rađana. U ratu je veliki broj našeg stanovništva izginuo (1,700.000, odnosno 11% ukupnog stanovništva Jugoslavije) tako da je tih posleratnih godina došlo do naglog priraštaja stanovništva, a tek nešto docnije, zbog brojnog angažovanja žena u ekonomskom i društveno-političkom životu, sve više su zaoštravani problemi u vezi sa regulisanjem rađanja. Komisija za žene Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije bila je tada nosilac naprednih shvatanja o regulisanju rađanja, delujući zajedno sa drugim društvenim organizacijama koje su vršile ulogu aktivnog faktora u menjanju pravnih propisa, kao i iniciranju akcije planiranja porodice, kao značajne društvene akcije. Deklarisući se za ukidanje diskriminacije žene i njene potčinjenosti, u široj javnosti pokrenute su diskusije sa društvenog, medicinskog i pravnog stanovništva o potrebi prevencije pobačaja, značajnoj ne samo za društvenu emancipaciju žene već i za društvenu emancipaciju svih ljudi, i s tim u vezi za uklanjanje dvojnog morala. Nastojalo se prevazići dvoumljenje oko potpune legalizacije pobačaja kao lažne dileme. Stav je bio da se pobačaj u zdravstvenoj ustanovi na osnovu socijalnih indikacija učini dostupnim ženi, kako bi se otklonile ne posledice, već uzroci.

Porastom broja pobačaja, posebno nestručno izvršenih, i s tim u vezi povećanjem broja teških oboljenja i smrtnosti žena, pobačaj je kao prevashodno lični problem same žene, odnosno partnera, sve više postajao širi društveni problem, koji prevazilazi okvir zdravstva. To je naročito došlo do izražaja u pripremama za donošenje novog Krivičnog zakona, pošto je to bio povod za pokretanje širih diskusija o pobačaju, posebno u vezi sa njegovim pravnim aspektom. Diskusije o pobačaju vođene pedesetih godina u Saveznoj skupštini, a prethodno u društvenim organizacijama i stručnim udruženjima, doprinele su širem, društvenom pristupu problemima pobačaja.

Napredni ženski pokret je doprineo da se prihvati shvatanje da istinski slobodan izbor može biti samo pre začeća, te da se akcija mora usmeriti na prevenciju neželjenog začeća. S obzirom na ovakav društveno-politički pristup, kao prvi značajniji neposredni rezultat, ostvaren pod uticajem ženskih organizacija, je donošenje predloga Uredbe o prekidu neželjene trudnoće u 1951. godini, po kojoj žena nije mogla biti kažnjena u slučaju pobačaja, a veoma stroge sankcije bile su predviđene za lekare koji pobačaj vrše van zdravstvenih ustanova, i nadriekare koji vrše pobačaj.

Između 1950. i 1960. godine u razvijenijim sredinama, gde su se žene sve više zapošljavale, došlo je do takvog porasta broja pobačaja da se on u javnosti osećao sve više kao značajno društveno pitanje, sa značajnim društveno-ekonomskim reperkusijama na radne organizacije sa pretežno zaposlenom ženskom radnom snagom, na fondove zdravstvenog osiguranja i dr. Ovo je postajao sve veći problem, naročito u radnim organizacijama sa pretežno ženskom radnom snagom, pa su unutar Saveza ženskih društava mestimično osnivane komisije za ta pitanja.

U okviru ženskog pokreta Jugoslavije i drugih relevantnih društvenih faktora, 1961. godine počele su se vršiti neposredne pripreme za osnivanje posebnog koordinacionog tela za planiranje porodice, društvenog karaktera, od predstavnika republika i pokrajina, Saveza sindikata, Saveza omladine, stručnih udruženja i institucija i dr. Njegovom osnivanju prethodile su razvijenije društvene aktivnosti, naročito u pojedinim republikama u kojima su pri konferencijama žena već bili osnovani koordinacioni odbori ili slična tela za planiranje porodice (SR Slovenija i SR Hrvatska).

Savezni koordinacioni odbor za planiranje porodice osnovan je 20. novembra 1963. godine u Beogradu, kao telo Konferencije za društvenu aktivnost žena Jugoslavije. Uporedo sa osnivanjem ovog odbora i aktivnostima na prevenciji neželjene trudnoće, pokretane su i inicijative da se razvijaju i aktivnosti u oblasti seksualnog obrazovanja. Tragalo se za takvim rešenjima koja bi istovremeno predstavljala interes i pojedinca i društva. U vezi s tim stalno su bila prisutna pitanja: kako stvoriti uslove da se putem vaspitanja i obrazovanja ljudi svesno opredeljuju za broj dece i razmak između porođaja; kako omogućiti ženi da se ne lišava željenog materinstva zato što je zaposlena, odnosno da se materinska uloga žene ne suprotstavlja svim njenim funkcijama u društvu, koje proizlaze iz njenog položaja kao proizvođača i građanina; kako stvoriti uslove da se prevencija neželjene trudnoće sprovodi sa-vremenim sredstvima i metodama.

Sva ova pitanja u društveno-političkom životu javljala su se kao društveni problemi, kao potreba da se izgrade društveni stavovi o planiranju porodice. Sve više je istican zahtev za razrešavanjem tzv. konflikta između učešća žene u proizvodnji i društvenim aktivnostima i njenih obaveza u materinstvu. Nametala se potreba da se prevaziđe tradicionalizam i zaostalost u shvatanjima koji sputavaju čoveka da se svojim radom i rezultatima, doprinoseći tako punijoj afirmaciji svoje ličnosti, istovremeno suprotstavlja stihijnom delovanju zakona prirode i razvoja društva. Polazilo se od toga da sve ovo bitno utiče na zdravlje čoveka i odnose u porodici, na razvijanje čovekove prirodne težnje da, kao slobodan graditelj socijalizma i samoupravljanja, i u intimnoj sferi svoga života sam donosi odluke, prihvatajući tako svesno i lepote roditeljstva i obaveze i odgovornosti koje ono donosi.

Pokretane su široke društvene akcije kako bi se pomoglo ljudima da steknu znanja iz oblasti humanizacije odnosa polova i da se upoznaju sa sredstvima i metodama prevencije neželjene trudnoće, da bi na taj način eliminisali stihiju u ovoj sferi svoga života i tako planiranjem svoje porodice postigli — da svako rođeno dete bude istovremeno i željeno. Zalažući se za ovakav pristup, postepeno su prevazila-žena neka pogrešna shvatanja prema kojima je planiranje porodice identifikovano isključivo sa ograničavanjem rađanja. Kako je i u svetu bilo preovladalo stanovište da je pravo svakog čoveka da koristi znanja i sredstva ili za ograničavanje rađanja ili za osposobljavanje za rađanje, i u našoj zemlji radilo se na punijoj afirmaciji ovoga stava, iako i danas u nekim sredinama oko njega ima nejasnoća. Razvijajući planiranje porodice na ovim osnovama, nastojalo se da se podrži prirodna čovekova želja za potomstvom, zbog emocionalnog ispunjenja čovekovog života, zbog ljubavi

prema detetu, kako bi se radalo željeno dete, kao rezultat svesne želje potencijalnih roditelja, odnosno roditelja koji već imaju jedno ili više dece, u zavisnosti od njihove vlastite odluke.

U praktičnom svakodnevnom radu na ostvarivanju ciljeva planiranja porodice, značajnu ulogu imale su društveno-političke organizacije i društva. To su bili nosioci mnogih aktivnosti, koji su vršili neposredan uticaj na javno mnjenje, doprinosili da se problemi i mogućna rešenja potpunije prezentiraju odgovarajućim faktorima, uključiv i najviša predstavnička tela u našoj zemlji.

U skladu sa potrebama društvenog razvoja, formiran je 13. jula 1967. godine Savezni savet za planiranje porodice. On je proistekao iz Saveznog koordinacionog odbora za planiranje porodice, koji je delovao pri Konferenciji za društvenu aktivnost žena Jugoslavije. Savezni savet za planiranje porodice formiran je kao samostalno koordinaciono telo društvenog karaktera.

Svojom programskom orijentacijom, Savezni savet za planiranje porodice uticao je, pre svega, na razvijanje obrazovno-vaspitnog rada u oblasti humanizacije odnosa polova; na razvijanje aktivnosti za odgovorno i željeno roditeljstvo — putem odlučivanja o rađanju dece pre začeća; na sistematsko unapređenje zakonodavne regulative iz oblasti planiranja porodice, posebno na izgrađivanje društvenih stavova o planiranju porodice i regulisanju uslova prekida trudnoće, kao široj društvenoj platformi za donošenje Rezolucije o planiranju porodice u Saveznoj skupštini.

Višegodišnje bavljenje problemima planiranja porodice u Jugoslaviji, koje je prethodilo donošenju skupštinske Rezolucije o planiranju porodice, doprinelo je raščišćavanju osnovnih društvenih stavova o planiranju porodice i ukazalo na budući pravac društvene akcije, a posebno na neposredne zadatke određenih društvenih činilaca. Upravo iz te aktivnosti je i proizašla osnova za izgrađivanje stavova na kojima je Savezna skupština mogla doneti svoju Rezoluciju o planiranju porodice, 25. aprila 1969. godine.

Donošenje ove skupštinske Rezolucije o razvoju planiranja porodice u Jugoslaviji imalo je fundamentalan značaj i bitno se odrazilo na dalji rad u ovoj oblasti. U polaznoj osnovi Rezolucije istaknuto je pravo čoveka na planiranje porodice kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Izgrađivanje, a zatim prihvatanje takvog stava rezultat je dugotrajnog rada, koji je u početku predstavljao, pre svega, šire društveno nastojanje da se regulisanje rađanja ne vrši pobačajem već prevencijom neželjenog začeća. Kasnijim aktivnostima, koje su postepeno postajale sve bogatije i po formi i po sadržaju, taj osnovni zahtev dograđivan je u društveni stav — pravo čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju kao jedno od osnovnih ljudskih prava.

Kako Rezolucija Savezne skupštine o planiranju porodice, pored posebno naglašenog društveno-političkog aspekta planiranja porodice, ima razrađen obrazovno-vaspitni i socijalno-zdravstveni aspekt, to je uticalo da planiranje porodice u Jugoslaviji postane sve više značajno društveno pitanje, sa određenim društveno-ekonomskim i idejnim dimenzijama.

Posle donošenja Rezolucije o planiranju porodice i drugih pravnih akata značajnih za unapređenje planiranja porodice, u kojima su odgovorno roditeljstvo i rad na humanizaciji odnosa polova dati integralno, u toj znatno povoljnijoj društvenoj situaciji za unapređenje planiranja porodice, društvena akcija razvijala se na tri područja: prvo, vaspitno-obrazovni rad na humanizaciji odnosa polova, putem uključivanja ove delatnosti u sistem vaspitanja i obrazovanja dece, omladine i odraslih, te obrađivanje ove materije, na odgovarajući način, u svim sredstvima informisanja; drugo, sistematsko unapređivanje zdravstvene i socijalne preventive neželjene trudnoće; treće, bolje pravno regulisanje planiranja porodice, od Ustava

SFRJ, preko odgovarajućih republičkih i pokrajinskih zakona, sve do statuta i drugih pravnih akata opština i organizacija udruženog rada. Pored ovih višestrukih aktivnosti u razvoju planiranja porodice, posebno je značajna činjenica što je u Ustavu SFRJ, na predlog Saveznog saveta za planiranje porodice, utvrđeno pravo čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece. Član 191. Ustava SFRJ glasi:

»Pravo je čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.

Ovo pravo se može ograničiti samo radi zaštite zdravlja«. Ista formulacija sadržana je u ustavima svih republika i pokrajina, izuzev SR Slovenije, pošto su u njoj razrađene i društvene obaveze koje proističu iz ovog ljudskog prava, a koja glasi: »Pravica človeka je, da svobodno odlača o rojstvih otrok.

Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov.

V vezi s uresničevanjem te pravice zagotavlja družbena skupnost potrebno izobrazbo ter ustevno socialno varstvain zdravstveno pomoč v skladu z zakonom«.

Donošenjem Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina završava se, u stvari, razdoblje u kome se još moglo diskutovati o tome da li je slobodno odlučivanje o rađanju čovekovo pravo. Kako su Ustav SFRJ, kao i ustavi republika i pokrajina, nastali kroz javnu diskusiju, može se reći referendumom građana, njihovim donošenjem počinje jedno novo razdoblje — razdoblje realizacije ustavnih odredaba, a u okviru te realizacije i odredbe o pravu čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, kao ustavno pravo, daje posebno široku osnovu za društveno-političku i drugu aktivnost u stvaranju uslova za realizaciju toga prava.

Regulšući dalje status Saveznog saveta za planiranje porodice, 1973. godine on je prerastao u poseban oblik rada Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, a 1975. godine, takođe kao poseban oblik rada Savezne konferencije SSRNJ, dobio je naziv Savet za planiranje porodice Jugoslavije.

Savet za planiranje porodice Jugoslavije, kao poseban oblik delovanja Savezne konferencije SSRNJ, na osnovu programskih ciljeva i zadataka Socijalističkog saveza, programira, razvija i koordinira aktivnost na podsticanju i praćenju ostvarivanja ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju i unapređenju odgovornog, društveno-aktivnog, željenog roditeljstva, te u vezi s tim:

— u vaspitno-obrazovnoj oblasti radi na unošenju u celokupni sistem vaspitanja i obrazovanja marksistički zasnovane sadržaje o humanim, ravnopravnim i odgovornim odnosima polova i pripremi mladih za humane i odgovorne odnose u porodičnom i bračnom životu;

— u zdravstveno-socijalnoj oblasti radi na unapređenju preventivne akcije u domenu rađanja i njenoj punijoj integraciji u osnovnu zdravstvenu zaštitu;

— u naučno-istraživačkoj oblasti pokreće inicijative za unošenje u programe naučno-istraživačkog rada onih tema koje će unapređivati područje humanizacije odnosa polova i ostvarivanje ljudskih prava;

— u oblasti normativnog uređivanja angažuje se na unošenju sadržaja iz domena humanizacije odnosa polova, porodice i šire dečije zaštite, sa poentom na prevenciji.

Savet za planiranje porodice Jugoslavije razvija međunarodnu bilateralnu i multilateralnu saradnju sa odgovarajućim organizacijama koje se bave srodnom delatnošću.

Savet za planiranje porodice Jugoslavije konstituise se od:

— 3 delegata republičkih i 2 delegata pokrajinskih odgovarajućih tela SSRN za planiranje porodice;

— 2 delegata Konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, Jugoslovenske narodne armije, Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije i Konferencije za pitanje društvenog položaja žena Jugoslavije;

— jednog delegata Saveza udruženja pedagoga Jugoslavije, Saveza udruženja andragoga Jugoslavije, Stalne konferencije zavoda za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, Saveza udruženja univerzitetskih nastavnika, Saveza zajednica jugoslovenskih univerziteta, Saveza udruženja nastavnika viših škola, Saveza zajednica viših škola Jugoslavije, Saveznog zavoda za međunarodnu, naučnu, kulturno-prosvetnu i tehničku saradnju, Crvenog krsta Jugoslavije, Saveta za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije, Koordinacionog odbora republičkih i pokrajinskih interesnih zajednica, dečje zaštite, Stalne konferencije gradova, Saveznog zavoda za društveno planiranje, Saveza pionira Jugoslavije, Saveza novinara Jugoslavije, Jugoslovenske konferencije za socijalne delatnosti, Saveza udruženja socijalnih radnika, Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Saveza zajednica zdravstvenog osiguranja Jugoslavije, Udruženja ginekologa i opstetičara Jugoslavije, Udruženja pedijatarata Jugoslavije, Udruženja defektologa Jugoslavije, Saveza lekarskih društava Jugoslavije, Saveza zdravstvenih radnika Jugoslavije, Saveza udruženja demografa Jugoslavije.

U dosadašnjem radu pokazalo se da je Savet za planiranje porodice Jugoslavije, kao poseban oblik delovanja Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, u praktičnoj političkoj akciji pokretao više korisnih inicijativa na svima područjima svoga delovanja.

III. SLOBODNO, ODGOVORNO, ŽELJENO I DRUŠTVENO-AKTIVNO RODITELJSTVO NA BAZI SAMOUPRAVNE POZICIJE ČOVEKA

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, utvrđeno Ustavom SFRJ i ustavnima republika i pokrajina, istovremeno znači i dužnost čoveka da se rodi-teljstvo ostvari odgovorno i društveno-aktivno na bazi samoupravne pozicije radnih ljudi, putem solidarnosti i uzajamnosti u radnoj organizaciji, mesnoj zajednici i šire, bez zatvaranja, pri tom, u oblasti podizanja dece, u individualnu porodicu.

Društvene pretpostavke za slobodno i odgovorno roditeljstvo i humanije odnose među polovima, posmatrano u kontekstu društveno-ekonomskog razvoja, deo su tekućih društvenih transformacija, a pre svega:

- bržeg razvoja proizvodnih snaga,
- takvog razvoja privrednih odnosa u kome radni ljudi, raspolažući rezultatima svoga rada, stvaraju povoljnije uslove za još brži razvoj zemlje i u okviru toga društveni standard života,
- promena u porodičnom i bračnom životu s obzirom na ravnopravne odnose u braku,
- masovnog učešća građana oba pola u samoupravljanju i uopšte društveno-političkom životu,
- potrebe stvaranja mogućnosti ljudima da ostvarujući svoje pravo na slobodno odlučivanje o rađanju, i u svome interesu i u interesu društva ostvare željenu veličinu porodice, tako da svako dete bude i željeno dete.

Jugoslovenski koncept planiranja porodice, zasnovan na ustavnom pravu čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju, nije samo kontrola rađanja, odnosno prevencija neželjenog začeća ili pobačaj. Taj koncept je prerastao u odgovorno roditeljstvo, koje je osnov i srećnom životu u porodici i skladnom društvenom razvoju i značajan je za opšti društveni napor uspostavljanja odlučujuće uloge radnog čoveka u raspolaganju stvorenim dohotkom, zatim u određivanju društvenih prioriteta za skladan društveno-ekonomski razvoj jugoslovenskog socijalističkog društva.

Odgovorno roditeljstvo, a istovremeno i briga za svu decu koja su budućnost celog društva, od posebnog je značaja za dugoročno usklađivanje ličnog interesa radnog čoveka sa zajedničkim interesom, a na osnovu aktivne samoupravne pozicije radnih ljudi i svih građana.

Opredivši se, kao društvo, za stanovište da šire društveno-ekonomske promene imaju neposredan uticaj na unapređenje ljudskih prava u praksi, pošlo se od toga da je ostvarivanje ljudskih prava međusobno uslovljeno i povezano, tako da se može ostvarivati samo jedno pravo, napr. pravo na slobodno odlučivanje o rađanju, ako se ne menja položaj čoveka u celini.

U dograđivanju koncepcije planiranja porodice u Jugoslaviji moglo bi se reći da je u toku i konstituisanje prava još nerođenog deteta da bude rođeno željeno. Polazi se od toga da još nerođeno dete ima pravo da bude rođeno željeno kako bi svoje prvo saznanje o spoljnom svetu kao i svoj docniji život, doživljavalo pod okriljem roditelja srećnih što imaju dete. Željeno dete, kao uslovno shvaćena kategorija, podrazumeva dužnost čoveka da se suprotstavi stihijnom delovanju biloških zakona i da svesno, pre začeća, odlučuje o rađanju dece i veličini svoje porodice. Čovekovo pravo da odlučuje o rađanju uključuje i dužnost da se prema rađanju dece odnosi sa punom odgovornošću i spremnošću, da zajedno sa roditeljskim radostima prihvati svoje dete i sa roditeljskim dužnostima.

Samoupravna pozicija omogućuje radnim ljudima u Jugoslaviji da kroz učešće u udruženom radu i samoupravljanju, svojim društvenim angažovanjem i odlučivanjem u raspodeli dohotka, posebno angažovanjem u mesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama i dr., neposredno utiču na stambenu politiku, na unapređenje dečje zaštite u mestu gde žive i rade, što je značajna osnova za individualno odlučivanje o rađanju.

Zadirući u najintimniju sferu čovekovog života, u svome krajnjem efektu, pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju realizuje se, po pravilu, kao odluka dva partnera o rađanju ili nerađanju treće osobe, ah može da se realizuje i kao odluka jednog od partnera kada žena sama odluči da rodi dete van braka ili se, posle začeća, odluči da ga ne rodi, bilo da je u pitanju žena u braku ili van braka i si.

Rađanjem treće osobe, dolaskom deteta na svet, nastupa i društvo koje, pored roditelja, takođe štiti interese deteta. Međutim, individualnu roditeljsku ljubav i brigu o detetu ne može niko zameniti. Društvo interveniše tamo gde je potrebno da obezbedi brigu o detetu, individualnu ili kolektivnu, onda kada izostane roditeljska, bez obzira na uzrok koji do toga dovede, ili u slučaju kada je dete rođeno neželjeno i ako ga ni docnije roditelji ne prihvate, detetu društvo obezbeđuje najneophodnije za njegov razvoj, a nastoji se da oni budu i znatno bolji.

S obzirom na sadašnji nivo razvijenosti planiranja porodice, za rađanje željenog deteta od primarnog je značaja pravovremena obaveštenost o sredstvima prevencije neželjenog začeća i dostupnost odgovarajućih saveta.

Po svojim ciljevima i programskoj orijentaciji, planiranje porodice u Jugoslaviji bitno se razlikuje od aktivnosti koje se na ovome području vode u mnogim zemljama, a koje imaju pronatalistički ili antinatalistički karakter.

U jugoslovenskom samoupravnom društvu i u oblasti demografskih kretanja polazi se od samoupravne pozicije radnih ljudi, koji su i kao roditelji i kao proizvođači u ulozi subjekta. Ostvarivanje demografskih ciljeva deo je samoupravnih prava čoveka i usko je povezano sa društvenim planiranjem. I kao proizvođač u udruženom radu, i kao roditelj, čovek odlučuje o svim bitnim pitanjima svoga života i života u užoj i široj zajednici, a u okviru toga i o tome da li će rađati decu i koliko će ih rađati, te o angažovanju društvenih sredstava u oblasti dečje zaštite, uslovljeno materijalnim mogućnostima lokalne ili šire zajednice. To povezano planiranje u oblasti ličnog i društvenog života predstavlja proces upoznavanja ljudi da, na osnovu svoje samoupravne pozicije, ostvarujući svoj lični interes u ovoj oblasti, istovremeno ostvaruju i društveni interes, stvarajući bar približno svoj deci jednake uslove u startu, kako ne bi zavisila isključivo od materijalnih mogućnosti svojih roditelja. U socijalističkom samoupravnom društvu moguće je stalno usklađivanje ostvarivanja čovekovog prava da slobodno odlučuje o rađanju dece sa društvenim razvojem.

Gledano u ovome kontekstu, planiranje porodice kao društveno-aktivno roditeljstvo sastavni je deo procesa podružljavanja brige o deci, što ne znači i otuđivanje te brige u smislu njenog prebacivanja na državu. Ostvarivanjem dela porodičnih obaveza preko društvenih institucija za decu, vrši se u stvari usklađivanje promena koje su nastale u savremenj porodici sa promenama u društveno-ekonomskom razvoju i potrebama dece, posebno sa stanovišta stvaranja svoj deci približno jednakih uslova za život na samome startu. Naravno, za sprovođenje ovoga društvenog koncepta, progresivne snage našeg samoupravnog socijalističkog društva moraju se još dosta angažovati, posebno u ekonomski slabije razvijenim regionima.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju u Jugoslaviji, kao ustavno pravo, obavezuje odgovarajuće društvene službe, kao i naučno-istraživački rad, da u svoju delatnost uključe: odgovarajuće aktivnosti iz oblasti humanizacije odnosa među polovima, kontrolu rađanja, angažovanje sredstava informacija, normativnog uređivanja, demografskih istraživanja, te analitički i statistički rad.

U Jugoslaviji, dakle, niko građaninu ne određuje da rađa manje ili više dece. Društvena akcija usmerena je na humanizovanje odnosa među ljudima, slobodno, odgovorno, željeno i društveno-aktivno roditeljstvo, kako bi svako dete bilo rođeno željeno. U regionima gde su aktivnosti u ovoj oblasti najrazvijenije teži se da se humanizovanjem odnosa polova postigne racionalna reprodukcija stanovništva, na osnovu populacionog i seksualnog vaspitanja, a da bi se rađala željena deca i zaštitilo ženino zdravlje. Sve aktivnosti planiranja porodice usmerene su na to da se stanovništvu omogući da svoje reproduktivno ponašanje realizuje u uslovima koji sadrže društvene, zdravstvene, moralne i druge relevantne norme.

Ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju u samoupravnom jugoslovenskom društvu ne može se identifikovati sa populacionom politikom. Ono se samo na osoben način s njom povezuje uzetom u širem društvenom smislu. U skladu sa potrebama društveno-ekonomskog razvoja, socijalističko društvo može da uvodi, i u praksi to čini, takve društvene ekonomske mere koje na posredan način utiču na slobodno odlučivanje o rađanju dece, a koje bi se u okviru planova društvenog razvoja mogle i izričito definisati kao popuiaciona pohtika. Ali sve te mere respektuju i u punoj meri uvažavaju slobodu u odlučivanju o rađanju.

Značajan doprinos u izgrađivanju društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji dalo je i savetovanje koje je, zajedno sa još nekoliko organizatora, pripremio Savezni savet za planiranje porodice u septembru 1973. godine.

Ostvarivanje ciljeva planiranja porodice, uzeto u najširem smislu, kao dela društveno-ekonomskog razvoja, posebne brige za majku i dete, i kao sastavnog dela svakodnevnog ponašanja ljudi u ulozi proizvođača i samoupravljača, s jedne strane, i roditelja, odnosno budućih roditelja, s druge strane, veoma je dugotrajan proces. Iako društvena akcija za slobodno, odgovorno, željeno i društveno-aktivno roditeljstvo i, istovremeno, određeno angažovanje društvenih službi teče znatno organizovanije već duže od dve decenije, do sada postignuti rezultati, iako veoma značajni, još su daleko od težnji organizovanih, progresivnih snaga našeg samoupravnog socijalističkog društva.

IV. AKTIVNOST U NAJZNAČAJNIJIM PODRUČJIMA DELOVANJA NA OSTVARIVANJU PRAVA ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O RAĐANJU DECE

Ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, uzeto u najširem smislu, deo je društveno-ekonomskog razvoja i, gledano u tome okviru, deo je posebne brige za majku i dete. Akcijama planiranja porodice budućim roditeljima se ukazuje da svoje roditeljstvo i uspešan život u porodici ostvaruju kroz aktivno učešće u društveno-ekonomskom i političkom životu društva. Omogućavajući ljudima izbor pre donošenja odluke o začeću, planiranje porodice obavezuje roditelje da preuzmu punu odgovornost pre donošenja svoje odluke o veličini porodice.

Pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju u Jugoslaviji nije nastalo zbog ostvarivanja populacionih ciljeva. Ono se razvijalo zbog naglašene potrebe za sistematskim delovanjem društvenih službi radi pružanja pomoći ljudima da u okviru opštih društvenih promena regulišu svoju bilošku reprodukciju i, u skladu sa zahtevima savremenog društveno-ekonomskog kretanja, izmene shvatanja o odnosima polova, bračnom i porodičnom životu, veličini porodice i si. U vezi sa ostvarivanjem prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, razvijena je aktivnost na nekoliko područja delovanja: vaspitno-obrazovnom, zdravstvenom, u oblasti socijalne zaštite, normativnog uređivanja i sredstava masovnog informisanja.

Vaspitno-obrazovna delatnost

Vaspitanje i obrazovanje u Jugoslaviji zasnovano je na tekovinama savremene nauke, posebno marksizma, kao osnovama naučnog socijalizma. Ono služi osposobljavanju za rad i samoupravljanje, za vaspitanje radnih ljudi u duhu tekovina socijalističke revolucije, socijalističke etike, samoupravnog demokratizma, ravnopravnosti naroda i narodnosti i socijalističkog patriotizma i internacionalizma. Vaspitanje i obrazovanje je bitan činilac razvoja jugoslovenskog socijalističkog društva. Naša socijalistička zajednica obezbeđuje uslove za razvoj i unapređenje vaspitanja i obrazovanja, humanizovanje i unapređenje socijalističkih društvenih odnosa i svestrani razvoj slobodne i humanizovane ličnosti.

Za ostvarivanje humanijih odnosa polova, za bržu transformaciju porodice u moderne tokove savremenog razvitka, prema osnovnome pristupu planiranju porodice u jugoslovenskom društvu, polazi se od toga da je nužno stvoriti uslove ljudima da raspoložu odgovarajućim znanjima i sredstvima kako bi što uspešnije

ostvarili međusobne odnose i u intimnoj sferi svoga života, i kako bi bili pripremljeni da slobodno i odgovorno odlučuju o rađanju dece. Sprovođenje ovoga društvenog stava je jedna od značajnih pretpostavki za ostvarivanje punijeg čovekovog života, odgovornog roditeljstva, za rađanje željene dece. Zato najznačajnije mesto u oblasti planiranja porodice ima vaspitno-obrazovni rad na humanizaciji odnosa polova. Vaspitanje i obrazovanje ličnosti za humane odnose među polovima i pripremanje za porodični i bračni život ima poseban društveni značaj i, kao značajna komponenta u formiranju svestrano razvijene ličnosti, predstavlja neophodnu potrebu u okviru celokupnog vaspitanja i obrazovanja mladih. U našem socijalističkom društvu vaspitanju u ovoj oblasti prilazi se kao sastavnom delu opšte-društvenog vaspitanja, pre svega kao vaspitanju o odnosu među ljudima, o položaju čoveka u društvu, a posebno o položaju žene i deteta u društvu i porodici.

Omladina, a sve češće i roditelji, opravdano zahtevaju da se u vaspitno-obrazovne oblasti rada, posebno u školski sistem vaspitanja i obrazovanja, uključe sadržaji iz oblasti pripreme mladih za humane, ravnopravne i odgovorne odnose među polovima, kako bi se istovremeno sa osposobljavanjem za proizvodnja i samoupravljače, pripremili i za uspostavljanje i negovanje humanih i odgovornih odnosa među polovima, shvaćenih kao značajna osnova za ostvarivanje punije ljudske sreće, za podizanje zdravog podmlatka i kao deo socijalističkih društvenih odnosa.

U zahtevima, koji se sve češće ističu, za punim socijalističkim vaspitanjem mladih, čiji je jedan od osnovnih ciljeva formiranje svestrano razvijene ličnosti u socijalističkom samoupravnom društvu, sadržano je i formiranje pozitivnih stavova prema suprotnome polu, porodici i braku, zbog čega vaspitanje mlade ličnosti ne može da bude izvan uticaja stalne i organizovane društvene brige svih vaspitno-obrazovnih faktora.

Zahtevi za razvijanje šire društvene akcije u oblasti humanizacije odnosa polova isticani su i u našoj sredini već početkom ovoga veka. Na skupštini Srpskog lekarskog društva održanoj 1909. g. doneta je rezolucija o potrebi seksualnog vaspitanja. Još je Vaša Pelagić u svome *Narodnom učitelju* čelu glavu posvetio polnome životu i potrebi da se omladina pripremi za zdrave, odgovorne i humane odnose polova. Na IV kongresu Srpskog lekarskog društva usvojena je rezolucija o seksualnome vaspitanju koja je imala devet tačaka. Zbog razumljivih razloga posle oslobođenja nisu pokretane odmah i ove aktivnosti, ali već 1957. godine formiran je odbor sa zadatkom da izradi eksperimentalni program seksualnog vaspitanja i pripremi njegovo izdavanje.

Danas više nema dileme o potrebi uvođenja sistematskog odgoja za humane, ravnopravne i odgovorne odnose među polovima u osnovne škole, i u sve tipove srednjih, viših i visokih škola i fakulteta, posebno nastavnčkih. Brojne ankete pokazale su koliko su mladim ljudima potrebna saznanja iz oblasti njihove spolnosti.

Na aktivnosti u oblasti humanizacije odnosa polova obavezuju, pored odredaba Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina, i stavovi Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije, u čijoj Rezoluciji o vaspitanju i obrazovanju, između ostalog, stoji: »Celokupno socijalističko vaspitanje i obrazovanje mladih i odraslih, koje neprestano traje, mora da bude organizovano tako da bitno doprinosi formiranju slobodne, svestrano razvijene socijalističke ličnosti. . .« I dalje . . . Značajna je funkcija vaspitanja i obrazovanja u obogaćivanju čoveka kulturnim i drugim humanističkim vrednostima, u njegovom fizičkom razvoju i u pripremanju za humane i odgovorne odnose među polovima i u porodici«.

U Rezoluciji o planiranju porodice, koju je Savezna skupština donela 1969. godine, stoji: »Seksualno vaspitanje i obrazovanje treba da se uključi u vaspitno-obrazovni rad svih vaspitno-obrazovnih ustanova, imajući pri tome uvek u vidu uzrast dece i omladine i njihov psihofizički razvoj, a u zavisnosti od stupnja i vrste škole ili fakulteta, trebalo bi razraditi nastavne programe za redovnu nastavu svih obrazovnih institucija. Odgovarajuće programe trebalo bi razraditi i za druge sredine gde je znatna koncentracija omladine, kao što su: omladinske radne akcije, studentski i omladinski domovi, kursevi predvojničke obuke i zdravstvenog vaspitanja na selu i drugi oblici okupljanja seoske omladine, zatim savetovališta za mlade roditelje, škole za roditelje, škole za život i si.«. Veće naroda, Socijalno-zdravstveno veće i Prosvetno-kulturno veće prethodnog saziva Savezne skupštine, u 1974. godini razmatrali su dosadašnje sprovođenje Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice i usvojili su svoj zajednički dokument o daljoj aktivnosti načela i ciljeva Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice.

Utvrđivanje dosadašnjih programskih osnova za aktivnost na uvođenju vaspitanja za humane, ravnopravne i odgovorne odnose polova u nastavne planove i programe škola na svim nivoima, zasnivalo se, pored stavova Rezolucije o planiranju porodice, i na Rezoluciji Savezne skupštine o vaspitanju i obrazovanju na samoupravnim osnovama (donetoj 1970. godine), u kojoj je sadržan i sledeći stav: »U okviru sistema vaspitanja i obrazovanja trebalo bi pripremiti omladinu za zdravo shvatanje odnosa među polovima, za skladne i odgovorne odnose u braku, za vršenje roditeljskih dužnosti u porodici«.

Pored značajnih društvenih stavova u pomenutim dokumentima, osnova za uvođenje humanizacije odnosa polova u naš vaspitno-obrazovni sistem obrazložena je u širem kontekstu na nekoliko značajnih jugoslovenskih skupova (stručnjaka, naučnika i društveno-političkih radnika) u čijim pripremama je bio neposredno uključen i Savezni savet za planiranje porodice i to na:

- Savetovanju o temi »O odnosima polova«, 1968. godine u Beogradu;
- Sednici Sekcije za obrazovanje Savezne konferencije SSRNJ o temi »Obrazovanje i vaspitanje za humane odnose polova u svetlu sprovođenja zadataka Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice i Rezolucije Savezne skupštine o vaspitanju i obrazovanju na osnovama samoupravljanja, 1971. godine u Beogradu;
- Savetovanju o »Uključivanju rada na humanizaciji odnosa polova u nastavne planove i programe osnovnih škola«, aprila 1972. godine u Zagrebu;
- Savetovanju »Izgrađivanje društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji«, septembra 1973. godine u Beogradu;
- Savetovanju »Vaspitanje omladine za humane i zdrave odnose među polovima, za skladne i odgovorne odnose u braku i porodici«, decembra 1973. godine u Ljubljani;
- Savetovanju »Smetnje u ostvarivanju ustavnog načela o pravu čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju, novembra 1973. godine na Bledu;
- Savetovanju »Status žene i planiranje porodice«, aprila 1975. godine u Ljubljani.
- Savetovanju »Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova«.

Na svim ovim skupovima istaknuta je potreba da socijalistički moralni stavovi i principi treba da se afirmišu i na području odnosa polova, jer to utiče kako na život pojedinca, tako i na zajednicu.

U analitičkom pogledu do sada postignutih rezultata o uključivanju u vaspitanje i nastavne programe osnovnih i srednjih škola, viših škola i visokoškolskih

ustanova odgovarajućih zadataka i sadržaja iz pomenutih skupštinskih rezolucija i zaključaka sa jugoslovenskih skupova, konstatovano je da je aktivnost odgovornih republičkih i pokrajinskih organa za oblast vaspitanja i obrazovanja bila različitog intenziteta, obima i dometa, ali da ni u jednoj republici i pokrajini nije izostala izvesna aktivnost. U oblasti osnovnog školstva; manje -više su uspešno razrađene koncepcije i formulisani programi koji se mestimično već realizuju. Za oblast srednjeg obrazovanja tek se preduzimaju određene mere (SR Slovenija). Rad na humanizaciji odnosa polova u višim i visokim školama i na fakultetima bio je parcijalan i neka ispitivanja pokazuju da je aktivnost mestimično započeta. Uzroci nedovoljne razvijenosti ove aktivnosti su višestruki. Ova delikatna oblast zahteva, pre svega, emancipaciju nastavnika i veću širinu i kvalitet njihovog ukupnog znanja. U pojedinim republikama i pokrajinama organizovani su seminari sa nastavnicima i profesorima biologije, pedagogije, psihologije i dr. — što se pokazalo kao veoma dobra forma rada. I u Jugoslovenskoj narodnoj armiji u poslednje vreme započete su neke aktivnosti iz ove oblasti, kako za omladinu na odsluženju vojnog roka tako i za omladinu na redovnom školovanju u vojnim učilištima.

Međuodboarska poslanička grupa Savezne skupštine obišla je sve republičke i pokrajinske centre da bi sagledala kako se sprovode načela i ciljevi skupštinske Rezolucije o planiranju porodice, nakon četvorogodišnjeg perioda od njenog donošenja. Na osnovu njenog izveštaja, podnetog na zajedničkoj sednici tri veća Savezne skupštine, ponovo je potvrđena aktuelnost načela, ciljeva i zadataka sadržanih u Rezoluciji Savezne skupštine o planiranju porodice, što se odnosi i na potrebu vaspitanja i obrazovanja u oblasti humanizacije odnosa polova.

Ako su dvoumljenja o potrebi rada na humanizaciji odnosa polova i pripremi mladih za porodični i bračni život još negde i postojale, one su danas prevaziđene: — prvo, ustavnim regulisanjem prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju u Ustavu SFRJ i ustavima svih republika i pokrajina, iz čega proizilazi da odgovarajuće stručne, odnosno društvene službe treba da preuzmu deo svojih zadataka pa, prema tome, i u domenu vaspitanja i obrazovanja; i — drugo, donošenjem Rezolucije Desetog kongresa SKJ o vaspitanju i obrazovanju.

Iz Ustava SFRJ i Odluka Desetog kongresa o humanizaciji odnosa polova proizilaze višestruki zadaci, a kao najprioritetniji mogli bi se uzeti:

- rad sa postojećim nastavnim kadrom, putem dopunskih tečajeva, kako bi stekli potrebna znanja za rad sa mladima, ali i sa roditeljima; i
- rad sa budućim nastavničkim kadrom koji u sklopu svoga stručnog osposobljavanja treba da ovlada određenim znanjima i iz oblasti pripreme mladih za humane i zdrave odnose polova, odgovorne i skladne odnose u porodičnom i bračnom životu.

I Predsedništvo Zajednice jugoslovenskih univerziteta uključilo se u razmatranje zadataka visokog školstva na humanizaciji odnosa polova, polazeći od toga da vaspitanje i obrazovanje ličnosti za humane odnose među polovima i pripremanje za brak i porodični život ima poseban društveni značaj, i da, kao značajna komponenta za formiranje svestrano razvijene ličnosti, u socijalističkom samoupravnom društvu, predstavlja neophodnu potrebu u okviru celokupnog vaspitanja i obrazovanja mladih.

Razmatrajući načine uključivanja humanizacije odnosa polova u nastavne planove i programe svih fakulteta, Predsedništvo Zajednice jugoslovenskih univerziteta pošlo je od zahteva sadržanih u odlukama Desetog kongresa SKJ za punim socijalističkim vaspitanjem mladih, čiji je jedan od osnovnih ciljeva formiranje

svestrano razvijene ličnosti u našem samoupravnom socijalističkom društvu, a u kome je sadržano i formiranje pozitivnih stavova prema suprotnom polu, braku i porodici, zbog čega vaspitanje mlade ličnosti ne može da bude izvan uticaja stalne i organizovane društvene brige svih vaspitno-obrazovnih faktora i na ovome području. Pošlo se od toga da je sprovođenje svesnog, planskog uticaja na izgrađivanje mladog čoveka, u odnosu na polnost, neodvojivi deo čovekove ličnosti, veoma značajno u današnje vreme, pošto se ona ispoljava kompleksno na emocionalnom, psihološ-škom, biološkom i društvenom planu.

U dosadašnjoj društvenoj akciji dogovoreno je da je ustavna obaveza i zadatak višeg i visokog školstva da u okviru svoje reforme, a na osnovu odluka Desetog kongresa SKJ i Ustava SFRJ, u svoje nastavne planove i programe uključe takve nastavno-vaspitne sadržaje, koji će im omogućiti da postanu više nego što su to do sada bili, nosilac sistematske i dugoročne delatnosti u formiranju mlade ličnosti i na području humanizacije odnosa polova. Školstvo, kao integralni deo udruženog rada u razmeni svoga rada sa radom u proizvodnoj sferi, kako je to Ustavom regulisano, dužno je da priprema mlade za uspešno obavljanje njihove profesionalne delatnosti, zatim za dobre samoupravljače, kao i za sam život. Da bi mladi bili osposobljeni za davanje punog doprinosa u društveno-proizvodnom radu, veoma je važno da budu osposobljeni da harmonično urede svoj život sa svojom okolinom u odnosima u radu, u proizvodnim odnosima, svoj porodični život, svoj polni život, pošto su to sve značajne komponente izgrađivanja celovite čovekove ličnosti, a u tome osposobljavanju sami mladi uvek imaju ulogu značajnog subjektivnog činioca.

Puno angažovanje višeg i visokog školstva na humanizaciji odnosa polova proizilazi, pre svega, iz marksističnog naučnog pogleda i na ovaj međuljudski odnos — kao važne komponente čovekovog života, koja doprinosi i pomaže formiranju mlade ličnosti u duhu socijalističkog morala. Nastavši kao teorijski izraz društvenih potreba i interesa radničke klase, marksizam pruža teorijska objašnjenja o stvarnosti iz perspektive radničke klase, ukazujući na rešenja koja odgovaraju ciljevima njenog oslobođenja. Proces humanizacije odnosa polova, posmatran u svetlu oslobođenja rada i čoveka, istovremeno i društvena i lična sfera oslobođenja ličnosti i društva. Svest o sebi i svojoj društvenoj prirodi, uklapanje svojih sposobnosti u složeni život kolektiva, sposobnost prevazilaženja stihijnog delovanja bioloških zakonitosti, koje mogu često biti i izvor pesimizma, razvijanje svesti o smislu svoga života i rada — uslov je za ličnu i društvenu slobodu kao punoj osnovi humanih odnosa među ljudima i u tome okviru humanih odnosa među polovima, nasuprot postojanja dvojnog morala, kao čovekovog otuđenja. Gledano u tome kontekstu, za našu praktičnu političku akciju, u vezi sa odnosima polova, značajno je istaći da oslobođenje čoveka, koje zavisi od njegovoga položaja u radu, ovladavanju sredstvima, uslovima i plodovima rada, uključuje u sebe kako humanizovanje odnosa među ljudima tako i humanizovanje odnosa među polovima.

U sprovođenju odluka Desetog kongresa SKJ u našem društvu su preduzete radikalnije mere u udaljavanju sa univerziteta onih ljudi koji su izgubili svaku vezu s marksizmom, čak sa socijalizmom, koji su postali nosioci dezorijentacije u oblasti univerzitetskog obrazovanja. Politički i idejno dezorijentisani ljudi u školstvu su opasni, posebno kad je reč o odnosu polova gde je, možda, mnogo lakše nego na drugim područjima prodirati sa raznim antisocijalističkim, tuđim shvatanjima i tendencijama, naročito zato što su mnoga od tih shvatanja u svesti brojnih ljudi, skoro bi se moglo reći u nasleđenoj društvenoj svesti, već prisutna kao način shvatanja života. Dolaskom u novu sredinu, na univerzitet, gde po prirodi stvari mladi nor-

malno očekuju najprogressivnije stavove i u oblasti odnosa polova, na pojedinim fakultetima ne nalaze skoro nikakve odgovore na pitanje iz oblasti čovekove polnosti za koja su, s obzirom i na njihov uzrast, veoma zainteresovani. Ponovnom afirmacijom marksizma, posle 21. sednice CK SKJ, stvorenje i pravi okvir za uključivanje i ove složene problematike u redovno školovanje mladih, pre svega u smislu marksističkog pristupa humanizaciji odnosa polova, pošto je »prostor« za uključivanje odgovarajućih sadržaja u pojedine nastavne predmete daleko širi, što zavisi od profila škole i fakulteta. Za sprovođenje i ovih aktivnosti najvažnija je naša bitka koja se vodi za dalji razvoj našeg samoupravnog socijalističkog društva. Ne zaboravljajući ni za momenat da je ta bitka osnov svim progresivnim odnosima u našem društvu, boreći se za dalji razvoj samoupravnog socijalizma, istovremeno se borimo za ravnopravan položaj čoveka i u društvu, i u proizvodnji, i u porodici, bez obzira na njegovu pripadnost polu.

Kako je suštinska intencija reforme vaspitanja i obrazovanja izučavanje osnova marksizma i samoupravnog socijalizma, kao jednog od vidova ostvarenja marksističkog zasnivanja celokupnog vaspitno-obrazovnog rada, da bi se mladi upoznali sa osnovama marksističkog pogleda na prirodu i društvo, sa marksistički formulisanim saznanjima o osnovnim egzistencijalnim i humanističkim pitanjima naše epohe i savremenih zbivanja i teorijom i praksom našeg samoupravnog socijalizma, društveno je dogovoreno, na osnovu ustavne obaveze da se *sadašnji odgovarajući nastavni kadar, u sklopu reforme vaspitanja i obrazovanja, osposobljava za nastavni rad u domenu humanizacije odnosa polova, pošto je i taj odnos sastavni deo socijalističkih društvenih odnosa*. Usavršavanje sadašnjeg nastavnog kadra preduslov je za sistematsko uključivanje odgovarajućeg sadržaja na humanizaciji odnosa polova u nastavne planove i programe i njihovo ostvarenje na svim nivoima školovanja.

Problemi stvoreni zbog neadekvatnog vaspitno-obrazovnog rada u oblasti humanizacije odnosa polova su višestruki. Neodgovorno ponašanje prema suprotnome polu uzrok je određenim psihičkim tegobama, koje jednako pogađaju pripadnike raznih socijalnih sredina i starosnih grupa, kao i osobe svih stepena obrazovanja, a to sve se negativno odražava na ljude, utiče na smanjenu radnu sposobnost, dovodi do većih i u manjih razočaranja u ljubavnom i bračnom životu, što neposredno deluje i na psihički razvoj svakog deteta koje se nalazi u takvoj sredini i si. Neadekvatno vaspitanje za humanije, usklađenije odnose polova ima za posledicu rađanje neželjene dece, zatim veliki broj prekida neželjene trudnoće (nije redak slučaj da čak i učenice srednjih medicinskih škola i studentkinje medicinskih fakulteta svoju neobaveštenost plaćaju veštačkim prekidom trudnoće). Neodgovorno roditeljstvo, sve do napuštanja svoje dece, zatim alkoholizam, polne bolesti, pa čak, prema nekim ispitivanjima, u poslednje vreme i narkomanija i si. — to nisu samo lični problemi ljudi. Oni se neminovno reperkutuju i na zajednicu, zbog čega su istovremeno i ozbiljni društveni problemi, koji sa stanovišta društvene brige o čoveku "moraju biti predmet šire društvene pažnje.

Vaspitno-obrazovni rad na humanizaciji odnosa polova počinje u roditeljskom domu, nastavlja se u dečjem vrtiću i traje (u stvari treba da traje) za sve vreme školovanja na svim nivoima, a nastavlja se i docnije. Danas se ceo svet počinje više da interesuje za područje odnosa polova, kao integralni deo vaspitno-obrazovnog sistema. Naučnici tvrde da škola, spremajući učenike za život, mora da ih sprema za celokupan život, a ona to ne radi uspešno ako izostavi relaciju odnosa polova u smislu njihove humanizacije. Često se s pravom upoređuju posledice neznanja, koje mladi snose ako dozive neuspeh u struci, zato što nisu npr. dovoljno savladali

latinski, istoriju i si. sa posledicama neznanja koje oni snose zbog životnog neuspeha — zato što ih škola i drugi faktori u stvari nisu ni pripremali za sam život.

Humanizovani i socijalizovani odnosi polova sami po sebi su bogat izvor sreće za sve ljude koji ih koriste u pravim okolnostima i u pravu svrhu. Veoma su interesantna zapažanja nastavnika iz Bijeljine povodom predavanja »Šta je to ljubav«, održanog đacima završnih razreda osnovne škole. Pitanja koja su na listu hartije, posle toga predavanja, postavljali đaci toga uzarasta, su upozorenje da se reforma savremene škole sporo sprovodi i, možda, na perifernim područjima. U odgovarajućim anketama na pitanje gde su učenici sticali prva saznanja o polnosti, dobijeni su sasvim slični odgovori i od učenika osnovne škole i od učenika škola srednjeg stupnja, a oni su sledeći: od svih anketiranih, 3 odsto učenika je sticalo znanje iz knjiga i štampe, 12 odsto od roditelja (ovaj podatak iznenađuje zato što se roditelji ustežu da o tome razgovaraju sa svojom decom), a 84 odsto od starijih »iskusnijih« drugova, na ulici ili od nepoznatih lica. Dakle, sa punom odgovornošću može se reći da uloga škole na ovom području danas skoro i ne postoji.

Potreba za uključivanjem organizovanog rada na humanizaciji odnosa polova evidentna je svima onima koji su u kontaktu sa decom i omladinom našeg vremena. U tome su jednodušni stavovi naučnika koji se bave problemima ljudske seksualnosti. To podržavaju roditelji i nastavnici koji se svakodnevno suočavaju sa brojnim problemima iz ove oblasti kod dece i omladine, i često ne mogući ni sami da nađu izlaz iz neke složenije situacije.

Pored naglašeno značajne uloge škole u ovom vaspitno-obrazovnom području rada, nezamenjiva je uloga porodice kao značajnog faktora vaspitanja. Ali, pošto putem redovnog školovanja niko nije pripreman za ovaj rad, za današnje vreme karakteristično je da roditelji smatraju nastavnike odgovornim za rad na humanizaciji odnosa polova, nastavnici zdravstvene radnike, a zdravstveni radnici i nastavnici i roditelji. Međutim, dok niko od ova tri značajna faktora vaspitanja ne smatra sebe odgovornim, ^ami problemi u ovoj sferi vaspitno-obrazovne delatnosti traže njihovo podjednako angažovanje, a istovremeno i angažovanje nekih drugih faktora (samoupravnih i drugih organa, omladinskih rukovodstava odgovarajućih stručnih udruženja, specijalizovanih savetovališta i si.).

Bez namere da potcene značaj saobraćajnog vaspitanja danas, naši eminentni stručnjaci iz pedagogije, psihologije i si. izražavaju čuđenje što je već odavno ono uvedeno u nastavne planove i programe, a još se nije našlo prostora i za osavremenjivanje nastavnih sadržaja sa dostignutim stepenom razvoja nauke u oblasti čovekove seksualnosti, a posebno su opravdani zahtevi u vezi s ovakvim vaspitanjem mladih i njihovih roditelja.

Nisu samo u našoj zemlji zaostajanja u ovome području. Nedavno je u 18 evropskih zemalja izvršeno ispitivanje o sledećih šest pitanja: kakav je zakonski status seksualnog obrazovanja, kojeg starosnog uzrasta je omladina uključena u to obrazovanje, kakav je moralni pristup, kako je organizovano seksualno obrazovanje (kao sastavni deo redovnog obrazovanja ili fakultativno), sadržina programa obrazovanja i kakva je uloga organizacija za planiranje porodice u tim zemljama na organizovanju seksualnog obrazovanja.

Iz dobijenih odgovora vidi se da u samo pet evropskih zemalja postoji obaveza seksualnog obrazovanja u narodnom školskom sistemu, te da se u dvema od tih pet zemalja skoro nije još ni započelo sa tim radom. U ostalim ispitivanim zemljama seksualno obrazovanje je uključeno samo sporadično, u zavisnosti od spremnosti i inicijative nastavnog kadra. U okviru ovoga svoga ispitivanja, istraživači su došli, između ostalog, do zaključka da samo usvajanje društvenih stavova, ili pravne norme,

nisu dovoljni da osiguraju uključivanje seksualnog obrazovanja u nastavne planove i programe redovnog školovanja, da je daleko važniji od ovoga stav nastavnog kadra prema ovome pitanju. Istraživači su zapazili da je nastavni kadar često u defanzivi, da čak uvređeno reaguje na te novine koje se uvode u škole, naročito gde su ove promene zakonom nametnute.

Ako se posmatraju dostignuća u ovoj oblasti u našoj zemlji, u poređenju sa drugima, otišli smo daleko ispred mnogih po progresivnosti naših društvenih stavova i opštem pristupu potrebi uključivanja humanizacije odnosa polova u vas-pitno-obrazovni sistem, dok se sa realizacijom znatno zaostaje.

Neuključenost rada na humanizaciji odnosa među polovima u savremeni vaspitno-obrazovni proces, u interdisciplinarnom smislu, velika je prepreka ostvarivanju humanih, ravnopravnih i odgovornih odnosa među polovima. U ovoj oblasti i roditelji i porodica imaju veoma važnu ulogu, ali oni je ne mogu ostvariti ako ta delatnost nije integralni deo vaspitno-obrazovnog sistema. Stoga započeta rasprava u Jugoslovenskoj zajednici univerziteta o uključivanju humanizacije odnosa polova u nastavne planove i programe ima poseban značaj. To nije samo priprema za rad sa mladim zbog njih samih već, istovremeno, i educiranje budućih edukatora za rad sa novim generacijama.

Vaspitanje i obrazovanje mladih za humane, ravnopravne i odgovorne odnose polova, za brak i porodicu, izrazito je društvena funkcija. Njeno neostvarivanje kroz redovan školski sistem vaspitanja i obrazovanja, na svim nivoima školovanja, počev od predškolskog uzrasta i uz puno respektovanje psiho-fizičkog uzrasta mladih, objektivno prerasta u prepreku da se ostvari punija ljudska sreća u intimnoj sferi života čoveka, posebno mladih: uzrok je mnogim traumama u životu i negativno se odražava na ostvarivanja željenog, društveno-aktivnog, odgovornog i srećnog roditeljstva.

Paralelno sa nastojanjima da škola prihvati rad na humanizaciji odnosa polova, a kao izraz potrebe za posebnim oblicima rada sa omladinom i odraslima, u našoj zemlji su se, počele razvijati vanškolske obrazovne institucije, „škole za život« i »škole za roditelje«. Škole za život obično rade tamo gde su se prethodno više angažovale omladinske organizacije, društva prijatelja omladine, Crveni krst i radnički i narodni univerziteti, a programi ovih škola imaju tri faze: pripremanje za profesiju, pripreme za društveni život i pripreme za brak i porodicu. U školama za roditelje predaju se ciklusi predavanja sa interesantnom vaspitnom tematikom, a postoje izvesne razlike između programa za roditelje predškolskog i školskog uzrasta. Do osnivanja ovih škola došlo je pretežno na inicijativu društvenih organizacija, koje su, s obzirom na svoju progremsku orijentaciju, bile zainteresovane da se ova pitanja pokreću. Ovi oblici rada sa omladinom i odraslima pokazali su odlične rezultate. Međutim, nisu ravnomerno rasprostranjeni po svim krajevima naše zemlje, već mahom teritorijalno pokrivaju ona područja gde se i u okviru redovne školske nastave počelo sa određenim aktivnostima iz oblasti humanizacije odnosa polova.

Televizija i radio, kao naročito značajna sredstva informisanja, počinju sve više da se bave problemima međupolnih odnosa, naročito u okviru obrazovnih emisija. Zapaženo je nekoliko serija TV emisija iz oblasti humanizacije odnosa polova koje su dobro prihvaćene u javnosti, i to u Sloveniji, Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hercegovini i dr.

U Sloveniji su 1971. i 1972. godine na televiziji uvedene eksperimentalne obrazovne emisije namenjene roditeljima i omladini. Ovaj program imao je dva ci-

klusa o seksualnom vaspitanju. Prvi ciklus bio je pripremljen u saradnji sa engleskom televizijom. Namena im je bila da se iskoristi najmasovniji medijum za širenje stručnog znanja kod najšireg auditorijuma i provera mišljenja gledalaca o ovom vidu obrazovanja. Pri tom se pokušao razvijati savremeni metod grupne dinamike, pokrenuti su TV gledaoci da u grupama, na što demokratski način, iznose svoje stavove i predloge i da ih upućuju televiziji ili nekoj drugoj zainteresovanoj instituciji, a posebno se želelo dobiti mišljenje roditelja, omladine i stručnjaka o seksualnom vaspitanju. Na postavljeno pitanje ko treba da se bavi seksualnim vaspitanjem, dati su sledeći odgovori iz raznih sredina škola 85,% porodica 82%, televizija 56%, literatura 52%, film 38%. itd.

Izdavačka delatnost daje određen doprinos u oblasti humanizacije odnosa polova. Štampani su priručnici za školsku nastavu, kao i posebna izdanja za omladinu i roditelje. U Jugoslaviji izlazi oko 70 časopisa samo sa pedagoškom sadržinom i u njima je često sadržana i ova tematika ali uopšte uzevši, nisu sve mogućnosti iskorišćene za uključivanje sadržaja iz oblasti humanizacije odnosa polova.

Imajući u vidu naša dosadašnja iskustva i saznanja, potvrdilo se da je vaspitanje omladine za humane ravnopravne, odgovorne i zdrave odnose polova izrazito društvena funkcija, sa jasnim preventivnim ciljem, pošto ljudska polnost nije samo privatna stvar pojedinca već i izrazito društvena kategorija. Pokazalo se da primena marksističkog naučnog pogleda i na ovaj međuljudski odnos, kao značajnu komponentu čovekovog života, neposrednije i potpunije doprinosi svestranom formiranju mlade ličnosti na osnovama marksističke nauke i u duhu socijalističkog morala.

Posmatrano u celini, mi smo na samom početku razvijanja aktivnosti na humanizaciji odnosa polova, kako u okviru škole tako i u nizu drugih oblika delovanja na ljudsku svest. Zato sprovođenje utvrđenih društvenih stavova o ovim pitanjima podrazumeva sistematsko i dugoročno zajedničko angažovanje odgovornih društvenih snaga i stručnih službi.

Zdravstvena delatnost

U novoj Jugoslaviji nizom preventivnih mera,— od dozvoljavanja pobačaja do uključivanja rada na prevenciji neželjenog začeća i u rad lekara opšte medicine — nastojalo se u prvo vreme izvući pobačaj iz ilegalnosti, a docnije, pošto je postao veoma rašireno sredstvo regulisanja rađanja, zameniti ga prevencijom neželjenog začeća.

Zdravstvena služba se angažuje na razvijanju preventivne akcije kroz koju se obezbeđuju uslovi potrebni za realizaciju ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. To podrazumeva, prvenstveno, širenje znanja o procesu biološke reprodukcije i važnost pravovremenog sprečavanja neželjenog začeća, kao i znanja o svim vidovima regulisanja fertiliteta, uključujući pobačaj, sterilizaciju i lečenje subfertiliteta. Ona pomaže ljudima da steknu znanja i da raspoložu sredstvima kako bi, nasuprot slučajnom delovanju prirode, mogli svesno da

odlučuju o svome roditeljstvu što ima i određeni društveni značaj, posebno za žene, njihov psihofizički integritet, za zdrav mladi naraštaj.

Kontracepcija. Iako pojedine zdravstvene ustanove rade na širenju kontracepcije od 1952. godine (Ginekološka klinika u Ljubljani), šira osnova za uključivanje kontracepcije u zdravstvenu službu stvorena je posle savetovanja koje je 1958. godine organizovao Savez ženskih društava, a Uredbom o dozvoljenom pobačaju iz 1960. godine uvedena je obavezna komisija za odobravanje pobačaja da rade prvenstveno na širenju kontracepcije. Od 1968. godine kontracepcija je sastavni deo obavezne (u stvari minimalne) zdravstvene zaštite, a od donošenja Ustava SFRJ zdravstvene ustanove, i svi profili zdravstvenih radnika, dužni su da se bave kontracepcijom. Iz evidencije, iako nepotpune, i rezultata naučno-istraživačkog rada, može se zaključiti da je primena kontracepcije u porastu. Na primer, u 1968. godini bilo je registrovano 534.141 poseta radi dobijanja saveta za prevenciju neželjenog začeća, a u 1971. godini 818.385 evidentiranih poseta.

BROJ SAVETOVANJA ZA KONTRACEPCIJU 1968—1971.

/	1968.	1970.	1971.		
			Broj poseta	Br. prvih istraživ.	Broj istraž.po korisnicima
SFR JUGOSLAVIJA	534.131	725.322	818.385	252.800	3,2
Bosna i Hercegovina	50.453	84.423	102.346	29.540	3,4
Crna Gora	7.567	5.689	7.069	5.351	1,3
Hrvatska	58.252	68.134	75.569	18.713	4,0
Makedonija	34.521	48.342	52.503	33.871	1,5
Slovenija	69.465	96.939	109.382	227.283	4,0
Srbija	313.873	421.795	471.516	138.042	3,2
Uža Srbija	182.53C	231.899	266.239	96.593	2,7
SAP Vojvodina	127.620	179.284	194.529	35.371	5,4
SAP Kosovo	3.723	10.612	10.784	6.078	1,7

Izvor: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd.

Ako se Jugoslavija posmatra regionalno, korišćenje kontracepcije je slabo gde su fertilitet i smrtnost odojčadi visoki, gde je niska stopa zaposlenosti žena, visoka nepismenost, posebno žena, i nizak nacionalni dohodak. (U nekim užim regionima izrazito nizak natalitet je prvenstveno zbog nekih sasvim specifičnih razloga, kao što je nasleđivanje zemlje i si.)

Broj ustanova koje se bave prevencijom neželjenog začeća je u porastu. Na osnovu ankete Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu, sprovedene 1970. godine, od 500 anketiranih zdravstvenih ustanova, 362 rade na kontracepciji. Na širenju kontracepcije najviše rade ginekolozi, zatim lekari sa završenim postdiplomskim kursom iz socijalne ginekologije i lekari opšte prakse.

U socijalističkoj Jugoslaviji brzo je rastao broj ginekologa, broj ginekoloških postelja i mreža preventivnih ustanova. Iz sledećih podataka se vidi sadašnji broj ginekologa i broj žena generativnoga doba:

GINEKOLOZI U 1971. I BROJ ŽENA GENERATIVNOG
DOBA NA JEDNOG GINEKOLOGA

	Broj ginekologa	Broj žena iznad 15 godina	Broj žena iznad 15 godina starosti po ginekologu
SFR JUGOSLAVIJA	1.035	7.724.058	7.462
Bosna i Hercegovina	122	1.265.101	10.369
Crna Gora	21	186.424	8.877
Hrvatska	231	1.795.776	7.774
Makedonija	77	549.203	7.132
Slovenija	115	688.529	5.987
Srbija	469	3.239.025	6.906
Uža Srbija	348	2.093.637	6.016
SAP Vojvodina	102	789.616	7.741
SAP Kosovo	19	355.772	18.724

Izvor: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd

Na osnovu dosadašnjih rezultata društvene akcije, sagledanih i preko nedavno objavljenih rezultata naučno-istraživačkog rada Centra za demografska istraživanja u Beogradu, objavljenih u »Anketi o fertilitetu udatih žena i planiranju porodice«, može se zaključiti da bračni parovi, a posebno žene, žele da planiraju veličinu svoje porodice, a da pri tom ne koriste preventivno angažovanje zdravstvene i socijalne službe. Pomenuta anketa je pokazala da je 78% udatih žena protiv nekontrolisanog rađanja, a da 65% žena u gradovima i 50% žena u selu primenjuje kontracepciju, koristeći pretežno »klasične metode«, zato što još uvek do njih ne stižu savremena kontracepcijska sredstva, a što ima za posledicu brojne pobačaje, zatim napuštanje dece kada se rode, ili dočnije pošto su rođena neželjeno itd.

Iz iste ankete se vidi da najveći broj bračnih parova planira porodicu bez kontakta sa zdravstvenim ustanovama. Bračni parovi koji planiraju svoj porod koristili su sledeće metode i sredstva kontracepcije:

— Oralne tablete	8,6%
— JUD (materički uložak)	2,0%
— Kondom, dijafragma i hemijska sredstva	4,5%
— Koitus interruptus (prekinut snošaj ili ritmički metod, plodni-neplođni dani)	79,0%
— Drugi metod ili kombinacija raznih metoda	5,9%
UKUPNO:	100,0%

Naša industrija proizvodi oralna, hemijska i mehanička sredstva kontracepcije i kontinuirano se radi na poboljšanju kvaliteta i asortimana.

Na veću rasprostranjenost prevencije neželjenog začeća utiče neravnomerna i nedovoljna razvijenost mreže zdravstvenih ustanova, posebno u pojedinim seoskim regijama, zatim asortiman i kvalitet kontracepcijskih sredstava, i još neki drugi uzroci. Za ilustraciju daju se i sledeći podaci Centra za demografska istraživanja.

Zdravstveno prosvetavanje omladine, roditelja i celokupnog stanovništva iz oblasti planiranja porodice sve više sprovode zdravstvene radne organizacije i to kontinuirano i u skladu sa konkretnim uslovima sredine. Ova delatnost sve više nalazi mesto i u programima rada društveno-političkih i društvenih organizacija i ustanova koje rade na zdravstvenom prosvetivanju stanovništva (odgovarajući

PROCENAT UDATIH ŽENA KOJE PRIMENJUJU BILO KOJI VID KONTRACEPCIJE PO
GRADSKIM I SEOSKIM NASELJIMA 1970.

	Ukupno	Bez škole	Osnovna škola; a				Škola za kvalif. radnike	Gimnazija	Srednja stručna sprema	Visoka škola	Fakultet
			1—3 raz- reda	4 raz- reda	5—7 raz- reda	8 raz- reda					
Jugoslavija	55,9	41,5	55,1	56,1	61,5	60,5	72,6	65,0	68,0	71,0	69,9
Gradska naselja	65,1	47,4	52,6	62,8	71,4	66,7	73,9	64,9	65,5	73,1	75,8
Seoska naselja	51,1	40,7	55,7	53,4	58,0	53,0	68,1	(65,9)	76,3	62,5	(16,1)
BiH	48,6	43,5	57,8	46,6	69,7	56,1	68,2	(25,2)	69,2	(42,9)	66,7
Crna Gora	41,5	27,2	36,4	40,8	44,8	60,0	(60,0)	(57,2)	52,9	(71,5)	(66,6)
Hrvatska	68,2	52,1	59,2	67,6	64,9	69,3	76,9	85,7	84,5	77,3	(70,0)
Makedonija	42,3	27,6	36,4	44,1	32,0	49,0	(26,7)	58,3	58,8	68,8	(71,4)
Slovenija	63,7	(100,0)	(57,2)	66,7	64,4	53,4	67,6	(83,3)	77,8	(100,0)	(44,4)
Srbija	54,6	41,2	55,0	57,3	57,3	61,5	77,9	51,6	55,7	66,0	76,8
Uže područje	60,5	53,3	57,8	61,8	63,2	64,9	77,8	56,3	56,5	(69,2)	77,8
Vojvodina	59,9	47,8	60,4	51,8	62,9	64,3	77,1	43,8	61,1	(58,3)	(80,0)
Kosovo	15,1	10,3	22,9	19,6	12,7	26,4	(100,0)	—	(20,0)	—	—

Izvorni materijal: istraživački rad *Fertilitet udatih žena i planiranje porodice*. Centar za demografska istraživanja 1970., »Statisticki godišnjak« br. 3—4/1971. Dv. Miroslav Rašević, *Uticaj obrazovanja na fertilitet stanovništva i kontrolu rađanja*.

oblici rada Socijalističkog saveza i Saveza sindikata, Saveza socijalističke omladine, Crvenog krsta, narodnih i radničkih univerziteta, škola, mesnih zajednica, početne aktivnosti u pojedinim garnizonima JNA i dr.). Zavodi za zdravstvenu zaštitu i zdravstveno prosvjećivanje u ovoj oblasti štampaju odgovarajuće materijale kako bi stanovništvo bilo obavješteno o savremenim mogućnostima sprečavanja neželjenog začeća, o zdravstvenim problemima pobačaja i si., te prate rezultate te aktivnosti.

Pobačaj. Još pre drugog svetskog rata pobačaj je predstavljao veoma rasprostranjen metod regulisanja rađanja. Prema proceni medicinskih stručnjaka, i pre pedesetak godina bilo je oko 300.000 pobačaja godišnje, od čega samo 50.000 pobačaja koji su iz zdravstvenih razloga obavljeni u zdravstvenim ustanovama legalno. Zbog teških zdravstvenih posledica nestručno vršenih pobačaja, naročito među siromašnim slojevima, napredne društvene snage zahtevale su dostupnost pobačaja, čemu su se pridružili i napredni lekari, koji su isticali da je potrebno davati ljudima savete za prekid trudnoće radi smanjivanja broja ilegalnih pobačaja i zbog njih velike smrtnosti žena.

Pobačaj je u Jugoslaviji prilično raširena pojava. Prema aproksimativnim podacima, i sada se godišnje izvrši oko 300.000 pobačaja u zdravstvenim ustanovama, sa tendencijom stagnacije već nekoliko uzastopnih godina. Na osnovu podataka Centra za demografska istraživanja vidi se stanje pobačaja, posmatrano po republikama:

Na osnovu praćenja pobačaja, kao socijalno-medicinskog problema, može se izvući nekoliko značajnih konstatacija. Broj registrovanih pobačaja je u stalnom porastu. U 1960. godini bilo je 133.000, a u 1968. godini (do ove godine vođena je jedinstvena statistika o pobačajima za celu zemlju) 245.800 registrovanih pobačaja. Kao pozitivna tendencija može se smatrati smanjivanje broja »dovršenih« pobačaja (odnosno, nestručno iniciranih pobačaja, izvan zdravstvenih ustanova), tako da je sada odnos između pobačaja izvršenih u zdravstvenim ustanovama i »dovršenih« 80 : 20. 1968. godine u Jugoslaviji je na 1000 žena fertilnog doba bilo 46 pobačaja, a posmatrano regionalno, stanje je različito (dok je u užoj Srbiji i Vojvodini 81—87 pobačaja na 1000 žena fertilnog doba, u Hrvatskoj, Makedoniji, Sloveniji i Crnoj Gori je 30—38 pobačaja na isti broj žena fertilnog doba). U oset-nom je povećanju broj pobačaja kod maloletnica (npr. od 2,8% u 1968. godini na 5% u 1970. godini, ili u Sloveniji 1963. godine bilo je 3,8 mladih žena od 19 godina, a 1972. godine 7% ukupnog broja žena koje su izvršile pobačaj u zdravstvenim ustanovama).

Značajno je smanjen mortalitet žena zbog pobačaja, iako je još uvek visok. U 1967. godini zbog pobačaja su umrle 132 žene, a u 1970. godini 79 žena. Mortalitet žena usled pobačaja odnosi se gotovo u celini na pobačaje započete van zdravstvenih ustanova, a dovršene u njima. Smrtnost žena od pobačaja iznosi 40% ukupne maternalne smrtnosti žena. U vršenju pobačaja primenom dva metoda — kiretaže i vakuum-aspiratora, a na osnovu komparacione studije o medicinskim efektima ova dva metoda, obrađene u Institutu za planiranje porodice u Ljubljani, došlo se do zaključka da je u vršenju pobačaja bolja metoda vakuum aspiratora nego kiretaža zato što je brža, ima manju perforacionu stopu, manje je izgubljene krvi za vreme operacije, manja je opasnost infekcije, a samim tim i za rehospitalizaciju, pod uslovom da se vrši u prvih deset nedelja trudnoće. Ukoliko se prekorači deset nedelja, nužna je kiretaža kao sekundarna procedura.

Do ustavnog utvrđivanja prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju (1974), komisije pri odgovarajućim zdravstvenim ustanovama odobravale su pobačaj.

Pored medicinskih kadrova, u njima je saradivao i socijalni radnik. Ove komisije su, po izričitoj zakonskoj obavezi, morale da se bave i preventivnim radom. Do zakonskog regulisanja pobačaja došlo je zbog dinamičnog ekonomskog razvoja koji je podsticao motivaciju kod stanovništva za ograničavanjem rađanja, te je pritisak na zdravstvo bio veoma veliki, čemu su mogućnosti zdravstvene službe za obavljanje pobačaja teško odolevale. Sadašnji zakoni o pobačaju nalaze se u preispitivanju i usklađivanju sa novim ustavnim odredbama, a u vezi s tim upravo je sada u diskusiji sledeći predlog Udruženja ginekologa Jugoslavije: da se deseta nedelja trudnoće prihvati kao gornja granica trudnoće do koje je pobačaj dostupan, kao ustavno pravo bez ograničenja; da se posle te granice pravo na pobačaj ograničava zbog zaštite zdravlja žene; da komisije za prekid trudnoće i dalje postoje s posebnom angažovanošću na prevenciji neželjenog začeća, da se u radu komisija za prekid trudnoće obezbedi stalnost i veća uloga socijalnog radnika i da se u republičkim i pokrajinskim zakonima reguliše kontracepcija, pobačaj, sterilizacija, veš-tačko oplodjenje i adopcija.

Decentralizacijom zdravstvene službe do komune obezbeđen je minimum zdravstvene zaštite za sve stanovnike. Neposredni nosioci zdravstvene zaštite su domovi zdravlja, koji pored zastupljenosti raznih profila medicinskih kadrova vrše i preventivnu službu. Zdravstvena zaštita majke i deteta je jedna od glavnih aktivnosti zdravstvene službe, kojoj se u našoj zemlji daje značajan prioritet u sklopu opšte zdravstvene zaštite, čiji je ona sastavni deo. Ona se sprovodi kroz domove zdravlja, koje u ordinacijama lekara opšte medicine, a koje u specijalizovanim zdravstvenim ustanovama, kao što su dispanzeri za žene, savetovališta za žene, za decu, za školsku omladinu, studentsku omladinu i dr. Stepenn razvijenosti zdravstvene službe je od bitnog značaja za planiranje porodice.

Značajan doprinos prevenciji pobačaja i razvijanju kontracepcije, kao i lečenju sterilnosti sa kliničkog, obrazovno-vaspitnog, socijalnog, medicinskog i naučno-istraživačkog aspekta, daju neke zdravstvene ustanove u republičkim i pokrajinskim centrima, i to od 1955. godine. Kao specijalizovana zdravstvena ustanova u Ljubljani, 1961. godine osnovan je Institut za planiranje porodice, koji se bavi medicinskim i sociološkim pitanjima planiranja porodice i predstavlja značajnu edukativnu bazu za više profila lekara i drugih medicinskih socijalnih radnika. Od 1972. g. radi kao kliničko-istraživački centar Svetske zdravstvene organizacije.

Rad na prevenciji pobačaja i lečenju sterilnosti deo je programa svih gine-kolosko-akušerskih klinika u našoj zemlji, a neke su formirale i posebno odeljenje, centar, institut ili kabinet za planiranje porodice.

Zdravstvene ustanove za zdravstvenu zaštitu majke i deteta glavni su nosioci ostvarivanja programa zdravstvene zaštite majke i dece, a delujući kao metodološki centri za zdravstvenu zaštitu majke i dece, bave se i planiranjem porodice.

Socijalna delatnost

Radni ljudi u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, na osnovama solidarnosti i uzajamnosti i socijalističkog humanizma, obezbeđuju svoju ekonomsku i socijalnu sigurnost i stvaraju sve povoljnije uslove za život i rad. Ovi ciljevi socijalne politike ostvaruju se stalnim poboljšavanjem i ujedinjavanjem uslova života i rada, uz nastojanje da se preva-

ziđu razlike koje proizilaze iz materijalne nerazvijenosti i drugih nejednakih uslova života i rada, izjednačavanjem mogućnosti obrazovanja i rada i onemogućavanjem i otklanjanjem socijalnih razlika koje nisu zasnovane na primeni načela raspodele prema radu.

U širenju shvatanja o odgovornom roditeljstvu i znanja o mogućnostima planiranja rađanja kao značajne delatnosti, a radi prevencije društveno-negativnih pojava, socijalna zaštita ima sve važnije mesto. Institucije za unapređenje socijalnog rada i profesionalna udruženja socijalnih radnika angažuju se u dograđivanju društvenih stavova o ulozi i zadacima socijalne zaštite u planiranju porodice i potpunijem definisanju zadataka i metoda multidisciplinarnog delovanja pojedinih službi socijalne zaštite na planiranju porodice (socijalne službe u zdravstvenim ustanovama, radnim organizacijama, centri za socijalni rad, savetovališta za decu, omladinu i odrasle, domovi za prevaspitavanje omladine i dr.). To se obezbeđuje i odgovarajućim istraživačkim radom o metodama rada socijalnih radnika na poslovima planiranja porodice.

Stručne službe socijalne zaštite i odgovarajuće profesionalne organizacije organizuju permanentno dopunsko usavršavanje postojećeg stručnog kadra socijalne zaštite za rad na planiranju porodice, s obzirom na to da se danas sve više nastoji da primarna delatnost kadrova socijalne zaštite bude u domenu socijalne preventive.

Stručna udruženja socijalnih radnika, programski usmeravaju svoje socijalno--zaštitne aktivnosti na pojedine zadatke u ostvarivanju prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, nastojeći da obuhvate širi krug građana i da utiču na progresivno menjanje stavova u oblasti planiranja porodice.

Društveni činoci u oblasti socijalne zaštite zalažu se za jačanje preventivne društvene akcije u odnosu na položaj porodice i utiču na brži razvoj mreže pred-bračnih i bračnih savetovališta, posebno za adolescente, škola za roditelje, škola za život, regionalnih ustanova za prihvatanje trudnica, materinskih domova i dr.

S obzirom na značaj psihološkog aspekta u planiranju porodice, nastoje se potpunije sagledati zadaci i metodi rada psihologa u zdravstvenim ustanovama, vaspitno obrazovnim institucijama, posebno predškolskim ustanovama, službama socijalne zaštite, savetovališta i u drugim institucijama.

Socijalni radnici deluju kao članovi tima u komisijama za prekid trudnoće. Oni pomažu građanima da koriste svoja prava u odlučivanju o rađanju, saglasno novim ustavnim rešenjima.

-U nastavne planove i programe svih viših škola socijalnih radnika planiranje porodice uneto je kao njihov sastavni deo. U njima se, uzeto u širem smislu, planiranje porodice tretira kao prevencija mnogih teških socijalnih problema.

Mnoga ispitivanja su potvrdila da su među maloletnim delikventima pretežno deca neželjeno rođena ili deca koju pošle porođaja roditelji nisu prihvatili s ljubavlju.

Danas radi oko 400 diplomiranih socijalnih radnika. Polovina toga broja zaposlena je u komunalnim službama za socijalni rad, zatim oko 300 u privrednim organizacijama, oko 350 u zdravstvenim ustanovama, itd. Centara za socijalni rad, kao komunalnih ustanova, ima. 110. U njima se radi timski. Danas bi se moglo reći da su centri za socijalni rad, kada su osnivani, nicali, pre svega kao ustanove čiji je zadatak bio da se brinu o deci bez roditeljske ljubavi.

Građani SFRJ na privremenom radu u inostranstvu i neke aktivnosti u planiranju porodice

Kretanje naših građana prema razvijenim zemlja Evrope i sveta obuhvata relativno mlađe stanovništvo. Na privremenom radu u inostranstvu, prema popisu stanovništva 1971. godine, bilo je 671.908 građana SFRJ, a među njima 211.161 ili 31,4% žena.

Starosna struktura svih lica na privremenom radu u inostranstvu bila je sledeća.

Do 20 godina starosti	54.275 ili 8%
20—24	161.151 „ 20%
25—29	132.111 „ 17%
30—34	117.133 „ 13%
35—39	89.099 „ 9%
40—44	57.088 „ 8%
45 i dalje	55.669

Sve do 1973. godine broj građana na privremenom radu u inostranstvu bio je u porastu, a zatim je počeo da stagnira. Očekuje se da će podaci pokazati da se u 1974. godini više vratilo naših građana sa privremenog rada u inostranstvo nego što je otišlo.

Uporedo s povećanjem zapošljavanja naših radnika u inostranstvu, naša društvena zajednica sve se više angažovala na problemima koji su iz toga proizašli. To je doprinelo brojnim uspesima na ovom području: formirani su potrebni organi za rešavanje problema iz oblasti privremenog zapošljavanja u inostranstvu, osposobljavane su službe za pripremanje radnika pre odlaska na rad u inostranstvo i dr.

I pored toga što su postignuti značajni rezultati u rešavanju aktuelnih problema naših radnika na privremenom radu u inostranstvu, u nizu još uvek nerešenih pitanja je i nedovoljna aktivnost u okviru planiranja porodice.

Savet za planiranje porodice Jugoslavije, formirajući svoju posebnu radnu grupu za probleme naših radnika u inostranstvu, nastojao je da resi brojne probleme i neželjene posledice do kojih dolazi usled neobaveštenosti i pomanjkanja sredstava za regulisanje rađanja.

U samom pristupu ovoj svojoj aktivnosti, Savet za planiranje porodice Jugoslavije pošao je od toga da je nužno našim radnicima koji odlaze na rad u inostranstvo, ili se već nalaze na radu u inostranstvu, pružiti što potpunije informacije o planiranju porodice, a posebno o radu na planiranju porodice, odnosno običajima u domenu porodice i značajnim pravnim normama zemlje imigracije u kojoj će privremeno da borave i rade. Da bi se ovo postiglo, ostvarena je saradnja sa odgovarajućim organima i institucijama u našoj zemlji, kao i u zemljama imigracije.

U nizu preduzetih mera izdata je i brošura o planiranju porodice za naše radnike u inostranstvu, koja se deli preko informativnih centara za naše radnike, osnovanim u većim centrima zemalja imigracije. U svakoj našoj republici i pokrajini osnovana je dopisna služba pri većoj medicinskoj ustanovi. O postojanju ove dopisne službe naši radnici su na više načina obavestavani, kako bi se mogli direktno pismenim putem obraćati u vezi sa svim pitanjima iz oblasti porodice. Iako ova dopisna služba nije razvila neku veću aktivnost u svim republičkim i pokrajinskim centrima, njeno dosadašnje delovanje pokazalo se veoma korisno.

Organizovane su grupe autora po republičkim i pokrajinskim centrima da sukcesivno pišu odgovarajuće članke u glasilima namenjenim našim radnicima,

PROSEĆAN BROJ NAMERNIH POBAČAJA NA JEDNU UDATU ŽENU U GRADSKIM I SEOSKIM
 NASELJIMA, A ZAVISNO OD STEPENA ŠKOLSKE SPREME ŽENE U 1970. GODINI

	Ukupno	Bez škole	Osnovna škola					Škola za kvalif. radnike	Gimna- zija	Srednja stručna škola	Visoka škola	Fakultet
			1—3 raz- reda	4 raz- reda	5—7 raz- reda	8 raz- reda	zija					
Jugoslavija	0,99	0,92	1,31	1,16	0,83	0,74	0,99	1,01	0,97	1,05	0,53	
Gradska naselja	1,17	1,63	2,08	1,66	1,19	0,95	1,18	1,09	0,83	1,02	0,56	
Seoska naselja	0,84	0,83	1,14	0,97	0,70	0,47	0,33	(0,52)	0,63	1,17	(0,23)	
Bosna i Hercegovina	0,60	0,47	0,84	0,61	0,85	0,62	1,32	—	1,13	—	(0,11)	
Crna Gora	0,41	0,21	0,31	0,44	0,72	0,38	(1,00)	0,70	(0,57)	0,55	(0,33)	
Hrvatska	0,67	0,67	0,52	0,68	0,62	0,66	0,63	0,81	0,60	1,64	0,30	
Makedonija	0,41	0,30	0,85	0,37	0,40	0,47	(0,29)	0,54	0,62	0,44	(0,43)	
Slovenija	0,28	(100)	1,07	0,45	0,27	0,20	0,32	(0,40)	0,21	(0,13)	—	
Šrbija	1,57	1,43	2,11	1,88	1,41	1,10	1,69	1,62	1,08	1,04	0,92	
Uže područje	1,78	1,86	2,39	2,11	1,47	1,05	1,53	1,50	1,05	(0,85)	0,78	
Vojvodina	1,72	1,99	1,91	1,78	1,65	1,48	2,18	1,94	1,31	(1,50)	(2,00)	
Kosovo	0,23	0,22	0,29	0,24	0,24	0,23	(0,50)	—	0,29	—	(1,00)	

Izvorni materijal: Istraživački rad *Fertilitet udatih žena i planiranje porodice*, Centar za demografska istraživanja 1970. »Stanovništvo« br. 3—4/1971. Dr. Miroslav Rasević, *Uticaj obrazovanja na fertilitet stanovništva i planiranje porodice*.

i to sa posebnih aspekata planiranja porodice, zatim na nekoliko sastanaka sa socijalnim radnicima (koji rade među našim radnicima samo u Saveznoj Republici Nemačkoj, dok u drugim zemljama imigracije još ne postoje) učestvovali su predstavnici Saveta za planiranje porodice Jugoslavije. Na tim sastancima isticani su kao najteži baš problemi iz oblasti planiranja porodice, posebno neželjeni gravi-ditet. Ovaj problem je utoliko veći što ni socijalni radnici nisu pripremljeni za reša-vanje ovih pitanja. Zato su predstavnici Saveta za planiranje porodice Jugoslavije, u okviru redovnih seminara i sastanaka sa socijalnim radnicima, pomagali da im se na odgovarajući način daju najnužnija saznanja, kako bi mogli da deluju i u ovoj oblasti.

Kao poseban pokušaj pomoći Saveta na ovome području je slanje grupa stručnjaka na osnovu prethodno izvršenih priprema preko informativnih centara za naše građane u zemljama imigracije. Pokazalo se da su ove posete veoma dobro primili naši radnici, koji su se brojno i sa velikim interesovanjem okupljali u jugo-slovenskim klubovima, fabričkim halama i drugim mestima da čuju informativna predavanja sa filmovima iz oblasti planiranja porodice. Radnice i radnici postavljali su brojna lična pitanja, na koja su im naši stručnjaci davali odgovore. Pored toga, naši stručnjaci su pojedine naše radnice neposredno upućivali na lokalne organizacije za planiranje porodice, zatim određenim lekarima u lokalnim zdravstvenim ustanovama na osnovu prethodno izvršenih priprema za ove kontakte. Savet za planiranje porodice Jugoslavije će ubuduće da šalje odgovarajuće stručnjake i u okviru nekih drugih grupa ili delegacija, posebno u okviru grupa Crvenog krsta Jugoslavije, kako bi se našim građanima na privremenom radu u inostranstvu pružala bolja pomoć i u ovoj oblasti.

Normativno uređenje

U staroj Jugoslaviji pravni propisi su oštro progonili pobačaj kao nedozvoljeni metod u ograničavanju rađanja, kada je bio primenjen iz socijalnih, odnosno ličnih razloga. Ne mogavši sebi da obezbede pobačaj kod ginekologa, kao što su to mogle žene iz bogatijih slojeva, siromašne žene su pribegavale nestručnim abortusima i zbog toga često plaćale i životom. Posebnim propisom je 1930. godine pobačaj bio dozvoljen samo iz medicinskih razloga.

Bila je razvijena aktivnost progresivnih snaga da se dozvoli pobačaj i iz socijalnih razloga. U Sloveniji je bio posebno jak zahtev da se menja tadašnja odredba Krivičnog zakona o pobačaju. Na Kongresu lekara 1935. godine, održanom u Beogradu, raspravljano je o potrebi zakonskog regulisanja pobačaja iz socijalnih razloga. Tom problematikom bavila se i Komunistička partija Jugoslavije. Na Petoj konferenciji KPJ, održanoj 1940. godine u Zagrebu, Vida Tomšič je u okviru ostalih zahteva za poboljšanje položaja žene zahtevala i dozvoljavanje pobačaja na osnovu socijalnih indikacija.

Posle oslobođenja u Jugoslaviji su se, u okviru revolucionarnog preobražaja društvenih i ekonomskih odnosa, stvarale i pretpostavke za ostvarivanje svih ljudskih prava, uključujući i pravo čoveka da odlučuje o rađanju, za slobodno, željeno i odgovorno roditeljstvo, za humanije odnose polova. Pravno regulisanje pobačaja izraslo je kao društvena potreba zato što je pobačaj bio postao veoma rasprostranjen način regulisanja rađanja.

Pored masovnog učešća u narodnooslobodilačkoj borbi, žene su i u posle-ratnoj izgradnji i revolucionarnom preobražaju naše zemlje tako masovno uče-

stvovala da su problemi koji su do tada smatrani njihovim ličnim pitanjima, na primer pobačaj, sve više postajali opštedruštveni problemi.

Od 1951. godine pa sve do donošenja Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice, 26. IV 1969. godine, pravni propisi iz ove oblasti bavili su se, pre svega, pobačajem, ali uz naglašavanje socijalnih indikacija kao uslova za dozvoljeni pobačaj, s određenim ciljem da se nestručni, ilegalni pobačaji maksimalno smanje. Donošenjem prvog Krivičnog zakona u novoj Jugoslaviji, 1951. godine, žena je izuzeta od kazne kada se izvrši pobačaj, a kažnjavano je lice koje je izvršilo pobačaj.

Angažovanjem ženskih i sindikalnih organizacija i stručnih udruženja 1952. godine doneta je prva Uredba o prekidu neželjene trudnoće, kada su uvedene i socijalne indikacije. Godine 1960. u Uredbi o prekidu neželjene trudnoće uvedena je obaveza savetovanja žena o prevenciji neželjenog začeca, a u poslednjem Opštem zakonu o uslovima prekida trudnoće, donetom 1969. godine, sadržane su i lične indikacije kao razlog za pobačaj.

Rezolucijom Savezne skupštine o planiranju porodice utvrđeno je ljudsko pravo na slobodno odlučivanje o rađanju dece i razmaku između porođaja, za šta društvena zajednica treba da stvara određene uslove. Ovom Rezolucijom su istovremeno razrađeni i zadaci u oblasti vaspitanja i obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i normativnog uređivanja, kako bi se postupno stvarali ti uslovi. Socijalističko samoupravno društvo je prihvatilo da rađanje, pored svoje biološke, ima sve značajniju i društvenu funkciju. Intencija je da žena sve više postaje subjekat u vršenju funkcije materinstva, a istovremeno i subjekat u podrustvljavanju svih poslova vezanih za porodični život, koje je najvećim delom, po tradiciji, sama obavljala, a koji u socijalističkom društvu treba da postanu deo organizovane društvene brige, deo procesa dezalienacije čoveka u sklopu građenja socijalističkih društvenih odnosa.

Na predlog Saveznog saveta za planiranje porodice, u Ustavu SFRJ, donetom 24. februara 1974. godine, uneta je odredba o slobodnom odlučivanju o rađanju koja glasi: »Pravo je čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Ovo pravo može se ograničiti samo u interesu zdravlja žene«. (Član 191. Ustava SFRJ). Pada u oči da ova ustavna odredba ističe slobodno odlučivanje u oblasti u kojoj se ljudi i stvari osećaju slobodnim. Međutim, ovu odredbu treba shvatiti u njenom širem značenju. Ona upozorava na potrebu da građani raspolažu znanjima i sredstvima kako bi slobodno i odgovorno mogli odlučivati o rađanju ili nerađanju dece, koristeći tako najšire ovo svoje ustavom utvrđeno ljudsko pravo.

U osnovnim načelima Ustava SFRJ stoji: »Slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina utvrđeni ovim Ustavom nerazdvojan su dio i izraz socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa u kojima se čovjek oslobađa svake eksploatacije i samovolje te svojim radom stvara uvjete za svestran razvoj i slobodno izražavanje i zaštitu svoje ličnosti i za poštovanje ljudskog dostojanstva. Slobode i prava čovjeka i građanina ograničeni su samo jednakim slobodama i pravima drugih i interesima socijalističkog društva. Socijalističko društvo osigurava uvjete za što potpunije ostvarivanje i zaštitu sloboda i prava utvrđenih ovim ustavom. Svaka aktivnost kojom se narušavaju te slobode i prava čovjeka i građanina protivna je interesima socijalističkog društva« ... (Iz Osnovnih načela Ustava SFRJ).

I iz ovog citiranog dela Ustava SFRJ proizilazi da ustavno pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, kada se posmatra u ovome kontekstu, ukazuje da je radni čovek Jugoslavije sam gospodar svog društvenog položaja, pa i u sferi svoga ličnog života treba sam da gospodari, odnosno ovlada stihijnim delovanjem prirodnih zakona.

Ustavno regulisanje rađanja, doneto novim Ustavom SFRJ i ustavima republika i pokrajina, ne predstavlja samo reafirmaciju već kompleksno izraženih stavova u Rezoluciji o planiranju porodice, već integralni deo čovekovih prava i dužnosti, ličnih i društvenih odnosa u samoupravnom socijalističkom društvu u kome su rad i njegovi rezultati osnovno merilo vrednosti čoveka.

Sredstva masovnog informisanja

Sredstva masovnog informisanja imaju značajnu ulogu u širenju znanja o prednostima i mogućnostima prevencije neželjene trudnoće, kao i o dostupnosti pobačaja, a u poslednje vreme prisutna su i pozitivna nastojanja da se javnosti pruže odgovarajući sadržaji iz oblasti humanizacije odnosa polova. U Jugoslaviji izlazi 1392 lista u tiražu 7,152 000 primeraka, i 1617 časopisa sa tiražom od 9,879.000 primeraka. Zatim ima 174 radio-stanice i 8 TV centara, koji zauzimaju sve značajnije mesto kao sredstvo informisanja i za ovu oblast.

Poseban prilog popularisanju aktivnosti planiranja porodice dali su listovi namenjeni ženama i omladini. U nekim od ovih listova vodila se polemika protiv konzervativnih shvatanja o planiranju porodice, naročito protiv otvorenih napada dela katoličkog klera.

Specijalizovani časopisi namenjeni pretežno ženskoj čitalačkoj publici, s obzirom na njihovu tematsku orijentaciju i angažovanost, odražavali su pozitivna društvena kretanja u vezi sa težnjama za promenom društvenog položaja žene, i zato su u propagiranju planiranja roditeljstva često bili ispred prakse, ispred postignutog stepena u organizovanosti stručne službe i osposobljenosti kadra za rad na planiranju porodice. Na primer u BiH, pored časopisa »Žene«, veoma važnu ulogu imao je časopis »Porodica i dete«. Časopisi za pitanja društvenog položaja žene odigrali su pionirsku ulogu u širenju naprednih shvatanja u vezi s planiranjem porodice. Oni su ranije izlazili u svim republikama. Neki od njih su jedan duži period vršili funkciju konkretnog informisanja o tome kada i gde rade savetova-lišta za kontracepciju, davali su odgovore na postavljena pitanja iz ove oblasti i vršili uticaj na formiranje shvatanja i si.

Dnevni listovi povremeno su vodili ankete, konsultujući zdravstvene, pro-svetne i javne radnike, o određenim stavovima iz oblasti planiranja porodice, posebno u periodu pre 1969. godine, odnosno pre donošenja Rezolucije Savezne skupštine o planiranju porodice. Neki nedeljni listovi vodili su širu anketu o oportunisti uključivanja seksualnog obrazovanja u nastavne programe osnovnih i sred- njih škola. Učesnici u tim anketama davali su razna mišljenja o tome, uključujući i potpuno negativne stavove.

Angažovanje sredstava informisanja doprinosi popularizaciji stavova iz skupštinske Rezolucije o planiranju porodice i isticanju aktuelnih pitanja u vezi s ostvarivanjem prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Sredstva informisanja najvećim delom vrše pozitivnu ulogu u širenju naučnih saznanja iz domena planiranja porodice i uopšte o seksualnosti i u osuđivanju onih pojava koje su suprotne našem shvatanju lepote, ljubavi, etike, seksa i si. Međutim, i pored pozitivnog doprinosa, nema uvek dovoljno selektivnosti u odabiranju tema, zbog čega se u nekim listovima pothranjuje primitivizam i loš ukus.

Specijalno snimljeni filmovi iz oblasti planiranja porodice su najmanje korišćeno sredstvo informisanja. Snimljeno je nekoliko kratkometražnih filmova, ali ni oni nisu dovoljno korišćeni.

Za razliku od ranijeg stava kada je pisanje o fenomenu seksa bilo tabu, sada se *u nekim časopisima otišlo u drugu krajnost, što se zapaža u preteranom pisanju o seksualnosti kao jednom od najznačajnijih ličnih i društvenih pitanja. Prisutna je i tendencija izvesne komercijalizacije seksa u smislu daljeg zadržavanja potčinjenog položaja žene.

Uzeto u celini, sredstva informisanja, a posebno radio i televizija kao najznačajniji za masovno informisanje, do sada nisu, s obzirom na sve veće zahteve mladih, roditelja, vaspitača i brojnih javnih radnika, u adekvatnoj meri angažovani oko pitanja iz oblasti prava čoveka na pune informacije, znanje i obrazovanje u vezi sa humanizacijom odnosa polova, odnosno ustavnog prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju.

Međunarodna saradnja

Međunarodna saradnja i aktivnosti u planiranju porodice postojali su i pre osnivanja Koordinacionog odbora za planiranje porodice (1963), odnosno Saveznog saveta za planiranje porodice (1967). Predstavnici Jugoslavije su znatno pre na međunarodnim skupovima predstavnika ženskih organizacija, stručnih udruženja i dr. pokretali pitanja vezana za ovo područje i iznosili naše stavove o ovoj problematici. Predstavnici Jugoslavije u Ujedinjenim nacijama aktivno su delovali na samo izgrađivanje shvatanja o planiranju porodice kao ljudskog prava, a posebno o populacionoj politici kao suverenom pravu svake države, zasnovanom na takvoj osnovi da se ne uskraćuje građanima osnovno ljudsko pravo u oblasti rađanja.

Osnivanjem posebnog društvenog tela za planiranje porodice, predstavnici Jugoslavije učestvovali su na multilateralnim i bilateralnim međunarodnim skupovima o planiranju porodice, posebno u okviru Godine stanovništva — OUN 1974. godine, i Međunarodne godine žena — OUN 1975. Pored učešća na Svetskoj konferenciji o stanovništvu u Bukureštu, predstavnici Saveznog saveta za planiranje porodice učestvovali su na nekoliko skupova koje su organizovale Ujedinjene nacije, odnosno njeni organi i to na: seminaru »Status žene i planiranje porodice, 1972. godine u Istanbulu, Forumu žena 1974. godine u Njujorku i dr., na nekoliko međunarodnih skupova čiji su neposredni organizatori bile pojedine nacionalne organizacije za planiranje porodice u Ankari, Kopenhagenu, Stokholmu, Tunisu i dr.

Na zahtev Socijalne komisije Ujedinjenih nacija, Jugoslavija je izabrana kao jedna od deset zemalja za rad na izveštaju — monografiji o socijalnim aspektima planiranja porodice u našoj zemlji. Monografiju je izradila radna grupa Saveznog saveta za planiranje porodice.

Savezni savet za planiranje porodice je učlanjen u Međunarodnu federaciju za planiranje roditeljstva od 1967. godine. Inicijativa za učlanjenje odgovarajuće organizacije iz Jugoslavije u ovu međunarodnu organizaciju bila je pokrenuta 1957. godine, ali do učlanjenja nije došlo zato što je ona još tada bila neomaltuzijanskog karaktera. Posle izvršenih promena u njihovom statutu 1963. g., kada je razvijana akcija za ljudsko pravo ponovo su povedeni razgovori o učlanjenju predstavnika odgovarajuće organizacije iz Jugoslavije. Tako je došlo do učlanjenja Saveznog saveta za planiranje porodice tek 1967. godine. Danas Savet za planiranje porodice Jugoslavije, preko svojih predstavnika, saraduje u akcijama ove međunarodne organizacije, koje nisu oprečne programskim ciljevima planiranja porodice u Jugoslaviji.

Savezni savet za planiranje porodice, u vezi sa problematikom planiranja porodice kod Jugoslovena na privremenom radu u inostranstvu, povremeno je ostvarivao kontakte sa predstavnicima nacionalnih organizacija za planiranje porodice zemalja imigracije. Na razgovorima o tekućim problemima iz ove oblasti, vođenim u našoj zemlji, učestvovali su predstavnici Danske, Holandije, Švedske i Savezne Republike Nemačke, a ostvareni su kontakti i sa predstavnicima zemalja imigracije, Turske, Portugalije i Italije.

Neki problemi u tekućoj akciji

I pored veoma jasnih, progresivno definisanih načela i ciljeva planiranja porodice u Jugoslaviji i naprednog zakonodavstva, što neposredno utiče na unapređenje planiranja porodice, boljih rezultata još nema zbog nedovoljne koordinacije i funkcionalne integracije, nedovoljnog usklađivanja rada na sprovođenju programa, kojima je krajnji cilj stvaranje povoljnijih uslova ljudima da ostvaruju svoje ustavom zagarantovano pravo o slobodnom odlučivanju o rađanju dece.

Najveći problem u tekućoj akciji je nedovoljna pripremljenost kadra, posebno u ustanovama vaspitanja i obrazovanja na svim nivoima školovanja.

U praktičnoj akciji, još uvek za sva područja delovanja na planiranju porodice nisu razrađeni konkretni programi rada, prilagođeni lokalnim prilikama, a uslovljeni regionalnim specifičnostima.

U sprovođenju društvene aktivnosti kao i u radu društvenih službi na planiranju porodice, još nisu prevaziđene neke nejasnoće o sadržim' i ciljevima planiranja porodice, zbog čega celokupna tekuća akcija znatno zaostaje u odnosu na stvarne potrebe stanovništva za rešenjima praktičnog karaktera — u smislu dostupnosti odgovarajućih medicinskih i drugih saveta u oblasti medicine, prava, socijalne zaštite i dr., posebno boljeg asortimana i kvaliteta sredstava za prevenciju neželjenog začeća.

Najveća zaostajanja su u oblasti humanizacije odnosa polova sa stanovišta adekvatne zastupljenosti te materije, kako u nastavi deci i omladini svih uzrasta, na svim nivoima školovanja, tako i u vanškolskim oblicima vaspitanja i obrazovanja omladine i odraslih i u sredstvima informisanja.

Planiranje porodice se još uvek često poistovećuje sa populacionom politikom, i to antinatalističkom, odnosno pronatalističkom, u zavisnosti od prirodnog priraštaja u pojedinim regionima, a često i sasvim nezavisno od toga, pa to stvara zabunu u tekućoj društvenoj akciji.

V. MESTO PLANIRANJA PORODICE U DRUŠTVENO-EKONOMSKOM RAZVOJU JUGOSLAVIJE

Jugoslovensko iskustvo govori da su ljudi pri odlučivanju o veličini svoje porodice prvenstveno motivisani uslovima svoga ekonomskog i društvenog položaja i da u odlučivanju o veličini svoje porodice koriste dostupne metode i sredstva, a da su pri tom najmanje motivisani time što im se nude manje ili više dobra sredstva kontracepcije za regulisanje fertlnosti. Isto to objašnjava i činjenica da su mnogi građani Jugoslavije još pre drugog svetskog rata, motivisani teškim uslovima svoga života, odnosno svojim ekonomskim položajem u društvu[^] regulisali veličinu svoje porodice tada dostupnim sredstvima i metodama.

Sam koncept našeg društveno-ekonomskog razvoja zahtevao je da se planiranje porodice uključi u redovnu delatnost odgovarajućih društvenih službi. Razvoj društvenog sistema u smislu decentralizacije vlasti upravljanja i materijalnih sredstava, doprinio je da se sve više u funkciji nosioca brige o porodici i deci javljaju komune i mesne zajednice. Pored konkretnih intervencija, tamo gde je to bilo potrebno, one su sve više pažnje poklanjale preventivnom radu, koji je prilagoda-van lokalnim prilikama. Društvena akcija je vođena za stvaranje uslova u kojima bi čovek bio u mogućnosti da slobodno odlučujući o svom rodilejstvu, svesno i odgovorno prihvata svoje dete.

Kao složena društvena problematika i značajno područje međuljudskih odnosa, planiranje porodice u Jugoslaviji integralni je deo sveobuhvatnog društveno-ekonomskog razvoja zemlje i novog položaja svih ljudi oba pola. Ono je, istovremeno, i pretpostavka za oslobođenje žene u svim dimenzijama njenog društvenog položaja, ostvarivanju jednakih prava u obrazovanju i zapošljavanju, u političkom životu i u porodici. Kao takvo, ono potpuno negira patrijarhalno shvatanje porodice, po kome je jedina »prirodna« funkcija žene da bude majka i domaćica.

Može se reći da danas motivacija za kontrolu rađanja u Jugoslaviji proizilazi, pre svega, iz društveno-ekonomskih promena. Samo širenje znanja o prevenciji neželjenog začeca, objektivno gledano, danas malo utiče na demografska kretanja, ali zato veoma značajno na humanizaciju odnosa polova, emancipaciju i žena i muškaraca, a posebno na rađanje željene dece.

Nedovoljna motivacija za regulisanje rađanja, što je karakteristično za najnerazvijenija područja Jugoslavije, i danas ima za posledicu, pored naglašeno visokog nataliteta, smrtnost odojčadi, nestručno izvršene pobačaje, neodgovarajuću zdravstvenu zaštitu majke i deteta, i najnerazvijenije odnose polova u smislu humanosti i odgovornosti u tome međusobnome odnosu, a to se neposredno odražava na relativno težak položaj žene u društvu i porodici i deluje kao ograničavajući faktor u ostvarivanju čovekovih prava da slobodno odlučuje o rađanju dece. Na

to posebno utiču, pored još uvek prisutnih izvesnih nejasnoća o karakteru i ciljevima planiranja porodice, i predrasude, tradicija, konzervativizam, religijski uticaj i slično.

Celokupna aktivnost na unapređenju planiranja porodice razvija se kao dugoročna akcija u kojoj su, s obzirom na interdisciplinarni pristup, integrisani svi aspekti planiranja porodice. Nastojanja su usmerena na to da se do svih građana, naročito mladih, zatim neposrednih proizvođača u gradu i selu i naših građana na privremenom radu u inostranstvu, dođe direktno, putem saveta, formacija, a do omladine na redovnome školovanju, svih uzrasta, putem sistematskog vaspitanja i obrazovanja u oblasti humanizacije odnosa polova.

Jugoslovenski koncept planiranja porodice je celovita društvena koncepcija, opredeljena za odgovarajuće angažovanje svih društvenih službi i brojnih društvenih faktora, pošto je ono deo sveukupnog društveno-ekonomskog razvitka. Kao trajni društveni i ljudski napor u ovakvoj svojoj primeni, planiranje porodice obezbeđuje veoma značajne zdravstvene, ekonomske, društvene, političke, emocionalne i druge prednosti.

Nastavši kao rezultat industrijalizacije i planiranja u poljoprivredi, zatim kao rezultat masovnijeg obrazovanja novih generacija, planiranje porodice u Jugoslaviji realizuje se kao težnja uslovljena individualnom željom, ali koja se reper-kutuje i na društvo kao celinu. Kao svojevrsan društveni fenomen, ono odražava dublje promene u procesu društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije.

Za ostvarivanje ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, dogradnjom našeg društvenog sistema stvoreni su povoljniji uslovi za razvijanje planiranja porodice, kao integralnog dela društveno-ekonomskog razvoja. Samoupravno • organizovanje interesnih zajednica u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravlja, socijalne i dečje zaštite i dr., i s tim u vezi oživotvorenje Ustava SFRJ i odluka Desetog kongresa SKJ, njihovo delovanje i izgrađivanje, ima za pretpostavku uspostavljanje suštinski novih odnosa u osnovnim organizacijama udruženog rada i mesnim zajednicama, bitno menjanje položaja radnog čoveka da odlučuje o sredstvima i ukupnim rezultatima svoga rada i u zadovoljavanju ličnih i zajedničkih potreba. Razvijanjem neposrednog samoupravljanja kroz skupštine samoupravnih interesnih zajednica, stvaraju se uslovi za pravovremeno sagledavanje potreba i kroz ugovorne odnose odgovarajućih društvenih službi, na bazi prethodno utvrđenih programa, obezbeđivanje sredstava i mehanizma za ostvarivanje društvenog koncepta o bržem unapređenju planiranja porodice, a u tom okviru humanih, odgovornih i ravnopravnih odnosa među polovima. Stvaranjem samoupravnih interesnih zajednica, sada se može preko delegata neposrednije uticati kako na unošenje odgovarajućih sadržaja u programe rada, tako i na njihovo Izvršenje. U svemu tome Socijalistički savez radnog naroda, preko svojih tela, značajno doprinosi utvrđivanju odgovarajuće politike i akcije.

U društveno-ekonomskom razvoju jugoslovenskog samoupravno organizovanog društva, veoma su široke mogućnosti društvene akcije za stvaranje povoljnijih uslova u određenim područjima i preko zakonom utvrđenog obaveznog minimuma, da bi se u programiranju i finansiranju dala prednost prevenciji. Sada su stvoreni uslovi da se kroz samoupravne organe samoupravnih interesnih zajednica, na svim nivoima, putem jasno formulisanih sadržaja u vezi sa ustavnim pravom čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, u njihovim samoupravnim aktima i programima akcije dalje razrađuju utvrđeni društveni stavovi radi stvaranja boljih uslova ljudima da rađaju željeni broj dece, u interesu boljeg života i dece i roditelja.

U današnjim uslovima razvoja Jugoslavije prevaziđeno je staro gledanje po kome ulaganje u društvene službe istovremeno ne znači i ekonomski napredak. Brži razvoj predškolskih dečjih ustanova, školstva, zdravstva, naročito prevencije, podizanje kulturnog nivoa stanovništva — sve se to odražava na ukupnost društveno-ekonomskog razvoja i veoma je značajno za usmeravanje određenih aktivnosti planiranja porodice u pojedinim regionima. Gledano u tome kontekstu, planiranje porodice integralni je deo tih kretanja i njegovo dalje razvijanje u Jugoslaviji zavisi od stepena integrisanosti te materije u sve procese društveno-ekonomskog razvoja naše zemlje.

S obzirom na to da je u Jugoslaviji doneta Rezolucija Savezne skupštine o planiranju porodice, u kojoj su kompleksno razrađeni značajni društveni stavovi o planiranju porodice, i činjenicu da je u Ustavu SFRJ i ustavima svih republika i pokrajina utvrđeno pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece, i s obzirom na tekuću akciju u odgovarajućim oblastima društveno-ekonomskog razvoja zemlje — za jugoslovensko društvo može se reći da se prema daljem stvaranju uslova za ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece odnosi kao prema veoma značajnoj komponenti svoga vlastitog društvenog i ekonomskog razvitka.

U Osnovama zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985., koje je usvojila Skupština SFRJ krajem 1975. godine, sadržana je osnova populacione politike u kojoj je ukazano da »U okviru zajedničke politike razvoja treba težiti promenama u stanovništvu koje će: 1) podržavati ekonomski i socijalni razvoj, 2) afirmisati opšteljudske vrednosti i učvrstiti položaj žene u društvu, 3) dalje humanizovati biološku reprodukciju stanovništva i 4) voditi modelu stanovništva koje će odgovarati razvijenom samoupravnom socijalističkom društvu. Zajednička politika se mora zasnivati na socijalističkim načelima jednakosti, ravnopravnosti, solidarnosti i internacionalizma«.

Zatim je posebno ukazano da je: »Za stvaranje ovakve politike bitno (je) dosledno sprovoditi Rezoluciju o planiranju porodice koju je Savezna skupština donela 1969. godine. Od podjednagog je značaja usvajanje planiranja porodice kao stila i metoda reprodukcije, sa svim njegovim humanitarnim, socijalnim, vaspitnim i zdravstvenim vrednostima«.

VI. PRAVO ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O RAĐANJU DECE I EMANCIPACIJA ŽENE

Borba za oslobođenje ličnosti uopšte, a posebno žene, sastavni je deo naprednih političkih pokreta svake zemlje. Kada je reč o emancipaciji žene, teorijske stavove o tome ostavili su nam klasici marksizma. F Engels je u *Anti-Diringu* pisao, ponavljajući reci Šarla Furijea: »U jednome društvu stepen ženske emancipacije prirodna je mjera opšte emancipacije« (*Anti Diring*, str. 308, »Kultura«, Beograd, 1955).

Vežu između teorijske misli o emancipaciji žene i neposredne borbe za njeno ostvarivanje posebno je izrazio V. I. Lenjin i u toku i posle oktobarske socijalističke revolucije. Pošto se već u prvim godinama proletrske vlasti nedovoljno radilo na ostvarivanju ravnopravnosti žene, Lenjin postavlja pitanje: »Jesmo li u praksi dovoljno poklanjali pažnje tom pitanju koje je teorijski jasno za svakog komunistu? U stvari, ne. Odnosimo li se sa dovoljnom pažnjom prema klicama komunizma, koje već sada postoje u ovoj oblasti? Još jednom, ne i ne. Restorani za društvenu ishranu, jaslice, dečji vrtići — evo obrazaca tih klica, evo tih jednostavnih, svakodnevnih sredstava koja ne predstavljaju ništa raskošno, krasnorečivo, slavno, koja su *na delu* u stanju da *oslobode ženu*, da ublaže i ukinu njenu nejednakost sa muškarcem u srazmeri sa njenom ulogom u društvenoj proizvodnji i društvenome životu« (V. I. Lenjin, *Dela*, t. 7, str. 396, IV izdanje).

Emancipacija žene i ostvarivanje prava čoveka na slobodna odlučivanja o rađanju znači u stvari veoma složen kompleks uzajamno tesno povezanih pitanja, koja imaju duboku društvenu sadržinu. S tim u vezi moglo bi se, pre svega, postaviti pitanje: šta određuje stvarnu vrednost današnje žene? Još davno, francuski filozof Holbah dao je odgovor na to pitanje: »Korist koju daje društvu«. Žena je, dakle, lednako korisna ako učestvuje u društvenoj proizvodnji, ako se u sferi društvenih odnosa aktivno zalaže za progresivne stavove i ako rađa i odgaja decu. Svaka konfrontacija ovih, u osnovni različiti delatnosti neodrživa je, pošto se i sam život istovremeno odvija na više koloseka.

Borba za društvenu emancipaciju žene

Vrednovanje žene rezultat je društveno-ekonomskog razvoja, odnosno određenih istorijskih situacija svake zemlje. Potencijalne sposobnosti žene nisu ni. mogle izbiti na videlo sve dok industrijski razvoj nije ženu masovno istrkao iz kuće, da bi je učinio učesnikom industrijske revolucije koja je menjala društvo, posebno odnose u njemu. Tu je i počela društvena i ekonomska emancipacija žene. Tada je društvo drukčije vrednovalo ženu priznajući da je sposobna da pored rada u fabrici, vodi i domaćinstvo, i uz sve to da vrši svoju materinsku ulogu.

Feministički pokreti XIX i XX veka i napredni radnički pokreti, i pored niza nejasnoća u svojim zahtevima,¹ a polazeći od činjenice da žena u industrijskoj proizvodnji sve masovnije učestvuje, izradili su program emancipacije žene,² koji je za nju tražio pravo na rad, jednaku platu za jednak rad, pravo na obrazovanje, politička prava, jednaka prava na polju duhovnog stvaralaštva, te obavezu rasterećenja žene od svakodnevnih »zaglupljujućih« poslova u domaćinstvu, odnosno organizovanje poslova na modernim osnovama — u skladu sa zahtevima savremenog društva.

Borba za društvenu emancipaciju žene danas je izrasla u proces svetskih razmera i postala integralni deo težnji progresivnog čovečanstva za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i dostojanstva čoveka. Zato to nije borba za povlašćeni položaj žene, ni težnja za posebnim tretmanom društvenog bića žene. Kroz tu borbu se putem društvene emancipacije žene konkretizuje sadržaj opšteljudske emancipacije od nasleđenih i novih oblika eksploatacije.

Društveni položaj žene u svakom društvu merilo je emancipovanosti toga društva, odnosno konkretne državne zajednice, pošto odražava položaj čoveka uopšte.

Proces emancipacije žene praćen je oštrom konfrontacijom između starog i novog. Navike i stare kategorije shvatanja i dalje se zadržavaju u svesti ljudi, sprečavajući ih da vide novu stvarnost, da i sami postanu svesni nje. Ta konfrontacija je još oštrija zbog činjenica što u najvećem broju zemalja za isti posao žena biva manje plaćena i daje joj se posao u manje akumulativnim granama nego muškarcu, iako su i Ujedinjene nacije, još pre četvrt veka, donele svoju Konvenciju o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti.³

Društveni značaj ostvarivanja prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece za proces emancipacije žene je tako veliki da se taj proces u današnjim uslovima života ne može ni zamisliti bez planiranja roditeljstva kao svog veoma značajnog integralnog dela.

Planiranje porodice kao jedan od bitnih preduslova emancipacije žene

Marks i Engels su proučavanju porodice, kao i svim drugim pitanjima iz društvenog života, pristupili sa istorijsko-materijalističkog stanovišta, pa su i u ovoj oblasti pošli od toga daje, kako kaže Engels » . . . odlučujući faktor u istoriji, u krajnjoj liniji, produkcija i reprodukcija neposrednog života, a one su dvovrsnog karaktera. S jedne strane, proizvodnja sredstava za život, predmeta prehrane, odjeće, stana i za to potrebnog oruđa; s druge strane proizvodnja samih ljudi, nastavljanje vrste« (*Porijeklo porodice . . .*, »Naprijed«, Zagreb, 1946, str. 3 — Engelsov predgovor prvom izdanju 1884. godine). Engels od porodice daleke budućnosti očekuje da će biti »sposobna da ispunjava zahtjeve društva«.

¹ Kada je Bebel devedesetih godina prošlog veka u nemačkom parlamentu zahtevao slobodu udruženja žene, naišao je na nerazumevanje i opšte čuđenje. Pojam o ravnopravnosti i slobode žene bio je u to vreme tako daleko od stvarnosti da ga čak ni izvesni progresivni ljudi nisu mogli prihvatiti.

² Na Osnivačkom kongresu II internacionale, 1889. godine, na osnovu referata Klare Cetkin, postavljen je zahtev da se donesu posebne zaštitne odredbe za ženu radnicu, uz posebno zalaganje za princip: za jednak rad jednaka nagrada.

³ Konvencija br. 100 o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, ugovoreno 29. juna 1951. na Opštoj konferenciji Međunarodne organizacije rada. (Stupila na snagu 23. maja 1953. godine). Naslov originala: *Convention for Men and Women Workers for Work of Equal Value*.

Savremeno društvo, posmatrano u svetskim razmerama, ceo savremeni svet, danas se aktivno odnosi prema planiranju porodice. Posmatrano po zemljama, planiranjem roditeljstva bave se negde više negde manje, prilazeći mu često sa različitim stanovišta, pa čak i sasvim suprotnih. Ali, kad je reč o planiranju roditeljstva, najveći broj zemalja ipak ima nešto zajedničko, a to je da se prema planiranju roditeljstva ne odnose kao značajnom faktoru emancipacije žene, već, pre svega, kao prema značajnoj komponenti vlastitog društveno-ekonomskog razvitka. Međutim, kako je planiranje roditeljstva samo po sebi faktor emancipacije žene, ono i ovim posrednim putem objektivno vrši tu svoju ulogu.

Planiranje roditeljstva nije samo problem žene već je, pre svega i problem savremenog društva — prema tome, problem žene i muškarca. Međutim, biološka konstitucija žene i njena uloga u materinstvu utiču da se u praktičnom radu planiranje roditeljstva često svodi na tzv. ženski problem. Sama činjenica da se ženske organizacije najviše, a negde gotovo isključivo, bave ovom problematikom, doprinosi čak sužavanju problema. Da bi se prevazišla ovakva gledanja, veoma je važno odrediti pravo mesto ovom značajnom društvenom pitanju.

Žena se često ponaša emancipovano i pri veoma niskoj svesti i saznanju p sebi i odnosu društva u kome živi prema njoj. Za ženu je emancipacija i u intimnoj sferi njenog života životna potreba. Za proces emancipacije svih ljudi bilo bi veoma značajno ako bi se tako ponašao i muškarac, podrazumevajući ovde i ljude sa najvišim obrazovanjem, jer stepen obrazovanja i emancipovanost čoveka nisu uvek u upravnoj srazmeri.

Pored vaspitanja žene, posebno je važno vaspitanje muškarca, jer je u mnogim sredinama baš njegovo shvatanje prepreka realizaciji progresivnih pogleda. Iako se muškarcu formalno odriču predrasuda, utoliko više ukoliko im je stepen obrazovanja veći, to često ostaju samo reci koje demantuje praksa. »Sloboda i jednakost za ug-njeteni spol! To je naša borbena parola, to je naša proleterska istina« — rekao je još Lenjin, pre pedeset godina.

Uzajamna povezanost procesa zapošljavanja žena i planiranja roditeljstva, kao faktor emancipacije žene

Najhitnije promene u položaju žene, izazvane strukturalnim promenama društva, uticale su da se njen objektivni položaj znatno izmeni pre svega zbog većeg učešća žena u industriji, poljoprivredi i društvenim službama. Proces zapošljavanja žene teče vrlo dinamično, a tendencija razvitka u svetu ide u smeru sve većeg zapošljavanja žena. Posmatrano u svetskim razmerama, žene već danas predstavljaju trećinu ukupno zaposlenih, a taj fenomen je izraz zakonitog kretanja savremenog sveta.

Mnoge zemlje, u čijoj nacionalnoj privredi žene zauzimaju značajna mesta, prihvatile su stanovište da pitanje društvenog položaja žene nije samo pravno pitanje već, pre svega, predstavlja dublje promene u strukturi društva. To masovno uključivanje žene u proizvodnju, u svim domenima i profesijama, fenomen je naše epohe. Ono predstavlja, pre svega, veoma značajan faktor koji ne izražava samo ekonomsku nužnost porodice i žene već je i jedini način stvarnog oslobođenja žene.

Ako planiranje roditeljstva posmatramo u kontekstu sve većeg zapošljavanja žene, očigledno je da je ono neodvojivi deo toga procesa, bez obzira na metode kojima se ostvaruje. Ono, pre svega, dolazi kao rezultat industrijalizacije, planiranja

u poljoprivredi, a posebno kao rezultat masovnijeg obrazovanja novih generacija, realizujući se kao individualna težnja uslovljena individualnom položaju a ima sasvim određene reperkusije na društvo kao celinu.

Planiranje voditeljstva kao nova komponenta na relaciji žena—rad—materinstvo

Žena nije homogena kategorija u društvu. Ona pripada svojoj socijalnoj i društvenoj kategoriji, ali je, ipak, povezuje nešto zajedničko: to je njena uloga u materinstvu. Dakle, u društvenome položaju žene postoji jedna prividna suprotnost između učešća žene u društvenoj proizvodnji i njene uloge u materinstvu.

Nasuprot ranijoj tradicionalnoj podeli rada, žena danas radi i izvan svoga domaćinstva, te je, u stvari, svome, ranije isključivom području rada — kući i podizanju dece — dodala još jedno novo područje. Već sama ta činjenica imala je uticaja da se, nasuprot dotadašnjem stihijskom regulisanju poroda, on počinje da svesno planira, pretežno brigom žene, jer ona više nije objektivno u mogućnosti da podiže veći broj dece uz rad u domaćinstvu i izvan njega.

Kao nova i veoma značajna komponenta, planiranje roditeljstva javlja se, dakle, na relaciji žena — rad — materinstvo. Od angažovanja svesnog faktora — u ovom slučaju vaspitno-obrazovni rad, socijalno zdravstvena služba, ženski pokret i organizacije za planiranje porodice — zavisice u kojoj meri će se proces emancipacije žene, u kontekstu pomenute relacije, odvijati sa što manje štetnih konsekvenci po samu ženu. Ako joj budu dostupna znanja i sredstva da planira željeni broj dece, sigurno će odbaciti abortus kao danas rasprostranjeni metod regulisanja rađanja koji, izvršen i pod najpovoljnijim uslovima, šteti zdravlju žene.

Kako putevi razvitka idu u smeru ekonomskog osamostaljivanja žene, s obzirom na njeno sve masovnije zapošljavanje, žena prestaje da bude objekt »nećije« brige, ona se sama javlja kao deo svesnog faktora, pa je u tome subjektivne snage, nizom društvenih aktivnosti, treba da potpomažu. Kad je reč o planiranju roditeljstva, ta pomoć je od višestrukog značaja.

Srećno materinstvo i pravo još nerođenog deteta da bude rođeno željeno

Dete ima pravo da bude rođeno kao željeno dete, kako bi svoju prvu spoznaju o spoljnom svetu, kao i docniji život, doživljavalo pod okriljem roditelja srećnih što imaju to dete. Preduslov za rađanje željenog deteta je odgovorno i društveno-aktivno roditeljstvo, a pre svega stvaranje uslova za realizaciju prava čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece.

Kada se s tim u vezi posmatra društveni smisao kontracepcije, ona se ne svodi samo na sredstvo regulisanja rađanja. Ona je, u stvari, izvesna svojevrсна koncepcija, proizašla iz novog društvenog položaja čoveka, naročito žene.

Takvom koncepcijom o životu i primenom savremenih metoda i sredstava planiranja roditeljstva, doprinosi se željenom, srećnom roditeljstvu, a pre svega srećnom materinstvu i željenom detetu.

Žena kao objekat populacijske politike

Ujedinjene nacije prihvatile su stanovište da je veličina porodice osnovni ljudski problem koji rešavaju roditelji po svojoj slobodnoj volji, a da izbor nacionalne politike u vezi sa planiranjem roditeljstva spada u ona pitanja o kojima svaka država suvereno odlučuje. U nastojanju da utiču na zakoniti trend uporednog smanjivanja stope rasta stanovništva sa stopom rasta ekonomske baze društvenog bogatstva, države suvereno vode svoju politiku, primenjujući razne metode, zauzimajući svoj stav prema populacionoj politici, kako bi unele razne korektive. Sama funkcija žene u biološkoj reprodukciji opredeljuje njeno mesto u populacionoj politici. Međutim, pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, koje su proklamovale Ujedinjene nacije, a usvojio veliki broj država, fundamentalni je osnov u ostvarivanju njenih osnovnih ljudskih prava, što je istovremeno i značajan osnov njene emancipacije.

Opšta društvena kretanja uslovljavaju tendenciju da se unese sve više humanosti u regulisanje rađanja, što se prvenstveno odnosi na ženu, koja je često objekat populacijske politike, odnosno na razvijanje tendencije da žena sve manje bude objekat populacijske politike. Nagli, često i neobjašnjeni ili nedovoljno objašnjeni poremećaji stanovništva, ipak, još i sada, u savremenim uslovima, čak i u evropskom društvu, dovode i do toga da se ne zazire i od drastičnih društvenih zahvata, koji ljudima onemogućavaju ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece.

Po pravilu metod uticaja na demografska kretanja i jedan od bitnih činilaca populacione politike jesu prekid trudnoće i kontracepcija. U okviru opšte humanizacije društvenih odnosa na demografska kretanja sve više utiču razni oblici socijalno-političke intervencije (porodična i dečja zaštita, zaštita materinstva, stambena i poreska politika, itd.).

Stupanjem na scenu države kao svojevrsnog neposrednog interesenta za populaciona kretanja, sve više maha uzima i njena regulativna i direktno organizaciona intervencija. Čela skala metoda, u zavisnosti od strateško-političkih ili trenutnih, pretežno ekonomskih ciljeva i zadataka, javlja se u društvenoj praksi — od potpune liberalizacije do totalne zabrane prekida trudnoće, od zabrane kontracepcije do posebnih ubeđivanja za njenu primenu, pa čak i sterilizaciju oba pola. Po pravilu, žena je u tome objekat, često svojevrsna žrtva te »brige«, odnosno određenog društvenog stava prema populacionoj politici.

Značaj planiranja porodice za status žene u društvu

Da bi se odredio značaj planiranja porodice za ženu u vezi sa njenom ulogom u društvu, potrebno je utvrditi šta se podrazumeva pod planiranjem porodice.

Mora se, pre svega, naglasiti da se planiranjem porodice ne vrši samo uticaj na natalitet, na smanjivanje broja dece.

U novijoj isforiji u svetu, kao i u našoj zemlji, susreće se, a negde i direktno sprovodi ograničavanje rađanja zbog ekonomske bede u selima i gradovima. Takva kontrola rađanja — bez obzira što se u krajnjem efektu smanjuje broj članova porodice, a time se delimično smanjuje i teret žene — u stvari odražava podređen položaj žene, koja ima zadatak da rađa manji ili veći broj dece. Samo regulisanje broja po-

rođaja ne utiče mnogo na status žene u porodici i društvu, naročito kad se zna da je to žena platila a i sada dobrim delom to ograničavanje broja svoje dece plaća svojim zdravljem, a često i životom. Istraživanja na području niskog, odnosno visokog nataliteta (npr. u Jugoslaviji, u zaostalim seoskim područjima i nekim drugim zemljama) pokazuju čak da je bolji tretman i veće poštovanje žene u seoskim porodicama sa velikim brojem dece. Često je to poštovanje deo vrlo oštih moralnih obaveza za ženu, koja je ponegde i kupljena od njene porodice za određenu sumu novca ili znatna druga materijalna dobra.

Proizvodnja i primena kontracepcije ne može se izjednačiti sa konceptom planiranja porodice, što se u praksi često čini. Sredstva za prevenciju neželjenog začeća bila su već davno poznata i upotrebljavana. Ali, stvarni napredak u ovoj oblasti nosi savremeni široki spektar antikonceptivnih sredstava, koja su sada na raspolaganju, a posebno takozvanih ženskih sredstava, koja omogućavaju ženi da i ona sama odlučuje o začeću.

Moderan koncept planiranja porodice podrazumeva nezavisan, slobodan odnos žene i muškarca i slobodno odlučivanje o začeću i rađanju, u kome i ženapostaje subjekt takvog slobodnog odlučivanja. Takav pristup omogućava da seksualni život ne bude podređen dužnostima prokreacije, odnosno neprestanom strahu od neželjene trudnoće. Ostvarivanje modernog koncepta planiranja porodice zahteva maksimalnu odgovornost oba partnera, a posebno same žene, za začeće i rađanje deteta.

Društvena akcija u svetu usmerena je na to da se proizvode sigurna i bezopasna sredstva prevencije neželjenog začeća koja bi omogućila razdvajanje seksualnog života od začeća i koja bi omogućavala naknadno začeće. Nasuprot nekim shvatanjima da je primena sredstava prevencije neželjenog začeća put u nemoralan život, nužno je istaći da baš ona omogućavaju humanije odnose među partnerima, odnosno roditeljima.

Prevencija neželjenog začeća je istovremeno i najbolji put za očuvanje zdravlja žene. Poznato je da je žena zdravstveno ugrožena brojnim trudnoćama i porođajima, kao i lošim posledicama neodgovarajućih sredstava za kontrolu rađanja, kao što je npr. stalno korišćenje pobačaja. Primena sredstava za prevenciju neželjenog začeća treba da omogućiti roditeljima da ostvare željeni broj dece. Rezultati istraživanja već sada pokazuju kako se znatno poboljšalo zdravlje Žena, produžila prosečna starost života žena, smanjila smrtnost dece — što je došlo kao rezultat uvođenja planiranja porodice, veće brige za negovanje deteta, kada je ono rođeno željeno. Ovako shvaćen koncept planiranja porodice može se smatrati značajnim korakom u poboljšavanju uloge žene u porodici i društvu, koji je značajan isto kao i dobijanje ekonomske, političke i porodične ravnopravnosti.

Planiranje porodice omogućava razvijanje novih odnosa između partnera u ljubavnom životu, negovanje drugarstva i zajedničko prihvatanje odgovornosti prema deci.

Kada sazna kako to reguliše začeće svoga deteta, prema svojim mogućnostima i željama, žena postaje slobodnija u izboru i građenju svojeg životnog puta. Ali, da bi to ostvarila, nužno je da bude obrazovana i dovoljno informisana o svojim pravima i mogućnostima, kako bi bila sposobna da vodi računa o sebi i o svojim fiziološkim funkcijama.

Savremeno shvatanje planiranja porodice pretpostavlja i zahteva oslobađanje žene u svim dimenzijama njenog društvenog života: njenu ekonomsku samostalnost, jednaka prava u porodici i mogućnost učešća u političkom odlučivanju, a to sve,

istovremeno, znači i kraj patrijarhalnog koncepta porodice, po kome žena treba da vrši samo ulogu majke i domaćice. Planiranje porodice u rukama žene omogućava joj izbor, ali je istovremeno čini odgovornom za njene odluke.

Za status žene u društvu od primarnog je značaja učešće u društveno-ekonomskom životu zemlje, kako bi neposrednim stvaralačkim doprinosom istovremeno stvarala i uslove za rađanje svoje željene dece.

Borba za bolji status žene u društvu može se izvoditi jedino u okviru bržeg ekonomskog i socijalnog razvoja određenog društva, u uslovima borbe za bolje društveno-ekonomske uslove života za sve ljude širenjem školstva, zdravstva, socijalnih službi, a posebno mogućnosti za društvenu brigu o deci. Sva naša dosadašnja istraživanja ukazuju da baš stvaranje boljih opštih uslova života, za sve ljude, za što se i žena ravnopravno bori, ima odlučujući uticaj na veličinu porodice.

Značaj vaspitanja i obrazovanje o međupolnim odnosima za društvenu emancipaciju žene

Stav žene prema planiranju porodice uveliko zavisi od stepena njenog obrazovanja. Broj žena koje bezuslovno odobravaju i prihvataju planiranje porodice direktno je proporcionalan stepenu obrazovanja žena (kao i muževa).

Ispitivanja su pokazala da obrazovanje, i pored toga što se nalazi među važnim determinantama fertiliteta jugoslovenskog stanovništva, ipak na svim područjima nema ni približno isti značaj, jer deluju i neki drugi specifični faktori.

Ipak, podaci pokazuju da su stope fertiliteta više kod žena sa nižim obrazovanjem, a posebno nepismenim. Pismene žene imaju u proseku 1,53 živorođene dece, nepismene 4,03, s tim što pismene imaju žive dece 1,41 u proseku, a nepismenim žive 3,33 dece u proseku.

Današnji proces brzih društveno-ekonomskih transformacija traži simultanu vaspitno-obrazovnu delatnost za pripadnike oba pola, posebno mladih generacija.

Vaspitavanje u duhu humanih međupolnih odnosa po svome sadržaju treba da upućuje čoveka na odgovornosti u porodičnim odnosima i na punu čovečnost u odnosima među suprotnim polovima, kako bi, rukovodeći se etičkim principima, ljudi bili pripremljeni da sretnije žive.

Proces emancipacije žene, i ljudi uopšte, ako bi im se dao određeni nivo vaspitanja i obrazovanja o međusobnim odnosima, kroz redovan sistem školovanja na svim stupnjevima, vodeći uvek pri tome računa o psihofizičkom uzrastu mladih — išao bi ka punijem oslobađanju ljubavnih i bračnih odnosa od ekonomske i društvene prinude. Engels kaže: »... ako je dužnost supruga da se uzajamno ljube, nije li isto tako dužnost onih koji se ljube da sklope brak među sobom i ni s kim drugim. Nije li ovo pravo zaljubljenih bilo veće nego pravo roditelja, rođaka i drugih tradicionalnih ženidbenih mešetara i bračnih svodnika? Ako je pravo slobodne lične ocjene moglo nesmetano prodrijeti u crkvu i vjeru, kako da zastane pred nepodnosivim zahtjevom starije generacije, da raspolaže tijelom, dušom, imetkom, srećom i nesrećom mlade generacije?« (*Poreklo porodice*. . ., str. 71). Ukoliko bi se pomenuti proces oslobađanja ljubavnih i bračnih odnosa od ekonomske i društvene prinude odvijao sporije, utoliko bi žene u tim odnosima i dalje tražile više svoje ekonomsko zbrinjavanje nego ljubav i prijateljstvo, a takav stav žene bi za mnoge sredine, s s obzirom na dostignuti stepen saznanja, običaje, tradicionalizam, konzervativizam i predrasude, izražavao normalno ponašanje.

U oblasti humanizacije odnosa polova potrebno je radikalno menjanje, počev od načina mišljenja, kako bi se krenulo napred. »Nije, uostalom, teško vidjeti da je naše doba doba rađanja i prijelaza u novi period. Duh je prekinuo za svojom opstojanošću... pa namjerava da to baci u ponor prošlosti i započinje posao svoga preoblikovanja. On doduše nikada ne miruje, nego je obuzet kretanjem koje uvek ide naprijed«⁴. Primenjena, dakle, i na domen međuspolnih odnosa, ova Hegelova misao nije ništa izgubila od svoje aktuelnosti.

Sadašnji trend emancipacije žene u Jugoslaviji

Orijentacija žena u Jugoslaviji, naročito mladih generacija, danas je usmerena na stvarnu osnovu svoje ravnopravnosti — vlastiti rad. U tome je podupiru sje ostale mere: izjednačavanje mogućnosti za devojčice i žene u sticanju školske spreme i kvalifikacije, čvrsto sprovođenje principa jednake plate za jednaki rad, vaspitanje i pružanje društvene pomoći za planirano roditeljstvo, podrštvljavanje onih poslova koje žene danas moraju da obavljaju same u individualnom domaćinstvu.

Sticanjem proizvođačkih i samoupravljačkih prava, uključivanjem u društveni rad, progresivne težnje u našoj zemlji idu ka tome da žena prestane da bude objekat nekih društvenih zaštitnih mera. Ona postaje subjekat, ne samo proizvodnog rada već i odlučivanja o raspodeli dohotka, a posebno o onome delu koji je namenjen razrešavanju opštedruštvenih problema koji se neposrednije odnose na položaj žene, koji za porodicu, a naročito majku, proizilaze iz njene zaposlenosti u društveno--proizvodnom radu.

Proglašavanje rada kao jedinog merila društvenog položaja čoveka, u našem Ustavu, za položaj žene u Jugoslaviji ima revolucionarnije obeležje od deklarativnog priznavanja njene političke i društvene ravnopravnosti. 33% zaposlenih žena u industriji i društvenim službama, i preko 50% u poljoprivredi, govori o putevima emancipacije savremene žene u Jugoslaviji.

U Jugoslaviji su stavovi o planiranju porodice izraženi u Rezoluciji o planiranju porodice koju je donela Savezna skupština 1969. godine, a ustavno regulisanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju predstavlja osnov za buduću akciju, posebno zato što mi u našoj praktičnoj akciji treba još mnogo da uradimo da bi prevazišli shvatanja i odnose koji u vezi sa planiranjem roditeljstva sputavaju punu emancipaciju čoveka, posebno žene.

U nastojanjima da se ljudima pomogne da eliminišu stihiju u ovoj delikatnoj sferi svoga života, kako bi ovladali zakonima biološke reprodukcije, sprovode se organizovane aktivnosti za što bolje uslove za realizovanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Delatnost se još uvek više odvija u domenu zdravstvenih ustanova nego u sferi vaspitanja i obrazovanja, što se može smatrati ozbiljnim nedostatkom dosadašnjeg rada.

Dvadeseti vek je vek emancipacije žene. Pokazalo se da je žena sposobna za velike poduhvate uvek kada koristi dobijena prava i mogućnosti. Međutim, kada bi ti poduhvati ugrožavali materinstvo, život žene bio bi osiromašen, emocionalni

⁴ Hegel, *Fenomenologija duha*, Zagreb, 1955, str. 9—20.

život u porodici, posebno deteta, veoma poremećen, a veze između članova porodice —■ porodična atmosfera — bi slabile.

Puna emancipacija žena, njeno oslobođenje i razvijanje njene celovite ličnosti, ne može se ni zamisliti bez svesnog napora čitavog društva da reši aktuelna pitanja društvenog položaja žene, da izmeni svest i muškarca i žene, pošto je »žensko pitanje«, po svojoj suštini, klasno pitanje. Na formiranje svesti deluju kako materijalni uslovi života, tako i razni uticaji pod kojima se formiraju pogledi na svet i životni ideali.

Spoznaja čoveka o svesnom odnosu prema svome porodu, planiranom rodi-teljstvu —■ učiniće ljude srećnijim nego što su danas, a za ženu je to bitan faktor njenog izrastanja u subjekt svog vlastitog oslobođenja.

Sve masovnije učešće žena u industriji, društvenim službama i poljoprivrednoj proizvodnji, te u društveno-političkome životu, objektivno deluje na prevazilaženje tradicionalnih i konzervativnih gledanja na mesto i ulogu žene u društvu i porodici. Zato će od jasnosti ciljeva o ženi kao radnom čoveku i ravnopravnom građaninu, proizvođaču i samoupravljaču, i doslednosti u borbi za ostvarenje tih ciljeva, zavisiti i proces pune emancipacije žene. Ostvarivanje prava čoveka da slobodno odlučuje o rađanju, daje procesu emancipacije žene jednu novu dimenziju, bez koje se današnja stremljenja progresivnog čovečanstva ka organizovanju jednog srećnijeg društva ne mogu ni zamisliti.

Oslobođenje čoveka i rada u našem samoupravnom društvu ima poseban značaj za emancipaciju žene. Proces u kome se u suštini menja karakteri priroda položaja žene u društvu i porodici je veoma dug i spor. Kao stvaralac viška vrednosti u procesu izgradnje samoupravnog socijalističkog društva, kao samoupravljač u svim oblastima društvenoga života, žena vrši i funkciju materinstva, jednu od najvitalnijih društvenih vrednosti.

Emancipacija žene u Jugoslaviji je i cilj i zadatak našeg samoupravnog socijalizma, a to je istovremeno i preduslov daljeg progresivnog razvoja cele naše zajednice.

U svome intervjuu povodom Međunarodne godine žena — OUN 1975., i 30-godišnjice pobeđe nad fašizmom, a u vezi sa uzrocima neravnopravnosti žena, koji proizilaze iz sveukupnosti društvenih odnosa, a pre svega iz karaktera klasnih odnosa, te u vezi sa daljim pravcima idejne i političke akcije, Dušan Petrović Šane, predsednik Savezne konferencije Socijalističkog saveta radnog naroda Jugoslavije, kaže:

»Otuda naša idejna i politička akcija mora biti usmerena na menjanje ljudskih odnosa, svesti, tradicionalnih vrednosti i prirodnih navika. Više nego ikad, danas se samoupravna politička misao i akcija moraju proširiti na području kulture znanja, svesti i morala. To isto zahteva i više kritičnosti i samokritičnosti, manje mehanizma, više humanizma u našoj misli, akciji i ponašanjima svih i svakog. Potrebna nam je isto tako jedna vrsta unutrašnje društvene kontrole u pogledu onog što činimo, što jesmo i kuda idemo.

Napominjem sve ovo, ne samo da istaknemo svu složenost i sve teškoće u procesu oslobođenja žene, već da ukazem i na nužnost promene načina mišljenja i rada tzv. subjektivnih faktora socijalističke svesti, odnosno u prvom redu Saveza komunista i Socijalističkog saveza radnog naroda.

Ova Međunarodna godina žena pružila nam je priliku ne samo da istaknemo u prvi plan »žensko pitanje«, već i da preispitamo sebe i da pokrenemo sebe i druge

prema pravim problemima koji leže u dubinama našeg društva i nas samih. Na osnovu svega toga, uz aktivnu ulogu napredne marksističke misli i ljubavi prema istini i drugom, mi možemo postepeno doprinosti da se humanizuju ljudski odnosi i time da žene dobiju svoj pravi dostojanstven lik, sa one strane eksploatacije, dominacije i ponižavanja. U ovim svestranim, kulturnim i moralnim preobražajima koji su u osnovi politički neodvojivi od nje, niko nema pravo da bude po strani i da bude sasvim zadovoljan sobom i svojim doprinosom.«

VII. STATIČKI PODACI

Tabele od 1—6.

1. Kretanje broja članova domaćinstva u SFRJ od 1948. do 1971. godine
2. Stanovništvo Jugoslavije od 1921. do 1971. godine
3. Pacijenti klinike i savetovališta za žene u 1971. godini
4. Procenat porođaja uz stručnu pomoć 1961—1967. godine
5. Kumulativne stope fertiliteta udatih žena od 15 do 49 godina starosti po školskoj spremi 1970. godine.
6. Lekari i medicinske sestre prema stanovniku u 1971. godini.

Tabela 1. — KRETANJE BROJA ČLANOVA DOMAĆINSTVA U SFRJ 1948—1971.

	1948.	1953.	1961.	1971.
Ukupno u hiljadama	3 610	3 945	4 649	5 375
U procentima				
Od jednog člana	100	100	100	100
Od dva člana	12,5	12,2	13,6	12,9
Od tri člana				
Od četiri člana	14,1	14,4	15,4	16,3
Od pet članova				
Od šest i više članova	15,5	16,4	17,2	19,0
U urbanim naseljima	15,9	16,8	18,6	21,3
U seoskim naseljima	13,7	13,6	13,7	12,9
Izvor: <i>Materijalni i društveni razvoj SFRJ</i> , Savezni zavod za statistiku	4,4	4,3	4,4	3,8
			3,1	3,2
			4,5	4,3

Tabela 2. — STANOVNIŠTVO JUGOSLAVIJE 1921—1971. GODINE

Godina	SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvat- ska	Make- donija	Slove- nija	Ukupno	S r b i j		
								Uža Srbija	Vojvo- dina	Kosovo
1921.	12 544	1 890	311	3 427	809	1 288	4 819	2 843	1 573	439
1931.	14 534	2 324	360	3 789	950	1 386	5 726	3 550	1 624	552
1948.	15 842	2 564	377	3 780	1 153	1 440	6 528	4 154	1 641	733
1953.	16 991	2 843	420	3 936	1 305	1 504	6 979	4 464	1 699	816
1961.	18 549	3 278	472	4 160	1 406	1 592	7 642	4 823	1 855	964
1971.	20 523	3 746	530	3 226	1 647	1 727	8 447	5 250	1 953	1 244
Index 1971.	163,6	198,2	170,4	129,4	203,6	134,1	175,3	184,7	127,1	283,4

Izvor: Statistika stanovništva za odgovarajuće godine. Podaci se odnose na sadašnju teritoriju Jugoslavije.

TABELA 3. — PACIJENTI, KLINIKE I SAVETOVALISTA ZA ŽENE U 1971. GODINI

	Broj klinika i centara	Broj žena i iznad 15 godina starosti	Broj žena iznad 15 g. starosti po klinikama	Medicinsko osoblje		
				Lekari	Srednja i visa sprema	Niža sprema
SFR Jugoslavija	1.382	7.724.058	5.589	460	1.222	480
Bosna i Hercegovina	162	1.265.101	7.809	72	201	102
Crna Gora	21	186.427	8.877	4	15	3
Hrvatska	301	1.795.776	5.966	72	172	104
Makedonija	170	549.203	3.230	31	164	35
Slovenija	210	688.529	3.278	40	86	9
Srbija	518	3.239.025	6.253	241	584	227
Uža Srbija	187	2.093.637	11.195	164	332	97
SAP Vojvodina	293	789.616	2.695	62	177	119
SAP Kosovo	38	355.772	9.362	15	75	11

Izvor: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd

Tabela 4. — PROCENAT POROĐAJA UZ STRUČNU POMOĆ 1961—1967. GODINE

	1961.	1965.	1968.	1969.	1970.	1971.
SFR Jugoslavija	53,6	61,4	67,4	68,7	71,1	73,4
Bosna i Hercegovina	30,2	40,8	50,3	52,4	54,7	58,6
Crna Gora	49,4	58,5	62,7	65,4	69,6	74,2
Hrvatska	80,3	86,8	91,0	92,1	93,5	94,9
Makedonija	41,0	50,1	56,6	58,1	60,9	63,6
Slovenija	98,4	98,1	98,2	97,8	98,8	99,0
Srbija	52,6	59,1	64,5	65,9	68,3	69,0
Uža Srbija	54,0	67,2	75,6	78,7	81,4	83,9
SAP Vojvodina	93,8	95,0	96,6	97,3	97,4	97,7
SAP Kosovo	17,0	20,4	26,0	26,3	29,0	31,3

Izvor: Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd.

Tabela 5. — KUMULATIVNE STOPE FERTILITETA UDATIH ŽENA OD 15 DO 49 GODINA STAROSTI
PO ŠKOLSKOJ SPREMI — 1970. GODINA

	Ukupno	Bez škole	O s n o v n a š k o l a				Škola za kvalif. radnike	Gimna- zija	Srednja stručna škola	Viša škola	Fakultet
			1—3 razreda	4 raz- reda	5—7 razreda	8 raz- reda					
Jugoslavija	2,36	3,70	2,67	2,23	2,02	1,60	1,57	1,49	1,42	1,19	1,29
Gradska naselja	1,88	3,63	2,58	2,15	1,89	1,54	1,53	1,54	1,40	1,20	1,28
Seoska naselja	2,62	3,71	2,70	2,26	2,07	1,69	1,69	(1,17)	1,45	1,19	(1,38)
Bosna i Herc.	2,94	3,92	3,08	2,27	1,45	1,59	1,41	(1,25)	1,64	(100)	(1,00)
Crna Gora	3,29	4,28	3,91	3,19	2,62	2,15	(1,53)	(1,86)	1,94	(2,00)	(1,17)
Hrvatska	2,08	3,35	2,76	2,12	2,23	1,53	1,75	1,43	1,57	1,32	(1,10)
Makedonija	2,73	4,35	3,24	2,59	2,40	1,70	(1,80)	1,58	1,67	1,25	(1,71)
Slovenija	2,06	(2,00)	(3,14)	2,57	2,23	2,21	1,51	(1,60)	1,43	(1,43)	(1,44)
Srbija	2,21	3,14	2,28	2,10	1,72	1,35	1,46	1,50	1,16	0,98	1,40
Uže područje	1,97	2,77	2,09	1,99	1,43	1,35	1,38	1,62	1,11	(1,00)	1,33
Vojvodina	1,86	2,62	2,33	20,2	1,82	1,32	1,62	1,25	1,33	(0,92)	(2,00)
Kosovo	4,07	5,35	3,71	3,24	2,38	1,40	(3,50)	(1,00)	(0,86)	—	(1,00)

Izvor materijala: Istraživački rad *Fertilitet udatih žena i planiranje porodice*, Centar za demografska istraživanja 1970. »Stanovništvo«, br. 3—4/1971. Dr Miroslav Rašević: *Utjecaj obrazovanja na fertilitet i kontrolu rađanja*.

Tabela 6. — LEKARI I MEDICINSKE SESTRE PREMA STANOVNIKU U 1971. GODINI

-	Ukupan broj stanovnika	B roj		B roj	
		Lekari	Broj stanovnika po lekaru	Medicinske sestre	Broj stanovnika po med. sestri
SFR Jugoslavija	20.533.997	11.360	1.809	31.018	663
Bosna i Hercegovina	3.756.995	1.505	2.496	4.184	898
Crna Gora	531.998	207	2.570	764	696
Hrvatska	4.427.007	2.810	1.576	6.779	653
Makedonija	1.654.002	830	1.993	1.997	828
Slovenija	1.728.006	1.262	1.369	3.322	520
Srbija	8.455.989	4.746	1.782	13.972	605
Uža Srbija	5.248.978	3.076	1.706	9.164	573
SAP Vojvodina	1.952.007	1.350	1.446	3.510	556
SAP Kosovo	1.255.004	320	3.922	1.298	967

Savezni zavod za zdravstvenu zaštitu, Beograd.

VIII. PRILOZI

1. Rezolucija Savezne skupštine o planiranju porodice
2. Odredbe Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina o pravu čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece
3. Deseti kongres SKJ — Rezolucija o vaspitanju i obrazovanju
4. Odluka Savezne konferencije SSRNJ o delokrugu rada i načina konstituisanja Saveza za planiranje porodice Jugoslavije, usvojena 23. oktobra 1975. godine.
5. Poruka predsednika SFRJ Svetskoj konferenciji o stanovništvu
6. Izvodi iz Svetskog plana akcije Svetske konferencije o stanovništvu, OUN, 1974, Bukurešt
7. Poruka predsednika Tita Svetskoj konferenciji za MGŽ u Meksiku
8. Izvodi iz Svetskog plana akcije Svetske konferencije Međunarodne godine žena, Meksiko, OUN, 1975.
9. Planiranje porodice i potpuna integracija žena u razvoj — Rezolucija usvojena na Svetskoj konferenciji UN povodom Međunarodne godine žena, Meksiko Siti, 19. juni — 2. juli 1975. godine

Na osnovu čl. 176. Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Savezna skupština, na sednici Saveznog veća od 25. aprila 1969. godine i na sednici Socijalno-zdravstvenog veća od 25. aprila 1969. godine, donela je

REZOLUCIJU

O PLANIRANJU PORODICE

Ostvarivanje mogućnosti roditelja da sami određuju broj dece i razmak između porođaja jedno je od osnovnih ljudskih prava i dužnosti.

Ostvarivanje tog ljudskog prava podrazumeva da društvo roditeljima obezbeđuje uslove za sticanje znanja i stavlja na raspolaganje sredstva da planiraju svoju porodicu, kako bi pre začeca deteta bili u mogućnosti da odlučuju o broju dece i o razmaku između porođaja.

Promenjen položaj žene u društvu menja i strukturu porodice i porodične odnose i bitno utiče na ostvarivanje ženine funkcije materinstva. Jedan od vidova tih promena je i smanjenje rađanja, kao i smanjenje smrtnosti odojčadi. S druge strane, veličina porodice sve je više povezana sa ostvarivanjem želje za humanijim životom i sastavni je deo nastojanja ljudi za bolji životni standard. Odlučivanje o veličini porodice je u zajedničkom interesu roditelja i društva. Stvaranje uslova da svako rođeno dete bude u isto vreme i željeno od posebnog je značaja za žene, za njihov psihofizički integritet, za ostvarivanje funkcije savasnijeg roditeljstva, kao i za obezbeđivanje zdravog mladog naraštaja. Planiranje porodice, kao trajni ljudski i društveni napor, u svojoj savremenoj primeni obezbeđuje značajne socijalne, zdravstvene, ekonomske, političke i druge prednosti.

U regulisanju rađanja još uvek se masovno koristi najzaostaliји način — veštački prekid trudnoće. Stoga regulisanje rađanja na način koji omogućuje čoveku da ovlada zakonima biološke reprodukcije i da tako eliminiše stihiju u ovim delikatnim životnim pitanjima postaje i važan vid borbe protiv širenja veštačkog prekida trudnoće, koji je veoma štetan za zdravlje i opasan po život žene.

Ovo svakako zahteva svestrano proučavanje problematike planiranja porodice i regulisanja rađanja, a istovremeno objedinjavanje akcija u okviru sistema vaspitanja i obrazovanja, kao sastavnog dela društvenog vaspitanja i mera zdravstvene preventive za sprečavanje neželjene trudnoće.

Ostvarivanje stavova društva o planiranju porodice i regulisanja uslova prekida trudnoće, radi obezbeđivanja uslova za sprovođenje društvene politike u ovoj oblasti, pretpostavlja aktivnu ulogu i određene obaveze društvenih službi, naučnih institucija, društvenih organizacija, kao i drugih organizacija, udruženja i ustanova.

U kompleksu pitanja koja su od bitnog značaja za zdravlje žene i odnos u porodici, trebalo bi dati posebno mesto problemima planiranja porodice i problemima u vezi sa prekidom trudnoće, naročito s obzirom na sledeće činjenice:

1. Pregledi demografskih kretanja pokazuju da se regulisanje rađanja i izvesni oblici i metodi planiranja porodice već uspešno ostvaruju u mnogim delovima Jugoslavije.

2. Prekid trudnoće je još uvek osnovni metod regulisanja rađanja, koji je ne samo zaostao i primitivan nego je i štetan po zdravlje i opasan po život žene, dok širenje kontracepcije zaostaje.

3. Propisi o prekidu trudnoće imali su tendenciju da se spreči ilegalni prekid trudnoće i da se prekid trudnoće na osnovu zdravstvenih i socijalnih indikacija vrši u zdravstvenoj ustanovi. Trebalo bi, međutim, u propisima više izraziti tendenciju kako zdravstvene zaštite, žene, zaštite njenog psihofizičkog integriteta, tako i zaštite porodice i čitavog društva. Propisima treba dati podršku i staviti težište na prihvatanje prevencije neželjenog začeca kao osnovnog vida regulisanja rađanja.

4. Puna pažnja širenju kontracepcije i podsticanje aktivnosti u tom pravcu pokazalo se kao najprikladniji put u daljem planiranju porodice.

II

Prihvatajući stav da je odlučivanje o broju dece i o razmaku između porođaja primenom znanja o najsavremenijim sredstvima i metodama regulisanja rađanja pravo roditelja, potrebno je ukazati na zadatke društvenih službi, naučnih institucija, društvenih i drugih organizacija i ustanova.

1. U okviru sistema vaspitanja i obrazovanja trebalo bi posebnu pažnju posvetiti pripremi omladine za razumevanje i humanizaciju odnosa između polova, za skladne i odgovorne odnose u braku i za roditeljske dužnosti u porodici. Seksualno vaspitanje i obrazovanje treba uključiti u obrazovno-vaspitni rad svih obrazovno-vaspitnih ustanova, imajući pri tom uvek u vidu uzrast dece i omladine i njihov psihofizički razvoj, a u zavisnosti od toga i od stepena i vrste škole ili fakulteta treba razraditi nastavne programe za redovnu nastavu svih obrazovnih institucija. Odgovarajuće programe trebalo bi razraditi i za druge sredine, gde je znatna koncentracija omladine, kao što su omladina na odsluženju vojnog roka u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, omladinske radne akcije, studentski i omladinski domovi, kursevi predvojničke obuke i zdravstvenog vaspitanja na selu i drugi oblici okupljanja seoske omladine, zatim savetovališta za mlade roditelje, škole za roditelje škole za život i si.

Radnički i narodni univerziteti trebalo bi u svojim programima da obuhvate pitanja i iz ove oblasti i da tu aktivnost razvijaju u svim sredinama.

Vaspitna i obrazovna aktivnost iz ove oblasti proizilazi pre svega iz potrebe za humanizacijom ljudskih odnosa i poštovanjem ličnosti i za podizanjem zdravstvene kulture. U razvijanju obrazovno vaspitne delatnosti u negovanju humanih odnosa među polovima, velika uloga pripada i sredstvima javnog informisanja (štampa, radio, televizija, bioskop, predavanja i slično).

2. U oblasti zdravstva i socijalne zaštite, naročito u delatnosti lekara opšte medicine, treba razvijati aktivnost na sistematskom širenju znanja i mogućnosti primene kontracepcije i njenog prilagođavanja potrebama oba partnera. Posebno treba stalno pratiti i izučavati nove metode kontracepcije i nova kontraceptivna sredstva. U pripremanju svih prosvetnih, medicinskih i socijalnih kadrova, trebalo bi dati odgovarajuće mesto obrazovanju za ovaj vid preventivne delatnosti. U ostvarivanju stavova i mera ove Rezolucije odlučujuću ulogu imaće kadrovi koji će ovladati potrebnim stručnim znanjem.

3. Trebalo bi na što uspešniji način resiti finansiranje ove delatnosti, imajući u vidu fondove zdravstvenog osiguranja, ostale izvore za preventivnu zdravstvenu zaštitu, fondove zajednice za obrazovanje kao i druge izvore, sve do ličnog materijalnog učešća zainteresovanih. Potrebu, mogućnost i način odgovarajućeg namenskog angažovanja sredstava Federacije, na inicijativu zainteresovane republike ili autonomne pokrajine, razmatraće nadležni organi Federacije i, zavisno od opštedruštvenog interesa, predlagati Saveznoj skupštini određena rešenja.

III

1. Pravo roditelja da sami odlučuju o broju dece i razmaku između porođaja ostvaruje se u punom smislu primenom sredstava i metoda kontracepcije. Prekid trudnoće, kao najnepoželjniji vid regulisanja rađanja, predstavlja samo krajnje sredstvo da se ženi omogući da prekine neželjenu trudnoću kad do nje već dođe.

2. Ako dođe do neželjene trudnoće, zdravstvena i socijalna služba treba da pomognu roditeljima savetima da odustanu od prekida trudnoće, pri čemu treba ukazati da prekid trudnoće, izvršen u zdravstvenoj ustanovi, predstavlja hiruršku intervenciju koja ostavlja manje ili veće fizičke i psihičke posledice na zdravlje žene. U isto vreme to bi trebalo da bude prilika da se žena, odnosno oba partnera, upute kako da spreče neželjenu trudnoću. Ako žena ipak zahteva da prekine neželjenu trudnoću, prekid će se izvršiti samo ako je to u skladu sa propisanim medicinskim i drugim uslovima.

3. Radi podsticanja interesa za primenu kontracepcije bilo bi celishodno predvideti neposredno učešće korisnika u troškovima prekida trudnoće. Pri određivanju visine tog učešća trebalo bi imati u vidu materijalne mogućnosti žene, odnosno porodice.

U vršenju prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama, a radi humanijeg odnosa prema ženi, potrebno je pojednostaviti postupak i prilagoditi ga uslovima različitih sredina, pa bi zbog toga savezni zakonski propis trebalo da sadrži samo osnovne principe o uslovima za prekid trudnoće.

4. S obzirom na postojeće razlike u pogledu razvijenosti zdravstvene službe, njene aktivnosti na kontracepciji i dostupnosti te službe partnerima, zatim opšteg nivoa zdravstvene kulture, tradicije, predrasuda i si., u republikama i autonomnim pokrajinama trebalo bi da se u dogovoru sa odgovarajućim društvenim faktorima reguliše ova materija na način koji najbolje odgovara određenoj sredini. O osobenostima seoske sredine nužno je posebno voditi računa.

5. Društvenu akciju u oblasti planiranja porodice, naročito obrazovno-vaspitnu aktivnost i sprečavanje neželjenog začeća treba, na osnovu naučnih saznanja, koordinirati sa demografskim istraživanjima, statističkim praćenjem i analizama određenih pokazatelja u ovoj oblasti i drugim aktivnostima.

IV

Zauzimajući ove stavove o planiranju porodice i o regulisanju uslova za prekid trudnoće, Savezna skupština ističe da je za njihovo ostvarivanje neophodno puno angažovanje ustanova za obrazovanje i vaspitanje, ustanova socijalne zaštite, zdravstvenih ustanova, društveno-političkih i drugih organizacija i udruženja, organa uprave i drugih društvenih faktora.

Savezno izvršno veće i nadležni savezni organi staraće se o sprovođenju ove Rezolucije i o njenom izvršavanju će povremeno izveštavati Saveznu skupštinu.

SAVEZNA SKUPŠTINA

Ac broj 1185
26. aprila 1969. godine
B e o g r a d

PREDSEDNIK
SAVEZNE SKUPŠTINE,

Milentije Popović, s. r.

Predsednik
Socijalno-zdravstvenog veća,
Iko Mirković, s. r.

Predsednik Saveznog veća,
Vidoje Smilevski, s. r.

ODREDBE USTAVA SFRJ I USTAVA REPUBLIKA I POKRAJINA O PRAVU ČOVEKA NA SLOBODNO ODLUČIVANJE O RAĐANJU DECE

Ustav SFRJ, član 191:

PRAVO JE ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O RAĐANJU DECE. OVO
PRAVO SE MOŽE OGRANIČITI SAMO RADI ZAŠTITE ZDRAVLJA.

Potpuno ista formulacija uneta je u ustavima sledećih republika i pokrajina:

SR Bosne i Hercegovine, član 202; SR Crne Gore, član 217;

SR Hrvatske, član 272; SAP Kosovo, član 207;

SR Makedonije član 242; SR Srbije, član 214 i SAP Vojvodine član 214.

U Ustavu SR Slovenije, formulacija o planiranju porodice u članu 233 glasi:

PRAVICA ČLOVEKA JE DA SVOBODNO ODLOČA O ROJSTVIH OTROK.

TA PRAVICA SE LAHKO OMEJI SAMO IZ ZDRAVSTVENIH RAZLOGOV.

V ZVEZI Z URESNICEVANJEM TE PRAVICE ZAGOTAVLJA DRUŽBENA SKUPNOST

POTREBNO IZOBRAZBO TER USTREDNO SOCIJALNO VARSTVO IN ZDRAVSTVENO

POMOČ V SKLADU V ZAKONOM.

DESETI KONGRES SKJ

Rezolucija o vaspitanju i obrazovanju

I z v o d

„... značajna je funkcija vaspitanja i obrazovanja u obogaćivanju čoveka kulturnim i drugim humanističkim vrednostima, u njegovom fizičkom razvoju i pripremanju za humane i odgovorne odnose među polovima i u porodici“, i dalje „... Celokupno socijalističko vaspita-nje i obrazovanje mladih i odraslih, koje neprekidno traje, mora da bude organizovano tako da bitno doprinosi formiranju slobodne, svestrano razvijene socijalističke ličnosti“.

Na osnovu člana 32 Programskih ciljeva i Statuta SSRNJ i čl. 1. i 6. Odluke o osnivanju oblika delovanja Savezne konferencije SSRNJ, Savezna konferencija SSRNJ na sednici od 23. oktobra 1975. godine donosi

ODLUKU

o delokrugu rada i načinu konstituisanja Saveta za planiranje porodice Jugoslavije

Savet za planiranje porodice Jugoslavije, kao poseban oblik delovanja Savezne konferencije SSRNJ, na osnovu Programskih ciljeva i Statuta SSRNJ, programske orijentacije i zadataka Socijalističkog saveza, programira, pokreće inicijative i samostalno razvija svoju aktivnost na praćenju ostvarivanja ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju. Savet deluje na razvijanje svesti i opredeljenost ljudi, posebno mladih, za odgovorno željeno roditeljstvo; na podsticanju i koordiniranju društveno-političke aktivnosti u vezi sa unošenjem odgovarajućih sadržaja iz ove oblasti u samoupravne odnose i delatnost organizacije SSRN kao fronta. Pri tom se posebno angažuje:

— u vaspitno-obrazovnoj oblasti na unošenju u celokupni sistem vaspitanja i obrazovanja marksistički zasnovane sadržaje o humanim, ravnopravnim i odgovornim odnosima polova i pripremi mladih za humane i odgovorne odnose u porodičnom i bračnom životu;

— u zdravstveno-socijalnoj oblasti na unapređenju preventivne akcije u domenu rađanja i njenoj punijoj integraciji u osnovnu zdravstvenu i socijalnu zaštitu;

— u oblasti normativnog uređivanja — u zakonima, samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima, statutima i samoupravnim aktima regulisanje pitanja iz domena humanizacije odnosa polova, prevencije neželjenog začeća, šire dečije zaštite i porodice;

— u naučno-istraživačkoj oblasti na unošenju u programe naučno-istraživačkog rada onih tema koje će unapređivati humanizaciju odnosa polova i ostvarivanje ljudskih prava;

— u skladu sa međunarodnom aktivnošću SKSSRNJ, Savet razvija međunarodnu bilateralnu i multilateralnu saradnju sa odgovarajućim organizacijama.

II

Savet za planiranje porodice Jugoslavije konstituise se od po tri delegata republičkih i po dva delegata pokrajinskih odgovarajućih tela SSRN za planiranje porodice; po dva delegata Savezne konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, Jugoslovenske narodne armije, Centralnog veća Saveza sindikata Jugoslavije i Konferencije za pitanja društvenog položaja žene Jugoslavije; po jednog delegata Saveza udruženja pedagoga Jugoslavije, Saveza udruženja andragoga Jugoslavije, Stalne konferencije ustanova za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja, Saveza udruženja univerzitetskih nastavnika Jugoslavije, Saveza zajednica jugoslovenskih univerziteta, Saveza udruženja nastavnika viših škola Jugoslavije, Saveza zajednica viših škola Jugoslavije, Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, kulturno-prosvetnu i tehničku saradnju, Crvenog krsta Jugoslavije, Saveza za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije, Koordinacionog odbora republičkih i pokrajinskih interesnih zajednica dečije zaštite, Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Saveznog zavoda za društveno planiranje, Saveza pionira Jugoslavije, Saveza novinara Jugoslavije, Jugoslovenske konferencije za socijalne delatnosti, Saveza udruženja socijalnih radnika Jugoslavije, Saveza udruženja pravnika Jugoslavije, Saveza zajednica zdravstvenog osiguranja Jugoslavije, Udruženja ginekologa i obstetričara Jugoslavije, Udruženja pedijatara Jugoslavije, Saveza lekarskih društava Jugoslavije, Saveza zdravstvenih radnika Jugoslavije, Centra za demografska istraživanja JDN i Saveza društava defektologa Jugoslavije.

Predsednika Saveta za planiranje porodice Jugoslavije bira i razrešava Savezna konferencija SSRNJ, a potpredsednika Saveta za planiranje porodice Jugoslavije u dogovoru sa odnosnom republičkom, pokrajinskom konferencijom SSRN.

III

Savet za planiranje porodice Jugoslavije svojim poslovníkom razradiće način i organizaciju svoga rada i programsku aktivnost u skladu sa poslovníkom Savezne konferencije SSRNJ.

PORUKA PREDSEDNIKA SFRJ SVETSKOJ KONFERENCIJI O STANOVNIŠTVU

Treća Svjetska konferencija o stanovništvu održava se u deceniji u kojoj rastuće protivurječnosti i krizne situacije nameću neodložnu potrebu izgradnje novih, pravednijih međunarodnih odnosa, koji bi se zasnivali na ravnopravnosti i poštovanju suvereniteta i nezavisnosti i doprinijeli ubrzanju razvoja prijateljske saradnje među zemljama. Eliminisanje političkih i ekonomskih uzroka koji ugrožavaju mir i nesmetan razvoj predstavlja trajan zajednički interes čitavog čovječanstva. Takođe, treba odlučnije rješavati probleme gladi, hronične bijede, nezaposlenosti, bolesti i neznanja. Tek u takvom svijetu stvorice se uslovi da svaki narod, u punoj slobodi i nezavisnosti i u saradnji sa drugim narodima, razvija sve svoje resurse za skladan ekonomski i socijalni razvoj i za smanjenje ekonomskog jaza koji razdvaja čovječanstvo.

Akcija koja se vodi za uspostavljanje novih međunarodnih ekonomskih odnosa, za suvereno i racionalno korišćenje prirodnih bogatstava, za uklanjanje svih oblika zavisnosti i diskriminacije, kao i široka i ravnopravna međunarodna saradnja moraju omogućiti brz napredak zemalja u razvoju i znatno poboljšanje životnog standarda milijarda ljudi. Samo u takvim uslovima moći će se brže rješavati i brojni i složeni problemi stanovništva sa kojima se susreće cio svijet i posebno zemlje u razvoju.

Stanovništvo predstavlja osnovnu proizvodnu snagu i najveće blago svake zemlje, bez obzira na njenu veličinu, stepen razvijenosti i društveno-političko uređenje. Afirmacijom i humanizacijom demografskih procesa i obezbijedenjem narodima potrebnih znanja iz te oblasti moguće je ubrzati ekonomski i društveni progres. Akcije u tom pravcu treba da ponesu sami radni ljudi u duhu solidarnosti među narodima.

U tom svjetlu naročito dolazi do izražaja značaj Svjetske konferencije o stanovništvu, koju su Ujedinjene nacije pripremile u saradnji sa Socijalističkom Republikom Rumunijom. Ta Konferencija predstavlja pravo mjesto za razmjenu mišljenja predstavnika suverenih zemalja i naroda o tako važnim pitanjima kao što su pitanja stanovništva. Praktična iskustva i naučna znanja o stanovništvu impresivno su narasla od prošle Konferencije o stanovništvu, koja je održana prije devet godina u Beogradu. Praksa mnogih zemalja nedvosmisleno je pokazala da se razvojna politika i ostvarenje osnovnih ljudskih prava ne mogu odvojiti od društvenog uticaja na priraštaj, migracije, veličinu, sastav i razmještaj stanovništva. Svi kojima je na srcu napredak čovječanstva očekuju da će Konferencija predložiti takva rješenja o razvoju i stanovništvu koja će izražavati težnje svih članova svjetske zajednice.

Socijalistička i nesvrstana Jugoslavija, koja se rukovodi načelima ravnopravne i miroljubive saradnje, poštovanja teritorijalnog integriteta i suverenih prava svih zemalja, spremna je da aktivno doprinosi u traženju rješenja polazeći od gledišta da su problemi ekonomskog i socijalnog razvoja i stanovništva nerazdvojno povezani i da probleme stanovništva treba suvereno da rješava svaka zemlja, a da međunarodna zajednica, u duhu solidarnosti, treba da učestvuje u stvaranju uslova koji će omogućiti efikasnije ostvarenje nacionalnih i zajedničkih ciljeva.

SVETSKI PLAN AKCIJE

Usvojen na Svetskoj konferenciji o stanovništvu održanoj avgusta 1974. godine u Bukureštu

Glava II Principi i ciljevi I z v o d i

Tačka 13.

Svi bračni parovi i pojedinci imaju osnovno ljudsko pravo da slobodno i odgovorno odlučuju o broju svoje dece i razmaku između njih, na informacije, prosvjećivanje i sredstva da to čine; odgovornost bračnih parova i pojedinca pri korišćenju ovog prava je da vode računa o potrebama svoje rođene i buduće dece i o svojim obavezama prema zajednici;

Glava III

Preporuke za akciju Radati željenu decu

Tačka 28.

Ovaj Plan akcije priznaje potrebu obezbeđenja uslova u kojima će svi parovi biti u mogućnosti da ostvare svoj željeni broj dece i razmak između njih i potrebu obezbeđenja društvenih i ekonomskih uslova da se ova želja ostvari.

Tačka 33.

Za odgovoran stav prema braku

Preporučuje se da vlade razmotre donošenje odredbe, kako u svojim formalnim, tako u i neformalnim obrazovnim programima, o informisanju svoga naroda i posledicama postojećeg ili izmenjenog ponašanja u odnosu na fertilitet u interesu porodice, vaspitnog i psihičkog razvoja dece i opšteg blagostanja društva, kako bi se postigao informisan i odgovoran stav prema braku i prema reprodukciji stanovništva.

Ravnopravnost muškarca i žene

Tačka 42.

Ravnopravan položaj muškaraca i žena u porodici i u društvu poboljšava celokupni kvalitet života. Ovaj princip ravnopravnosti treba da se u potpunosti ostvari u planiranju porodice, pri čemu oba bračna druga treba da razmotre blagostanje ostalih članova porodice.

Prednosti planiranja

Tačka 43.

Poboljšanje položaja žena u porodici i u društvu može da doprinese, gde se to želi, manjoj veličini porodice i mogućnost žena da planiranjem rađanja dece takođe poboljšaju svoj individualni položaj.

PORUKA PREDSEDNIKA TITA

SVETSKOJ KONFERENCIJI ZA MEĐUNARODNU GODINU ŽENA U MEKSIKU

Velika mi je čast i lično zadovoljstvo da pozdravim sve učesnike Svjetske konferencije Međunarodne godine žena. Dozvolite mi da i ovom prilikom posebno pozdravim činjenicu što je inicijativa za sazivanje ove Konferencije potekla od OUN i što se ona održava u prijateljskom Meksiku, miroljubivoj, nesvrstanoj zemlji, koja je već više puta, na različite načine, dokazala svoju spremnost za rješavanje svjetskih problema putem široke međunarodne saradnje i sporazumijevanja. U ime SFRJ i u svoje lično ime želim pun uspjeh radu Konferencije.

Smatram da je veoma važno što se problemu položaja žene posvećuje u ovom momentu posebna pažnja i u svjetskoj zajednici i u svjetskoj organizaciji. Gledam i u tome porast uloge OUN i izraz jačanja snaga mira i progressa u svijetu i uspjeha borbe koju vode za rješavanje gorućih problema međunarodnih odnosa, posebno ekonomskih, da bi čovječanstvo, svaka zemlja i čovjek--pojedinac još snažnije zakoračili u svijet mira, slobode, ravnopravnosti naroda i socijalne pravde. Duboko sam uvjeren da su društvena uloga i položaj žene veoma indikativni za opći razvoj svakog društva i da svaka akcija, usmjerena ka rješavanju problema položaja žene znači doprinos općem procvatu čitavog društva, a preko toga i napretku čitave svjetske zajednice, i obrnuto. Borba za društveni progres, za prava čovjeka — čiji je dio ravnopravnost žene — su nerazdvojni.

Duboka svijest naših naroda o ovoj činjenici izrazila se u oslobodilačkoj borbi protiv fašističkog okupatora koja je ujedno bila borba za nove društvene odnose u Jugoslaviji, a i šire u svijetu kao dio borbe, — u II svjetskom ratu i cijelom poslijeratnom periodu protiv korjena iz kojih je nikao fašizam, a koji i danas održavaju i rađaju razne oblike potčinjavanja naroda i ugnjetavanja čovjeka, a time i diskriminacije žene. Učestvujući masovno i aktivno u našoj oslobodilačkoj borbi, žena Jugoslavije je sebi izborila pravo da i u vrijeme mira bude jedan od odlučujućih faktora, za stvaranje i razvijanje novih socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu, koji uključuju ravnopravan položaj žene. Time je ona postala akter stvaranja društveno-ekonomskih pretpostavki koje su omogućile da danas kao građanin, radnik i upravljač ravnopravno učestvuje u svim sferama društvenog, političkog i ekonomskog života u zemlji, kao i u borbi koju u svijetu vodi socijalistička, nesvrstana Jugoslavija za mir, zasnovan na ravnopravnosti svih naroda i njihovom pravu da sami odlučuju o svojoj sudbini.

Dozvolite mi, da Konferenciji još jedanput poželim pun uspjeh.

J.B.TITO

SVETSKI PLAN AKCIJE

usvojen na Svetskoj konferenciji OUN održanoj od 19. juna do 2. jula u Meksiku, povodom Međunarodne godine žena

Član 19.

Pojedinci i bračni parovi imaju pravo da slobodno i sa punom odgovornošću odlučuju o broju svoje dece i razmaku između rađanja, pravo na informisanje i potrebna sredstva za ostvarivanje ovoga prava.

Primena ovog prava je osnova za realizaciju istinske ravnopravnosti polova i ako žene u tome ne uspeju biće sprečene u svojim naporima da ostvare druge reforme.

Član 137.

Puno učešće žena u svim aspektima nacionalnog života tesno je povezano sa demografskim pitanjima od vitalnog značaja, kao što je sklapanje braka, starost majke prilikom rođenja prvog deteta, razmak između porođaja, doba u kome žena prestaje da radi, broj željene dece.

Član 142.

Države imaju suvereno pravo da odrede svoju sopstvenu populacionu politiku, u okviru koje treba da obezbede pojedincima i bračnim parovima, putem organizovanog sistema, informisanje i sredstva kako bi im se omogućilo slobodno odlučivanje o broju dece, razmaku između porođaja ili u lečenju steriliteta. Potrebno je otkloniti sve pravne, socijalne, ili finansijske smetnje koje sprečavaju uključivanje obrazovanja, informisanja, sredstava i odgovarajućih službi u rad na planiranju porodice.

Član 143.

Potrebno je putem programa planiranja porodice obezbediti informisanje i obrazovanje iz ove oblasti i muškaraca i žena, jer samo na osnovu njihovog zajedničkog dogovora može se doprineti regulisanju željenog priraštaja. Takva politika će omogućiti ženama da na osnovu pune ravnopravnosti koriste svoje pravo da odlučuju o broju dece koju žele da imaju i o razmaku između porođaja. Da bi se ostvario taj cilj, potrebno je učiniti dostupnim sva sredstva za regulisanje rađanja u skladu sa kulturnim i drugim vrednostima društva. Potrebno je integrisanje i koordiniranje programa planiranja porodice sa zdravstvenim, socijalnim i drugim odgovarajućim službama radi po boljšanja kvaliteta života.

SVETSKA KONFERENCIJA MEĐUNARODNE GODINE ŽENA, MEKSIKO SITI, 19. JUNI—2. JULI 1975. G.

II KOMITET

IX REZOLUCIJA

Planiranje porodice i potpuna integracija žena u razvoj Svetska konferencija Međunarodne godine žena

Smatrajući da se potpuna integracija žena u razvoju ne može postići bez poboljšanja u oblasti zdravlja, obrazovanja i osposobljavanja za zapošljavanje.

Uviđajući potrebu da se, u procesu integracije žena u razvoju, ženama obezbede informacije i sredstva koja će ih osposobiti da odlučuju o broju dece i razmaku između njihovog rođenja,

Navodeći da zaključci Specijalnog izveštaja o međuzavisnosti položaja žena i planiranja porodice, koji su razmatram u Komisiji za status žena i Ekonomsko-socijalnom savetu, ističu međuzavisnost unapređenja porodice i socijalne zaštite i uloge i statusa žena između ostalog i u kontekstu nacionalnog razvoja,

Uviđajući takođe da su značaj opšteg procesa razvoja, status i uloge žena i demokratski faktori bili jasno ističani na seminarima o integraciji žena u razvoju sa posebnim osvrtom na faktore populacije, održanim u regionima Afrike i Azije i Pacifika,

Svesna da žene u mnogim delovima sveta zahtevaju dostupnost savetima i službama planiranja porodice i pravo da odlučuju o razmaku između rođenja njihove dece; da je pomanjkanje dostupnosti takvim službama prouzrokovalo nevolje i patnje žena i njihovih porodica i da je dovelo do povećanja dodatnih socijalnih izdataka kao i da je to negativno uticalo na zdravlje žene i deteta.

Smatrajući da bi proširivanje aktivnosti u okviru porodice, organizacija Ujedinjenih nacija u vidu projekata u korist žena i poduhvata namenjenih poboljšanju situacije zapostavljenih grupa koristilo ženama celog sveta, posebno onima u najsiromašnijim zemljama,

Usvajajući stav da populacija predstavlja samo jedan faktor u procesu razvoja i da se stoga mora podjednako tretirati sa drugim ekonomskim, socijalnim i faktorima sredine.

1. *Poziva* vlade, specijalizovane agencije i organizacije u sistemu Ujedinjenih nacija da primene Svetski plan o stanovništvu;

2. *Poziva* vlade da što je moguće više i u skladu sa njihoviom nacionalnom politikom:

a) Obezbede adekvatne mogućnosti za formalno i neformalno obrazovanje žena i devojaka, posebno onih u seoskim područjima, kako bi se obezbedilo da se u potpunosti koriste zdravstvene službe namenjene porodici;

b) Da majkama dojiljama i njihovoj deci obezbedi lako dostupne potrebne zdravstvene službe, zdravstvene obrazovne programe i brigu o deci kao integralni deo zdravstvenih programa;

c) Da svim osobama učini dostupnim potrebne informacije i savete, odgovarajuću i lako dostupnu pomoć i službu, kako bi se ženama koje to žele omogućilo da odlučuju o broju dece i razmaku između njihovog rađanja i da, osim toga, mlade parove pripremaju za odgovorno roditeljstvo.

d) Da uključe žene u sva tela i na sva mesta političkog odlučivanja na svim nivoima u skladu sa brojem muškaraca, posebno kada se radi o planovima socio-ekonomskog razvoja i demografske politike;

3) *Moli* izvršnog direktora Fonda Ujedinjenih nacija za demografske aktivnosti i administratora Fonda Ujedinjenih nacija za Međunarodnu godinu žena da koordiniraju svoje aktivnosti kako bi se obezbedilo optimalno korišćenje postojećih izvora;

4) *Moli* generalnog sekretara da Komisiju za status žena i Komisiju za populaciju zamoli da razmotre mere u cilju postizanja potpunije integracije žena u procese razvoja i da svoje preporuke podnesu na razmatranje Ekonomsko-socijalnom savetu na njegovom šezdeset drugom za-sedanju.

LITERATURA

- Andolšek L.: *Neki problemi pobačaja u Jugoslaviji*, »Ginekologija i opsterećija«, br. 1, 1966.
- Beluhan A. Bene. M. Štampar dr D. Frenc, dr P.: *Poznavanje i primjena kontracepcije u srednjoškolske omladine*, »Stanovništvo«, god. XI, br. 1—2, Beograd. Breznik dr D. *Anketa o fertilitetu udatih žena i planiranju porodice*, »Stanovništvo«, god. IX, br. 3—4, Beograd. Breznik dr D. i Rašević dr M.: *Razmatranje o populacionoj politici u Jugoslaviji*, »Stanovništvo«, god. X, br. 1—2, Beograd. *Deklaracija šefova 12 zemalja*, »Delo« (11,12, 1966). *Deveti kongres SKJ*, »Komunist«, Beograd, 1970. *Deseti kongres SKJ*, »Komunist«, Beograd 1975.
- Engels F.: *'Porijeklo porodice, privatne svojine i države*, »Naprijed«, Zagreb, 1946.
- Engels F.: *Dijalektika prirode*, »Kultura«, 1951, Beograd.
- Ep. Žički Vasilije: *Planiranje rađanja — Abortus ili kontracepcija*, »Pravoslavlje«, 1971. *Family planing and social policy in Europe*, Kiljava, Finland 16—25 May 1971 (SOA/ESDP/1971/2.)
- Hadžijahić M.: *Šerijatsko-pravne ustanove o umjetnom pobačaju i njihova primjena u islamskoj državi*, »Mjesečnik«, br. 8, Zagreb, 1940. Helvi S.: *Relationship of the IPPF and family planing associations to the United nations and its ppecialized agencies*, Erighon, 1973. *Huaman right aspects of family planing*, Internationalconference on human rights, Teheran, 22 April to 12 May 1968. A/Conf. 32/41. Krošovec dr S.: *Razvitak marksističkog pristupa teoriji i politici populacije: Izgradnja društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji*, Izdavač SK SSRNJ — Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Beograd, 1975. *Krivični zakonik FN RJ sa materijalom 3. redovnog zasedanja Veća naroda i Saveznog veća drugog saziva*, Beograd, 1951. Dokumentacija Skupštine SFRJ Lenjin V.: *Izabrana dela*, »Kultura«, Bgd.; *Šta su prijatelji naroda*, Marks K., Engels F.: *Izabrana dela*, knjiga II, »Kultura«, 1949. Marks K., Engels F.: *Manifest komunističke partije*, »Kultura«, 1947. Marks K.: *Kapital* I, II, III, »Kultura«, Beograd, 1947. Macura dr M., Seutić M., *Marksov prilog nauci o stanovništvu*, »Stanovništvo«, god. II, br. 4, Beograd. Mojić dr A.: *Pobačaj i regulisanje začeća*, »Medicinska knjiga«, Beograd, 1967. Novak F. Andolšek: *The Ljubljana Abortion Study 1971—1975. Opšti zakon o zdravstvenom osiguranju i obaveznim vidovima zdravstvene zaštite stanovništva*, »Službeni list«, br. 20, Beograd, 1969. Papa Pavao VI, Humanac vitac: *Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, *Dokumenti* 18, Izdavač Hrv. knjiž. društva »Svetog Ćirila i Metoda«, Zagreb, 1968. *Pravo čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju*, »Žena danas, br. 273«, Beograd, god. XXXIX. Rašević dr M.: *Uticao obrazovanja na fertilitet i kontrolu rađanja*, »Stanovništvo«, god. VIII, br. 3—4, Beograd. *Savetovanje o problemima prekida trudnoće i kontracepcije*, izdavač Konferencija za društvenu aktivnost žena Jugoslavije, 1963., Beograd.

Seminar on the status of women and family planning, Istanbul, Turkey 11—24 Julv 1972
(St/TAO/HR)46.

Šejval dr T.: *Planiranje porodice sa aspekta ljudskih prava i socijalne politike*, Bilten SSPP br. 10
(Dokumentacija br.1/1974.

The Worlds Population Situation in 1970. Population Studies, no 49 Department of Economic and
Social Affairs, United Nations, New York, **1971**.

Ujedinjene nacije i pravni položaj žene, Zbornik dokumenata, izdavač Konferencija za društvenu
aktivnost žena Jugoslavije, Beograd, 1970.

Ustav SFRJ, Dokumentacija Skupštine SFRJ, Beograd **1974**.

Vratuša dr A.: *Putevima humanizacije razvitka stanovništva*, Bilten Odbora Svetske godine stanov-
ništva, br. 3, Beograd, 1975.

SADRŽAJ

NEKOLIKO OPSTIH INFORMACIJA	7
1. Zemlja i stanovništvo	7
Natalitet	9
Mortalitet odojčadi	9
Smrtnost stanovništva	10
Prirodni priraštaj	10
Porast stanovništva u Jugoslaviji	10
Zaštita materinstva i dece	12
Školska mreža	12
2. Društveno-politički sistem i neka pitanja društvenog položaja žene	13
I. NEKI ELEMENTI TEORIJSKOG PRISTUPA PRAVU ČOVEKA NA SLOBODNO ODLUČIVANJE O RAĐANJU DECE U SFRJ	17
Marksizam-lenjinizam o oslobođenju čoveka i rada	17
Osvrt na Maltusovu populacionu teoriju sa stanovišta prava čoveka da slobodno odlu- čuje o rađanju dece	22
Stav religija o regulisanju rađanja	26
Stav Ujedinjenih nacija o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece	27
Pravo čoveka da slobodno odlučuje, o rađanju dece u našoj zemlji	27
II. RAZVOJ POKRETA ZA SLOBODNO, ŽELJENO, ODGOVORNO I DRUŠTVENO- AKTIVNO RODITELJSTVO I NJEGOVO IZRASTANJE NA ŠIRU DRUŠ- TVENU AKCIJU	31
III. SLOBODNO, ODGOVORNO, ŽELJENO I DRUŠTVENO-AKTIVNO RODITELJSTVO NA BAZI SAMOUPRAVNE POZICIJE ČOVEKA	37
IV. AKTIVNOST U NAJZNAČAJNIJIM PODRUČJIMA DELOVANJA NA OSTVA- RIVANJU PRAVA ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O RAĐANJU DECE	41
Vaspitno-obrazovna delatnost	41
Zdravstvena delatnost	49
Kontracepcija	50
Pobačaj	53
Socijalna delatnost	54
Građani SFRJ na privremenom radu u inostranstvu i neke aktivnosti u planiranju po- rodice	56
Normativno uređenje	58
Sredstva masovnog informisanja	60
Međunarodna saradnja	61
Neki problemi u tekućoj akciji	62
V. MESTO PLANIRANJA PORODICE U DRUŠTVENO-EKONOMSKOM RAZVO- JU JUGOSLAVIJE	63
VI. PRAVO ČOVEKA DA SLOBODNO ODLUČUJE O RAĐANJU DECE I EMANCI- PACIJA ŽENE	67
Borba za društvenu emancipaciju žene	67

Planiranje porodice kao jedan od bitnih preduslova emancipacije žene	68
Uzajamna povezanost procesa zapošljavanja žena i planiranja roditeljstva kao faktora emancipacije žene	69
Planiranje roditeljstva kao nova komponenta na relaciji žena—rad—materinstvo ..	70
Šrećno materinstvo i pravo još nerođenog deteta da bude rođeno željeno	70
Žena kao objekat populacijske politike	71
Značaj planiranja porodice za status žene u društvu.....	71
Značaj vaspitanja i obrazovanja o međupolnim odnosima za društvenu emancipaciju žene	73
Sadašnji trend emancipacije žene u Jugoslaviji	74
VII. STATISTIČKI PODACI	77
Tabele od 1 do 6	77
Kretanje broja članova domaćinstava u SFRJ od 1948. do 1971.	77
Stanovništvo Jugoslavije od 1921. do 1971.	78
Pacijenti, klinike i savetovališta za žene u 1971.	78
Procenat porođaja uz stručnu pomoć 1961—1967	78
Kumulativne stope fertiliteta udatih žena od 15 do 49 godina starosti po školskoj spremi -1970. godini	79
Lekari i medicinske sestre prema stanovniku u 1971. godini	80
VIII. PRILOZI	81
Rezolucija Savezne skupštine o planiranju porodice	82
Odredbe Ustava SFRJ i ustava republika i pokrajina o pravu čoveka na slobodno odlučivanje o rađanju dece	85
Deseti kongres SKJ — Rezolucija o vaspitanju i obrazovanju	85
Odluka Savezne konferencije SSRNJ o delokrugu rada i načina konstituisanja Saveta za planiranje porodice Jugoslavije — usvojene 23. oktobra 1975. godine.....	86
Poruka predsednika SFRJ Svetskoj konferenciji o stanovništvu	87
Izvodi iz Svetskog plana akcije Svetske konferencije o stanovništvu — OUN, 1974, Bukurešt.....	88
Poruka predsednika, Tita Svetskoj konferenciji za Međunarodnu godinu žena u Meksiku	89
Izvodi iz Svetskog- plana akcije Svetske konferencije Međunarodne godine žena, Meksiko — OUN, 1975. godine.....	90
Planiranje porodice i potpuna integracija žena u razvoj — Rezolucija usvojena na Svetskoj konferenciji OUN povodom Međunarodne godine žena, Meksiko Siti, 19. jun—2. jul 1975. godine	91
Literatura	93

ŠTAMPARSKE ISPRAVKE NA TEKST:

NEVENKA PETRIC: — »PRAVO ČOVEKA DA SLOBODNO
ODLUČUJE O RAĐANJU U SOCIJALISTIČKOJ
FEDERATIVNOJ REPUBLICI JUGOSLAVIJI«

- Str. 3 — Umesto Savezni savet staviti Savet SK SSBNJ za planiranje porodice.
Str. 9 — U prvom redu ispod podnaslova Natalitet umesto 100 treba da stoji 1 000.
Str. 18 — U 15-om redu odozdo umesto proleterski treba da stoji proleterki.
Str. 19 — u 11-om redu odozdo umesto održavat treba da stoji odražavati.
Str. 19 — u 8-om redu odozdo umesto reci ovih treba da stoji obih.
Str. 21 — drugi red odozdo umesto u ličnoj treba i ličnoj.
Str. 28 — U 16-om redu odozdo treba da stoji znak za fusnotu sa sledećim sadržajem Tomšić V.: Ustav SFRJ i pravo čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Ostvarivanje ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. SK SSRNJ Savet za planiranje porodice, Beograd, »Radnička štampa« 1975. str. 377—395.
Str. 31 — drugi red odozdo iza rečice se ubaciti rečcu ne.
Str. 39 — U 20-om redu odozdo umesto reci norme treba da stoji prednosti.
Str. 39 — u 16-om redu odozdo umesto društvene ekonomske treba da stoji društveno-ekonomske
Str. 42 — u 14-om redu odozdo umesto reci izdavanje treba da stoji izvođenje.
Str. 43 — u 14-om redu odozgo znak za fusnotu: Izveštaje među-odborske grupe poslanika o sprovođenju Rezolucije Sav. skupštine o planiranju porodice. Dokumentacija Skupštine SFRJ, februar 1974.
Str. 45 — u 20-om redu odozdo iza reci istovremeno treba da stoji je.
Str. 51 — tabela na str. 52 trebalo je da ide iza pretposlednjeg pasusa na str. 51.
Str. 54 — U prvom redu u prvom pasusu, umesto zemlja treba da stoji zemljama.
Str. 62 — u 7-om redu odozgo umesto reči imigracije treba da stoji migracije.
Str. 6* — u 8-om redu odozgo umesto reči formacija treba da stoji informacija.
Str. 72 — U 23-om redu odozdo umesto reci roditeljima treba da stoji supružnicima.
Str. 72 — u 8-om redu odozdo umesto to treba da stoji da reguliše.
Str. 75 — u 22-om redu odozgo treba da stoje odvojeno reč karakter i veznik i.
Str. 93 — u 18-om redu odozgo umesto Brighton treba da stoji Brighton.
Str. 93 — u 10-om redu odozdo kod prezimena Andolšek treba da stoji još L.
Str. 94 — Iza trećeg reda odozgo treba da stoji Tomšić V., Ženska, delo, družina, družba, Komunist, Ljubljana, februar 1976.